

BUCZKÓ JÓZSEF

„SZÁLLÁST ADTUNK HŰSÉGES, MAGYAR VÉREINKNEK”

Székely menekültek Hajdúnánáson
1916–1918



Hajdúnánás, 2011

NÁNÁSI FÜZETEK
19.

HAJDÚNÁNÁS, 2011

*„Nem az a fontos, hogy olvassák, amit írunk,
hanem, hogy valahol le legyen írva, amikre
egyébként nem emlékeznénk.”*

Dr. Nagy András (1905-1982) csíkszeredai
orvosprofesszor, szak- és emlékiratíró

NÁNÁSI FÜZETEK
19.

BUCZKÓ JÓZSEF

**„SZÁLLÁST ADTUNK HŰSÉGES
MAGYAR VÉREINKNEK”**

Székely menekültek Hajdúnánáson
1916-1918

HAJDÚNÁNÁS, 2011

NÁNÁSI FÜZETEK

19.

Hajdúnánás Város Önkormányzatának kiadványa

Lektorálta:

Radics Kálmán

A címben szereplő idézet a Hajdúnánási Újság

1916. október 19-ei számából való.

Az írás címe: Hajdúnánás közönségéhez

(Szerzője valószínűleg Váczy József felelős szerkesztő)

A borítólap grafikája 1916. október 3-án készült, Alsóköhér falu

(Maros-Torda vármegye) menekülését ábrázolja.

Az alkotó azonosítatlan.

A könyv megjelenését anyagilag támogatták:

Hajdú-Bihar Megyei Közgyűlés elnöke, Hajdúnánás Város Önkormányzata, Hajdúnánási Református Egyházközség, Gacsályi Gábor lelképásztor, Római Katolikus Egyházközség Hajdúnánás, Juhász Imre plébános, Dr. Kis Ágnes, Dr. Juhász Endre, Hajdú Antal, Nyakas András, Csíszár Ferenc, Orosz László, Martinek Miklós, Martinek Farm Bt., Magi Balázs, Kiss Levente, Seres Lajos és családja, Magi Tibor, ALUSTRUKT KFT Hajdúnánás, Pappné Sármány Antónia

ISBN 978 963 89351 0 6

ISSN 0237 - 8132

Szedés, tördelés: Buczkó József

Példányszám: 1000

Nyomtatás: Litográfia Kft

ELŐSZÓ

Kilencvenöt esztendeje annak, hogy az I. világháború derekán, 1916 őszén a Magyarország keleti vármegyéit ért román katonai támadás miatt vándorbotot kellett fognia a székelységnek.

A keleti végeken ezredév óta őrtálló népünk ezúttal a magyar Alföld irányába vette a menekülés útját. Több mint 206 ezer ember indult el gyalog, ló-, tehen- vagy ökörfogaton, illetve vasúti szerelvényekkel, hogy a menekülés végcéljaként kijelölt helyeken fedélhez, élelemhez jussanak.

Hatalmas áradatban vonaglott a székely föld – írta Váczy József 1916 őszén a helyi lapban. Egy nép menekült. Vitték magukkal, amit a gyors szedelőzködés óráiban megfoghattak. Legtöbb esetben még állataikat is, melyeknek java része áldozatul esett a kimerítő vándorlásnak, vagy egyszerűen kényszerűségből túladtak rajtuk útközben, hogy árából betéví falathoz jussanak.

Az életerős, hadra fogható férfiak az egész ország területéről a háború valamelyik hadszínterén ontották a vérüket. Így hát a menekülő nép főként gyermekekből – mert sokgyermekesek voltak a székely családok –, édesanyákból és idős emberekből állt.

Ez jellemezte Hajdúnánás társadalmát is, amikor 1916 augusztus végén, szeptember első felében megérkeztek a Székelyföld felől a menekülteket szállító szerelvények. Néhány hét leforgása alatt több mint 3200-an kértek és kaptak menedéket a nánásiaktól. A református hajdúk kitárták ajtóikat a katolikus székelyek előtt.

A levéltári források tanúsága szerint több mint negyven székely, főként Csík vármegyei településről érkeztek a menekültek az akkor 17 ezer főt számláló Hajdúnánásra. Az előljárásnak egy egész falut kitevő népesség befogadásáról és elhelyezéséről kellett gondoskodni.

Hátra hagyott javaikat, lakóházaikat javarészt felégette, kifosztotta az ellenség, így hát nem is tudhatták, mire térnek majd haza.

A többség számára a szülőföldről való kényszerű távollét egy esztendőnél is hosszabb időt jelentett. Az utolsó szerelvények csak 1918 tavaszán-nyarán indulhattak vissza a Székelyföldre, főként a Gyimesekben és a Gyergyói medence északi-északkeleti szegletében lakókkal.

Hajdúnánás történetében mindmáig fehér foltot képez ez a háborús okok miatt bekövetkezett hatalmas népmozgás a befogadás, együttélés mindennapjaival, a sorsközösség vállalásával. Ennek a városnak a népe addig legfeljebb hallott a székelyekről, ám közelről nemigen látott közülük egyet sem. Most itt voltak sajtáságos székely és gyimesi csángó viseletükben, a férfiak és fiúcskák székely harisnyásan, amely egy időre a mindennapi látvány része lett a paraszti, paraszt polgári viseletet magára öltő nánási nép között.

A Sors ajándékként gyakran megfordulhatok a Székelyföldön. Valahogy úgy éreztem, létezik valamiféle láthatatlan kapocs, amely ezt a két hasonló lelkületű társadalmat összeköti.

A szálak felgöngyölítésének elindítója az általam nagyra becsült Jakab Antal egykori gyulafehérvári püspök személye volt, hiszen gyermekkorának bő egy esztendeje Hajdúnánáshoz fűzte, mint erdélyi menekültét. Közelebről is a róla szóló monográfia, amely 2010 karácsonyára jutott a kezemhez. Ez a kiváló munka azonban források hiányában

hangtalan maradt ezzel az időszakkal kapcsolatban. Ennek hatására született a végső elhatározás, hogy összegyűjtsék minden adalékot a püspök úr hajdúnánási életszakaszából. Ez azonban szükségszerűen elvezetett az 1916. évi székely menekülés és a helyi befogadás történetének feltárásához.

Kutatásaim során az írásos forrásokra és az élő emlékezetre egyaránt támaszkodtam. Az előző tekintetében a helyi események vonatkozásában legfőbb forrásul a Hajdúnánási Újság korabeli számai szolgáltak. Nagy segítséget jelentettek az egyházközségi, valamint az állami anyakönyvek és természetesen a levéltári dokumentumok. Betekintethettem a csíki települések Historia Domusaiba, valamint a Gyulafehérvári Érseki Levéltár irataiba is. Bár évszázadnyi időre vagyunk már az 1916. évi eseményektől, mégis sikerült rábukkanni helyben és a Székelyföldön is olyan személyekre, akik az élő emlékezet útján szólaltatták meg az akkori történéseket.

Tisztelem és szeretem a hajdúkat és a székelyeket is. Úgy éreztem, fel kell tárnom és meg kell írnom ezt a közös sorstörténetet. Meg kellett tennem, mert megérdemlik. Ennek ismerete nélkül csak mi lennénk szegényebbek.

Arra törekedtem, hogy bemutassam az akkori eseményeket, azt a sorsszerű találkozást, amely a karddal szerzett nemesi múltjára oly büszke hajú és székely nép között megvalósult. Akkor, azokban a hónapokban életre-, sőt generációkra szóló barátságok kötöttek.

A hajdúk és a székelyek által összekötött szálat a szocializmus évtizedei alatt megpróbálták szétépíteni. Sikerrel. Olyannyira, hogy mára a helyi emlékezetből és a székelység köztudatából is csaknem teljesen kikopott ennek a 95 évvel ezelőtti szeretetkapcsolatnak a tudata.

Éppen ezért abban reménykedem, hogy a két nép között

szövődött kötelék ismét élővé válik , s ennek tudata átszővi a mindennapi gondolkodást. Hogy ez megtörténjék, a léleknek és a tudatnak kell kitérnie a székelység és minden elcsatolt nemzetrészünk magyarjai felé.

Ennek a nagy sorstörténetnek a megismerése hozzásegítheti a maiakat ahhoz, hogy a nemzeti összetartozás felemelő érzését az elődök példája által átélhessék.

Végezetül köszönetet mondok mindazoknak, akik Hajdúnánáson és a Székelyföldön lehetővé tették számomra a kutatások elvégzését. Elsőként a város Művelődési, Oktatási, Ifjúsági és Sport Bizottságának, amely anyagilag is támogatta székelyföldi szakmai utamat. Ugyancsak a köszönet nyilvánítás hangján említem meg Horváth István gyulafehérvári kanonok, plébános úr nevét, aki mindvégig ösztönzött és mindenkor segítségemre volt kutatási témámmal kapcsolatban. De hálával tartozom a debreceni és hajdúböszörményi levéltárak, illetve a Gyulafehérvári Főegyházmegye gyulafehérvári és gyergyószentmiklósi levéltára vezetőinek, a Csíkszeredai Csíki Székely Múzeum munkatársainak, valamint Darvas-Kozma József csíkszeredai, Fejér Lajos kilyénfalvi, Borka Ernő marosfői, Demeter Gergely csikmindszenti, Réthi György csíkdelnei, Nagy József csíkcsicsói, Juhász Imre újfehértói plébánosoknak, valamint Gacsályi Gábor hajdúnánási református lelkésznek, akik lehetővé tették egyház-községeikben az anyaggyűjtést.

2011. Pünkösd hava

A szerző

Lángba borul a világ

„Mindent meggondoltam, mindent megfontoltam...”

Ezek a szavak Ferenc Józseftől, az Osztrák-Magyar Monarchia császárától és Magyarország királyától valók. Elhangzásukat követően, 1914. július 28-án aláírta ugyanis a Szerbiának szóló hadüzenetet.

Ennek nyomán Európa keleti és nyugati felén megdördültek az ágyúk. A XX. század, amely az Ész, a Szabadság és Testvériség csillagzata alatt született, tűzben és vérben merült el.

Ezt a háborút a délszláv kérdés megoldásának, a délszláv egyesülés és terjeszkedés megakadályozásának szánták. Megindítását Ferenc József a németek sürgető magatartása miatt határozta el, habár birodalmát gyengének ítélte egy ilyen megmérettetéshez.

A háború kérdésében egyedül gróf Tisza István miniszterelnök képviselt ellenvéleményt. Nem látta alkalmasnak az időpontot. Attól tartott, hogy a formálisan szövetséges Romániára nem lehet számítani, és a román csapatok bevonulnak Erdélybe. Ő sem érezte elégségesnek a monarchia katonai erejét az egy időben több országgal szemben is folytatandó hadműveletekhez.

A háború mellett „buzdító” II. Vilmos német császár azt ígérte, *„mire lehullanak a falevelek, hazajönnek a katonák”*, mivel a hadviselők – mint annyiszor a világtörténelemben –, egy villámháborúban gondolkodtak.

Németország előbb Franciaországot akarta gyorsan két vállra fektetni, hogy utána Oroszországot is legyőzhesse.

A történelem most is megismételte önmagát. Villámháború helyett négy falevéll hullást megelőző világháború következett: az első nagy világháború.

A háborút megelőző napokban hadi célokra lovakat, járműveket vettek igénybe, s kezdetét vette a legsúlyosabb: a hadkötelesek bevonultatása. A katonaruhába öltöztetett tartalékosokat rögtön valamelyik európai hadszíntérre irányították.

„A csapatok nap-nap után indultak útnak, s úgy a tisztek, mint a legénység, legnagyobb lelkesedéssel mentek végzetők elé.” (Lásd: Betegh Miklós: 1924. 19.)

A monarchiával szövetséges Román Királyság a világháború kezdetén semleges maradt. Nemzeti céljainak megvalósítását azonban az Antanttól, azon belül is Oroszországtól várta.

Románia megszerzéséért már a háború kitörésekor versenyfutás kezdődött az Antant és a központi hatalmak között, s ezzel Erdély maga is egyszerre bekerült a nemzetközi háborús politikába.

A bukaresti német követ már 1914 őszén hírt vett Károly román királytól, hogy Oroszország a semlegességért cserébe odaígérte neki Erdélyt. Az október 1-jén kötött orosz-román szerződés Románia semlegességéért cserébe valóban odaígérte Erdélyt egészen a Tisza vonaláig.

A baljós hírek és a világpolitikai események láttán Tisza István miniszterelnök úgy vélte, egyedül a harctéri győzelem, vagy vereség dönti el Románia magatartását. (Az eddig elmondottakhoz lásd: Szász Zoltán, 1986. 1691.)

1915 folyamán Románia és a központi hatalmak viszonya feszültebbé vált. Az erdélyi kérdés azonban az alkudozások tárgyát képezte.

Eközben Erdély katonai értelemben gyakorlatilag védtelen volt. Az itt állomásozó, vagy itt szervezett hadseregcsoportokat fokozatosan elvezényelték az orosz frontra, így 1916 tavaszára már lényegében csupán a magyar csendőrség állt a keleti határokon.

Román támadás Magyarország ellen

„Az erdélyi közönség – írja visszaemlékezésében Betegh Miklós, Erdély kormánybiztosa, – *állandóan a romániai támadás lehetőségével foglalkozott, de igazán senki sem készült reá.*” (Betegh Miklós: 1924. 58.)

A helyzet azonban egyre súlyosabbá vált. Tisza István 1916 július elején memorandumban kérte az uralkodót, „*küldjön elrettentő katonai erőt a keleti határra, mivel a román veszély nagyon komoly, és bármely pillanatban aktuális lehet.*” (Galántai József, 1974. 303.)

A románok úgy ítélték meg, közel van a központi hatalmak veresége, ezért augusztus 17-én Bukarestben titkos szerződés keretében csatlakoztak az antanthoz. A koronatanács ülésén Bratianu miniszterelnök ekképpen fogalmazott: „*Ki tudja, vajon a századok során lesz-e még egy ilyen kedvező pillanat, mint a mostani*” (Szász Zoltán: 1986. 1695.)

A „*kedvező pillanatot*” a románok nem szalasztották el. 1916 augusztus 27-én este 9 órakor Bécsben átadták a hadüzenetet. Az I. Károly király örökébe lépő új király, Ferdinánd parancsára pedig a román csapatok betörték a Kárpátok alig-alig őrzött hágóin.

„*A hadüzenettel egyidejűleg Románia nekizúdította teljes mozgósított haderejének határaink mentén felvonult*

háromnegyed részét. Kereken 220 000 puskát, 840 ágyút és 12 000 lovat jelentő három seregét. Egyet keletről, Marosvásárhely felé, kettőt délről Nagyszeben és Brassó felé...” (Julier Ferenc: 1933. 4. fejezet, 9. rész)

Az események bemutatására idézzük a kormánybiztos szavait is: *„Augusztus 27-én este reám várt a feladat, hogy az összes Romániával határos megyéket értesítsem. Egész reggelig a telefontól ültem. Akkor még nem volt szó a lakosság evakuálásáról, mert hiszen még nem tudtuk, hogy mely részen fog a támadás történni.*

Másnap reggelre már a hadvezetőség tisztában volt a támadás irányával, mely ... az egész határ mentén, minden erre használható szoroson egyszerre történt.” (Betegh Miklós: 1924. 65.)

A román hadsereg a Tölgyesi, a Békási, Gyimesi, Úz- és Ojtozi- szorosokon hatolt be Erdélybe. Magyarország keleti határain egyszerre 18 helyen támadó román erők létszáma meghaladta a 420 000 főt. (Fráter Olivér, 2003.19.) A román betörés perceiben Erdély 600 kilométer hosszú határán nem állt több, mint 30.000 puskás katonánk. (Julier Ferenc 1933. 4. fejezet, 9. rész)

A pillanat minden tekintetben kedvező volt tehát. Katonapolitikailag azért, mert nem állomásozott jelentős haderő a keleti országrészben, de azért is, mert a falvak, városok hadra fogható férfi lakossága - főként a 82. Székely Ezred kötelékében - a keleti hadszíntereken, orosz földön, Luck környékén harcolt, illetve javarészben ott is vérzett el. (Julier Ferenc im.u.o.)

„Áradatban vonaglott a székely föld”

A belügyminisztérium rendeletben szabályozta az ellenséges betörés esetén követendő magatartást. Ennek értelmében csupán azokat az értékeket szállították volna el, melyeknek az ellenség hasznát vehette volna, elsősorban is a fegyverfogható lakosságot. A helyi hatóságokat viszont helyükön hagyták volna az utolsó percig. Sőt, az előjáróságoknak még akkor is a hivatalokban kellett volna maradniuk, hogy az ellenség által megszállt területen a helyben maradt lakosság érdekeit képviselni tudják. (Betegh Miklós i.m: 27.)

A hadsereg azonban általános érvényű evakuálást, kitelepítést szorgalmazott: mindenkit és mindent kényszer útján kívánt eltávolítani. Végül olyan megállapodás született, hogy *„...a fegyverfogható lakosság távolíttassék el, és az is csak a határ menti vármegyékből. A lakosságnak fegyvert nem fogható része és a harcászati célt nem szolgáló egyéb anyagok ne mozdíttassanak el. Aki ennek daczára is menekülni akar, annak erre segítség nyújtandó. A mozgósított vármegyék és a Maros között fekvő terület pedig csak készenlétbe helyeztessék, de onnan semmi ne mozdíttassék el.”* (Betegh Miklós i.m: 69.)

Nos, mindez szép, forгатókönyv szerint megvalósuló történet lett volna, ám a hatóságoknak a román betörés hírére pánikba esett lakosság körében nem sikerült fegyelmet tartani.

Idézzük ismét a szemtanú, Betegh Miklós erdélyi kormánybiztos szavait, aki a következőképpen látta a történéseket: *„...az ellenséget még sohasem látott nemzedék, mint az égő házban rekedt emberek, elvesztette a fejét, nem hallgatott semmi okos szóra. Mikor az asszony látta, hogy viszik a fegyverfogható lakosságot, eltávozásra kényszerítik a*

család fejét, fiát, ki eddig a gazdaságot tartotta, viszik az ökröket, gabonát, takarmányt, többé őt sem lehetett visszatartani. Emberileg nézve érthető is volt ez. Miért is maradjon az a szegény feleség vagy anya otthon, kinek elvitték a férjét, fiát, el úgyszólván mindazt, amivel a gazdaságot folytatta. Csakhogy az asszony futása a gyermeket is magával vonta, sőt, több esetben haldokló beteget is akartak magukkal vinni.

Látva a határ menti vármegyék mozgalmát, megindultak azok a vármegyék is, melyek ezeken innen feküdtek és mozgósítva nem voltak. Így egyszerre mozgásba jött akaratumk ellenére egy akkora terület, amelyen 1.3 millió ember lakott. Vasúti kocsi persze már nemigen volt. A hadvezetőségtől alig lehetett kieszközölni, hogy a katonákat a frontra vivő kocsik visszafelé menekülteket szállítsanak.

A szekéren menekülők utazása rendezettebb volt. Megállapítottuk még az első nap, hogy melyik falu melyik úton haladjon, melyik útkereszteződésnél melyik adjon a másíknak az elmenetelre előnyt. Hol étkezzenek, hol háljanak, mi a menekülés irányának végcélja, mely megyében, mely faluban kell megállaniok. Hol kapnak élelmet állataik és saját maguk részére. Sőt, a menekülő irányokon a kormány néhány nap alatt bizottságokat állított fel, melyek az állatokat mindazoktól, kik azokat eladni akarták, tisztességes áron megvásárolta.” (Betegh Miklós i.m. 69-70.)

A hivatalosan életben lévő mozgósítási parancs tehát csupán hitelesítette mindazt, ami a meneküléssel amúgy is kezdetét vette. Betegh Miklós kormánybiztos számításai szerint 206 000 fő kelt át a Királyhágón. Valamennyien székely magyarok voltak, hiszen a „*a románok és a szászok nemigen mentek túl Kolozsváron*”. (Betegh Miklós: i.m. 82.)

Annak ellenére, hogy az első napokban a hatóságok a határ menti területek kiürítését az úgynevezett „Maros-vonal”-

ig elegendőnek tartották, már augusztus legvégén határozat született a menekültek szételepítéséről. Ennek megfelelően a többnyire idősekből, anyákból és gyermekekből álló karavánokat vármegyék szerint csoportosítva az ország belsejébe előre kijelölt helyekre irányították.

Amint a fentiekből érzékelhető volt, a menekülő tömegek szállítása vasúton különösen is nehézkessé vált. Ennek oka abban keresendő, hogy a vasútvonalak Erdély szerte egyvágányúak voltak. Ebből következően minden beérkező szerelvény, amely, mint fentebb láttuk, katonaságot és hadieszközöket szállított, hosszabb-rövidebb időre elzárta a Székelyföldről nyugat felé igyekvő vonatok útját.



Szekérrel menekülők oszlopa egy grafikus szemével Alsókőhéren
1916. október 3-án. (Maros-Torda megye)

Vég nélküli volt hát a panasz, hiszen az egyébként száraz, meleg időben - leszámítva egy-két esős éjszakát - napokig tartott az út Székelyudvarhelyig, főként pedig Kolozsvárig, nem is beszélve a több száz kilométerre lévő

Debrecenig.

Az emberek esetenként 40-100 kilométert is gyalogoltak, amíg áttelepítő vonathoz jutottak

A szekérfogatokkal történő menekülést elsősorban a falusi népesség választotta, sebtében összeválogatott ingóságokkal. Egy-két bútordarabbal, élelemmel, nem ritkán nagyobb lábasjószággal.

A szekérkaravánok beláthatatlanul hosszú sorokban kígyóztak keresztül a Hargitán az Alföld irányába. Jobb esetben kettes-hármas szekérsorokban vonultak egymás mellett, minden használható úton, amely északnyugat felé vezetett.

„Az úton nem lehet menni! - idézi emlékeit Kolozsi Antal gyergyóditrói lakos. Úgy tele vót az út, ott olyat nem lehetett, hogy egymást kerüljük el. Ha visszafelé akart jóni, nem tudott, csak előre!” (Idézi Gazda József, 1998. 9.sz. 76.)

„Mint Jeremiás Jeruzsálem romjain...”

Az események szemtanúi, egyben elszenvedői is voltak a székelyföldi települések lelkészei, akik híveikkel maradtak az utolsó pillanatig. Tették, amit a szétszéledő nyáj pásztorának tennie kellett.

Mindazt, ami ezekben az órákban történt, néhány nappal később, amikor erre módjuk volt, feljegyezték a Historia Domusban, az egyházközség történetét tartalmazó kötetben, amit általában magukkal menekítettek.

Csíkszeredától, az akkori vármegyei központtól 16 kilométerre északra fekvő Csíkmadaras plébánosa, *Balló János* a következőképpen rögzítette az eseményeket:

„1916. augusztus 27-én, mely vasárnap vala, még

elvégeztük a vasárnapi istentiszteletet, csendesen le is feküdtünk, de már 28-án virradóra hajnali két órakor fellármáztak, hogy a románok betörték a határon, és menekülni kell. Irtózatosszerű zűrzavar keletkezett. Mindenki szedte össze a legszükségesebbnek ítélt tárgyait, s rakta szekérre. Az állatokat felhajtották a Fejedelemkertbe, de nemsokára gazdátlanul sírtak-bőgtek a község között. Már délelőtt 11-12 óra között megindultak a tarka-barka lepedők, csergék és más terítőkbe borított s minden szükséggel megrakott szekerek, melyeknek tetejében síró asszonyok, gyermekek és öregek ültek, s úgy néztek ki, mint Jeremiás Jeruzsálem romjain. Délután már alig lehetett járni a sok szekér között egész estefelégig, amikor a falu nagy része elhagyta volt a falut. A nép más része az erdő felé vette az útját, s így estére majdnem üresen maradt. Balló János esperes – plébános utasította, irányította a népet, s mikor estére jutott az idő, Mihály Elek tanítóval összejárta az üresen maradt hitközséget. Rémm-rémes volt látni és hallani az ide-oda vánszorgó és síró-bőgő állatokat, melyek keresték és várták az otthonukat. Jártunk, s jöttünk-mentünk egész éjjel. Úgy 9-10 óra között megvillant keleten valami. Ekkor vetették fel a karakói hidat. Balló plébános hajnalban, augusztus 29-én még megjárta egyszer a községet. Ezúttal talán negyedszer vagy ötödször, s alig látott egy-két kapu előtt sírdogáló öreget. A csendőrség sem tudván semmi bizonyost, sem telefon összeköttetés nem lévén, Balló plébános is 29-én virradatkor befogá két kis szürke lovát, összepakolt egyházi számadás-, anya- és családkönyveket, kelyheket, kötvényeket, szóval minden legszükségesebb iratokat és tárgyakat, egy kis ruha és fehérneművel, s még kevesebb ételneművel megindult Gyergyó felé menekülni, önmaga hajtván a szekér tetejéről, hol még árva leánykát, a háromszéki Hatolykai Bakk Kiss Máriát is vitte magával. Egymást érték a szekerek a köztük hajtott

állatokkal, itt-ott összetorlódva, hol egy-egy kis lárma fejlődött ki. Nagy bajjal kijutottunk a Libán tetejére, hol már százával állott a szekér, itt-ott kikötve.. Az emberek gondolkoztak a tennivalókról. Itt ültünk 2-3 napig, amikor biztos hírt kaptunk arról, hogy a románok már benn vannak Csíkban. Az emberek egy része elindult Zetelakán keresztül Udvarhelynek...” (Idézi Pál Antal Sándor 1996. 112.)

Domokos Pál Péter említi, hogy *„Csíkban két-háromszáz embernél több nem is maradt otthon. A menekülők jól tették, hogy eljöttek, mert az otthon maradtakat elfogták és bevitték a sipolyi táborba. Legnagyobb részük el is pusztult.”* (Domokos P. P. elmondja életét, 1988. 16.)

1916 augusztusában Gyergyó is hadszíntérré változott. A Gyergyószentmiklóstól hét kilométerre délre fekvő Kilyénfalva plébánosa, Pál Dénes aprólékosan feljegyezte a menekülés körülményeit, az utazás megpróbáltatásait, de képet formálhatunk jegyzeteiből arról is, miként szóródott szét az egész ország területén a néhány száz fős falucska népe:

Augusztus 28-án, hétfőn *„... hajnali három órakor felköltött Bolla Teréz szolgálóm: A hadnagy úr azt üzeni, hogy keljen fel, mert Románia megüzente a háborút. Az egész falu mozgott. A katonák már 7 órakor Várhegy felé elvonultak. Nekünk pedig jött a rendelet, hogy délután 4 óráig minden 17-56 éves férfi meneküljön. Kinek fogata van azzal, kinek nincs gyalog, mert Brassóból már elválták a katonák a vasutat. Irány Székelyudvarhely. Hadikölcsönökre a székelység az összes vagyonát feláldozta, férfiai odaadta, most szánsalom nézni a sok asszony és apró gyermek hurcolkodását. Nekem fogatom nincs. Először elrejttem az anyakönyveket és protokollumokat, számadási könyveket a pincze vak ablakába és saját kezűleg befalazom. Ez jól van így. A levéltár marad. Az egyház készpénz készletét megyebíró fogja elvinni. Én az alapítványi leveleket, kötvényeket és értékpapírokat pakoltam*

fel. Az egyházi edényeket összeszedtem, házvezetőnőm sírás és jajgatás közt ezüst és aranyneműk közé pakolja. Egész hétfőn pakolás, de már az úton megindult a menet. Mi kedden hajnalban indulunk, a fuvaros Balázs Péterné lesz... Házvezetőnőm, özvegy Schmidt Rezsőné két kis árvájával, Olga 5 éves, Rezső 6 és fél éves, felültek a pakkos szekérre és elindultak, én pedig itthon maradtam, de közben megjött a hír, hogy már az összes papok elmenekültek, én is a kutyám (Bundás, hófehér nemes kuvasz) szabadon bocsátottam, a szárnyasoknak szemet szórtam be, udvarom és kertem kapuit ledöntöttem, hogy szabad járásuk legyen. Egy pár könny leadása után búcsút vettem 10 éven át becsülettel összekuporgatott vagyunkámtól. Úton volt már a falu, nincs hívő, mehet a pap is. Elindultam gyalog. Szolgálóm, ki szintén velem menekült, hajtotta teheneim és disznóim, hiába, Székelyudvarhelyen mind kifogytam belőlük. A templom maradt teljességében, csak a drágább edényeket vittem el, azonban úgy a plébánián, mint a templomban és iskolában minden szoba és bútor ajtóját, meg a tűzszekrényét is nyitva tárva hagytam, hogy az ellenség ne rongálja össze ha kutatást tart.

Szeptember 1-2-án, szerdán és csütörtökön Bethlenfalván édesapámnál szállva töltöttük az időt, de onnan is tovább kellett mennünk, mert már ők is készültek menekülni. Megmentett holminkat édesapámnál hagytam, éppen egy pár zsák fehéreneműt véve magunkhoz, csütörtökön délután 8 órakor vasútra ültünk. Isten tudja hogy, hiszen vagy ötezeren rohanták meg a kupékat. Csütörtök és péntek éjjelét Héjjasfalván töltöttük. Szombaton reggel 10 órakor innen elindultunk, vasárnap hajnalban Kiskapuson voltunk. Az éjjelt Tövisen töltöttük, hétfőn utaztunk, kedden hajnalban Aradon voltunk, 12 órakor Battonyán szállottunk. Éhesek, piszkosak

*és betegek voltunk. Itt ebédeltünk és kicsíptem magamat, ekkor már rám lehetett ismerni, hogy pap vagyok. Még aznap Kevermesre mentünk hintón, hol már Dr. Szántó Géza plébános várt és 2 bútorozott szobát átengedett és egy hétig vendégei valánk asztalánál. Én itt telepedtem meg. Híveim nagy része Hajdú vármegyében, Kabán, Böszörményen **Nánáson**, Hadházon, továbbá voltak Pécsen, Pesten, Csallóközön. Kántorom Abonyban tanítóskodott, tanítóm Csallóközön...”* (A Kilyénfalvi Római Katolikus Plébánia Historia Domusa, II. 91-93., Gyulafehérvári Főegyházmezei Levéltár /GyFLt./ Gyergyószentmiklósi Gyűjtőlevéltára.)

Lapozzuk fel *Felcser Miklós* Csikdelne és Csikpálfalva plébánosának feljegyzéseit is. Ez a két település 5-6 kilométer távolságra található Csíkszeredától ugyancsak északra. Lelkipásztora szintén követte híveit a menekülésben. Az ő sorai azért is fontosak számunkra, mert hívei körében többször is megfordult Hajdúnánáson.

„Jött a rémséges hír: menekülni kell! A hatóság felkérésére 1916. augusztus hó 28-án kihirdettük a szószékről, hogy aki a menekülést hirdeti, el fog záratni. Sajnos a rémhír megvalósult. 1916. augusztus 29-én a románok átlépték a magyar határt s mindenkinek menekülni kellett. Hajnalban kidobolták a menekülést: csak pár napra kell menni a Hargitára. Iszonyú sírás, rívás, kétségbeesés, bizonytalanság, fejvesztettség. Menni kell biztosan. Kezdődött a nagy pakolás, csomagolás. Ki lószekéren, ki marha szekéren, ki gyalog, ki hogy tudott. Megindult az első szekér, utána sok száz, sőt sok százezer. Nagy nehezen indultam neki lovaimmal, míg kevés összecsomagolt holmimat a teheneim húzták.

Az egyház kötvényeit magammal vittem, míg az anyakönyveket, fontos iratokat, monstranciát (szentségtartót: Szerk.), kelyheket a Szent János templom kriptájába rejtettem el.

Elbúcsúztam a templomtól, s így útnak indultam, itt hagyva mindent. Sertésem 8 darab, majorság, két gabonásom tele gabonával, csűröm tele takarmánnyal, hisz 1916 évben rendkívül bő áldást adott az Isten.

Csikszeredáig még csak el tudtam menni, de aztán Isten tudja minő életveszélyben forogtunk: rengeteg szekérsor, csorda állatok, sertések, juhnyájak, emberek, stb., stb. Egész éjjel mentünk, míg hajnalban Kápolnásfaluba értünk. Kápolnásfaluban találkoztam híveimmel, s ők mondják, hogy mindenki eljött, csak 17-en maradtak Delnén és Pálfalván 15-en. Inkább öregek.

Megkíséreltük a visszajövet, de a csendőrség nem engedett a Tolvajos tetőn túl. (Ez a hely egy hágó a Hargitán a Csikszeredából Székelyudvarhely felé vezető főúton. Szerk.) Mihelyt a falu csendes lett, kezdődött a lopás, kutatás, lakásfeltörés, részint az itthon maradottak, részint a cseh katonák részéről. Kápolnásfaluban már idegenek lettünk s így tovább kellett menni. Gyászos utunk Kolozsvárig tartott. Felbomlott minden rend és minden emberi és isteni törvény... A hosszú, fárasztó úton nagyon sok állat elhullott. Potom áron, két-három koronáért vették meg a hatóságok az állatok kilóját...

Úton – útszélien, mezőkön és sáncban is kellett hálni Kolozsvárt, mert életbe léptették a jegyrendszert. Mindent jegyre adtak. Így megtörtént, hogy jegy volt, de egyéb nem. Napokon át tartottuk a kenyér jegyet, míg kaptunk kenyeret.

Velünk, papokkal senki sem törődött. Megunva a kolozsvári életet, eladtam két szép lovaimat mindenestől, s vonatra ültem és Hajdúböszörménybe érkeztem. Delnei és pálfalvi híveim 13 vármegyében voltak elhelyezve...” (Felcser Miklós plébános feljegyzése Csíkdelne História Domusában. 1916. 67.)

Az emberek természetesen nem csupán életüket mentették, hanem javaikat is szerették volna magukkal vinni. Különösen az állatokat, amint ezt fentebb is láttuk, hiszen ezek

képezték létük alapját.

Gyergyótekerőpatak Historia Domusában olvassuk: „...28-án reggel az előjáróság kidoboltatta, hogy 24 óra alatt meneküljön mindenki. ...Nagy volt a sírás-jajgatás. Mindenki csaknem esztét vesztette a hirtelen változás miatt. Délben trombitaszóval adta tudtul a községi előjáróság, hogy aki szarvasmarháját és sertéseit Udvarhely felé akarja hajtani, azok adják át nekik, pásztorkezbe adják és a hadvezetőségnek át fogják adni... Két fejős bivalomat és két sertésemet én is kihajtottam, hogy ne legyen bajlódásom velük... A szarvasmarhákat a Libán erdőben a pásztorok szabadon bocsátották, mert azok is menekülnek...

29-én, kedden éjjel után két órakor tudtunk nagy bajjal elindulni. Nagyon sötét idő volt, eső is esett és Kilyénfalván bevezetett a mezei útra, s mi Vasláb felé mentünk az újfalvi útba kerülve, ahol a csiki szekerek nyomultak egymás után. Iszonyú népvándorlás volt. A Libán hegyen át Udvarhely felé tartott a szentmiklósiaknak egy része, Kilyénfalu, Ujjfalu, Vasláb, Szentdomokos, Szenttamás, Karcfalva, Madaras községek népei és mi tekerőpatakiak... Pénteken, szeptember 1-jén éjjel fél tizenkettő órakor Zetelakára érkeztünk... Itt szomorúan értesültünk, hogy vonaton utazni civilnek lehetetlen, négy napig nem lehet menni senkinek, ... így visszaindultunk hűveinkhez a Libán erdőbe. Szeptember 5-én ismét elindultunk, hogy Udvarhelyen valahogy vonatra ülhessünk... Ott az állomásfőnökkel alkudoztam, hogy végre 100 Korona ajándék után egy marhakupéba sikerült helyet találni. Éjjel 12 órakor indult el a vonatunk és szeptember 8-án 11-12 órakor Nagyváradra érkeztünk.”(GyFL. Tekerőpataki plébánia iratai, Historia Domus 1916.)

A gyergyói falvak plébániáinak Historia Domusait lapozgatva tekintsünk bele a gyergyóalfalui feljegyzésekbe is, melyet az a *Salati Ferenc* káplán vetett papírra, aki

Hajdúnánáson is megfordult. Ez a település egészen közel esik az akkori román határhoz. „A határszéli lakosság éjszakának idején felriadva leírhatatlan fejvesztés és jajveszékelés között futott úgy amint abban a pillanatban volt... Mi itt Alfaluban a rémhírt napfeljöttkor vettük kézhez... A hír megrémítette mindenkit. Azt az óriási felfordulást, felsírást, amely betöltötte a község ellepert utcáit, nem lehet leírni. Futott, szaladt mindenki. Ásott, pakolt, rejtett mindenki, amit csak lehetett. Már délelőtt telni kezdett a nagy út. A menekülésre kiadott irány a Bucsinon keresztül Parajd volt. Remete, Ditró, Szárhegy, Szentmiklós, Tölgyes, Békás, Csomafalva, mind Alfalván keresztül menekültek. Hétfőn, kedden, szerdán annyira tele volt a tenger szekérrel Alfalu, hogy egyik a másiktól mozdulni se tudott. E három napnak éjjele, nappala tele volt az iszonyú zajjal, lármával. A szekerek egymás mellett sánc szélétől sánc széléig álltak az úton s a hátsó szekerek rúdjaikkal az előzőkön voltak. A Bucsin aljától vissza az alfalui piactérig, aztán még visszább a szárhegyi és a szentmiklósi úton a menet úgy gyűrődött. Marha, majorság, sertés, stb. Hol a szekéren, hol a szekér után kavargott a rettenetes menetben... Jajveszékelte az asszony, sírt, kesergett.

Mindenki menni, sietni akart. Mozdulni senki nem tudott, vagy ha igen, hosszabb várás után egy-egy lépéssel... Hatósági közeg, amely irányított volna, nem volt. Szegény nép keserűségének tengerében oda volt dobva. A menekülő nagy tömegnek más vigasza nem volt, mint az alfalvi nagyharang, amelyet reggel és délben is, este is harangozó sekrestyés hiányában én húztam nap-nap után. Húztam azért, hogy ennek a nagy tömegnek legalább így vigasztalására lehetek, hiszen másképp úgyse tudtam. Az óriási raj így állott és menegetett, ahogy lehetett. És én? Köztük mozogtam. Ahogy tettem, mindenkit gyámolítottam.

Csütörtökön, augusztus 31-én, tehát három nap után Alfalu a szekerektől tisztulni kezdett... Én még vasárnap misézni akartam... Beláttuk, hogy itt maradásunkkal nem segíünk semmit. A két káplán kollega gyalog Udvarhely felé tartott. Én meg este felé Parajdnak indultam. Dörgött az ágyú keményen. Éjjel a Bucsinon mentem át. Annyi volt a szomorú lángú Tűz! Annyi az aggódva reménykedő ember a szekér mellett.

-Hátha innen még vissza is lehetne menni?!...

Annyi volt az éles gyermeksírás! Annyi a didergés, a fázás! Az éj hideg volt. Pláne pénteken éjjel, sok eső is esett. Vizesek is voltak, mert a szombati nap a fellegek mögött maradt...

A Nyárád mentén Marosvásárhelyre verődött le egy része a tenger népnek, mert akárhova érkezett Vásárhely előtt, sehol se volt megállás, mert addig minden hely menekült. Azon a nagy úton..., amelynek nagy részét én is ... gyalog végig jártam, a szegény székely nép tenger könnyet hullatott szét. Hasadt meg a szíve mindenkinek a mindenével otthon hagyott otthonáért.

Balavásár, Dicsőszentmárton, illetve Marosludas és Marosvásárhely között úgy festett a menekülő tömeg, mint egy beláthatatlan népvándorlás. Annyian sírtak, annyian keseregtek, amint a mezőben az út két oldalán kisebb-nagyobb csoportokban pihenőt tartván - főzték a szekér oldala mellett a puliszkát és a már most fogyta felé járó egyéb holmit!

Talán a jó Isten is ekkora szenvedésre részt vevően rákönyezett...

Dicsőszentmártonban például rengeteg volt az odahagyott szekér. Gazdái bemérették a marhákból még a járombelit is. A csomagokkal vonatra szálltak és elmentek az internált helyekre, a megjelölt magyarországi megyékbe.” (GyFL GyGyL: Gyergyóalfalusi Plébánia Hivatal Historia Domus. 80-87.)

2011. május 18-án Madéfalván beszélhettem még egy olyan idős emberrel, aki négy évesen átélte a menekülés megpróbáltatásait. Somodi József (sz.: 1912-ben) így emlékezett azokra a napokra: *„Az édesapám 1914-ben bevonult katonának. A háborúban elesett, s három árva maradt édesanyámra. Volt egy ökörfogatunk, két jószággal. Avval mentünk a rettenetes sok néppel sodródva keresztül a Hargitán Udvarhelyig. Ott elmaradtak a jószágok, minket meg katona vonatra ültettek, ami Ózdra vitt bennünket. Ott voltunk egy évig, majd csak azután jöttünk haza.”*

A szomszéd település plébánosa, Búzás Imre a következő sorokat vette papírra. Az ő és népének megpróbáltatása arra is példával szolgál, hogy sokan voltak olyanok, akik heteken át tartó gyalogos, vagy szekérfogatos utazással tették meg az utat a kijelölt településig. *„Augusztus 28-án délelőtt siránkozó gyimesi csángókat láttunk községünkön átvonulni. Szekerekkel, meg gyalogosan jöttek kevés holmijukkal és megerősítették a hír valóságát. Augusztus 28-án délután a csendőrség parancsára a csicsói lakosok is megindultak Székelyudvarhely felé. A Hargitán átvezető úton olyan nagy volt a torlódás, hogy szinte képtelenség volt az átjutás. Ezt az utat emberi toll leírni nem képes. Öreg emberek hangos sírással vettek búcsút otthonuktól, amelyben születtek és éltek. Elhagyták életük keserves fáradságának minden gyümölcsét és indultak útnak mint földönfutók azzal, amit magukkal vihettek...*

A Hargita alján, ahol a felcsiki és az alcsiki menekülők összetalálkoztak, az embereknek és állatoknak olyan tömege verődött össze, hogy egymástól még mozdulni sem lehetett. Az emberek jajgatása és veszekedése, a gyerekek sírása, az állatok bőgése valósággal rémesté tette az éjszakát, melyen átküzdöttük magunkat a Hargitán. Magam nővéremmel és

gyerekeivel s két cselédemmel menekültem...

Csak Székelyudvarhelyen tudtuk meg, hogy a Csik megyei menekülők számára Hajdú megye van kijelölve. Ide kellett hát vándorolnunk. Sokan vonatra ültek és úgy mentek Debrecenbe, honnan a szétosztás történt, mások, köztük én magam is gyalog és szarvasmarha szekérrel tettük meg a rettenetes utat. Öt hétig tartott ez az út... Az egész úton a meneküléskor a legjobb gazdánk a szabad ég volt, mely mindig szállást adott és betakart...

A csicsóiak nagyobb része Kabán, Tégláson, **Hajdúnánáson**, Földesen, Hajdútetélen nyert elhelyezést. Én Hajdúszovátra mentem, hol szüleim is voltak, mint menekültek. Itt 450 csiki menekültnek voltam papja..." (Csíkcsicsó Historia Domusa, 1916. 54.)

Egy ilyen hatalmas népmozgás a szó szoros értelmében áldozatokkal jár. Emberáldozatokkal, hiszen az idős betegek vagy éppen a kisbabák számára ez a rettenetes utazás egyben az utolsó is volt. A pap ilyenkor bizony nem csak lelkesített, erőt lehelt a csüggedőkbe, hanem temetett is, ha kellett. Egy ilyen, minden bizonnyal nem mindennapi esetről számol be Salati Ferenc egyik írásában, amely a Közművelődés című, székelyföldi Katolikus hetilapban jelent meg 1916 novemberében. Címe: *Temettem.*

„Akkor is, amikor mindenki menekült. Egymás után jöttek szembe velem Alfalu nagy útján a környékben levő összes faluk menekülő szekerei és akkor is temetni mentem...

Halotti gyász-közönség nem volt. Nem is lehetett. A halottat egy-kettő kísérte s én velük a menekülés sok-sok „jaj”-ja közt is temettem.

A menekülés legelső napja hétfő volt (aug. 28.). Utolsó percig, szombat estéig a községemet nem hagytam el. E héten háromszor is temettem!

A hétvégi napok valamelyikén igen megható eset

történt.

A lakásomra délutáni időben egy meglett, kemény nagy férfi hóna alatt egy gyermek koporsóval állított be.

-Tisztelendő Úr! Orosz András vagyok. Itt levő gyermekeimmel Ditró községből menekülök. Ez a kis Vilma leányom (a kis koporsóra mutatott!). Otthon beteg volt. Amíg Alfaluhoz értünk, szegény még élt. Amire meg a piactérig jöttünk, szegényke kiszenvedett. Legyen olyan szíves, temesse el. (Könnye pergedezett.) Ha lehetséges, most itt előtűnk a szertartást végezze el. Aztán ha megengedi, a kis halott elhantolását a Tisztelendő Úrra bízom, mert nekem a családommal menekülnöm kell.

-Jól van, bácsi lelkem! Hát a koporsót ugyan hol kapta ilyen hirtelen?

-A jó Isten rendelte itt a közelben! (Szemeit zsebkendővel törülgette.)

A szertartást a virágágyásos kicsiny kertben elvégeztem. A jó családapa hálásan megköszönte. Kezet szorítottam, aztán lelkére beszéltem egy néhány meleg szóval, hogy bízzék a jó Isten gondviselésében. A gyermekeket megsimogattam.

Még inkább összegyűlt szemükben megnyugtató szavaimra a könny. Forró omlásukat a néma ajak mellett mondott szavaimért kifejezett hálának vettem.

Utolsó meleg szorítás, s a jó családapa elment. Vítte szekerén fájó, de fájó szívvel ditrói vagyonából, amit nagy sietében összeszedhetett.

A kicsiny koporsót a szobámba betettem. Aztán kimentem a temetőbe. A sírásót kerestem fel, aki még húzta a menekülést!

Lakásomhoz visszatértem. Az idő állása már esties volt. Máriára is már harangozhattam... Amint az udvaromra

beléptem, már a kapunyílásnál éles, síró hang jött a fülembe. Figyelmes lettem. A Felső kis virágoskertben a káplánia előtt egy fekete öltözetű asszonyt vettem észre!

Feléje tartottam s egyúttal a szobám felé. Ő is szembe lépett. Sohasem látott. Én se őt. A fájdalom tengerében vergődő lélek igen bizalmas, közlékeny.

Összekulcsolt kezét a deres hajú nő karomba vetette. Felsikoltott. Szaggatottan sírta, zokogta:

-Tisztelendő Úr! - azt hallottam, hogy kicsi lányom útközben meghalt és a férjem a tisztelendő úrhoz tán betette!

-Igen, édes fiam!, - a kis Vilma itt van koporsóban a szobámban. A temetési szertartást az édesapával s többi testvérével az előbb végeztük el. Maga ezt nem tudta?

-Más szekerre esett egy-két holmival az én menekülésem. Férjem szekerétől épp csak az előbb maradtunk el.

A szegény anyának lelke már csak a menekülés miatt is tépdeseő bánattal, égő sebekkel telve lehetett. És most e haláleset is! Az anyai szívnek ez a többihez mit jelenthetett? Mindenki gondolhatja, akiben a szív dobog és érez!

Újra belesikoltott:

-Oh, ha lehetséges, drága Tisztelendő Úr mutassa meg még egyszer utoljára a kis Vilmámat nekem!

A koporsó felnyitását elakartam kerülni. Az anya lelkének sebeit a felfödéssel nem akartam tovább hasítani. De ő kéz összetéve kért:

-Drága T,...ő Úr!. Ezt az egyet tegye meg nekem! Jóságát sohasem feledem! Ha meg nem teszi, szívem itt hasad meg!...

A kis koporsó fedelét felnyitottam neki. Az édesanya egy erős sikoltással ráesett. Sírt keservesen!

Karját megfogtam: -Édes jó fiam! - én magának a

szavát megfogadtam. A koporsót felnyitottam. Most maga is fogadjon szót nekem. Szépen keljen fel. Legyen erősebb. Nyugodjék bele a jó Isten intézkedésébe. Lássá be, hogy e szegény kis beteges teremtsnek sokkal jobb itt csendesen pihenni, mint az út sok nyomorúsága között gyötrődnie s magának is mellette szenvednie.

Az asszony, aki lánykáját homlokánál, arcánál, ajkánál, piciny kezénél csókjai között majdnem megette, sok kérés után végre engedett. Felegyenesedett. Vilmája homlokát megcsendesített zokogás közt megsimogatta, s csókolta újra! Lelkének az Isten erőt adott.

-Drága T...ő Úr! Köszönöm jó szavait. Köszönöm, hogy Vilmámat megmutatta nekem! Én is szót fogadok! Erős leszek!

A szegény asszony többé nem sikoltzott, de azért a szívéből az elrejtett, visszaszorított fájdalom vére annál bővebben patakzott!

-T...Úr! Megengedi-e, hogy e virágágyásból egy-két virágot leszakítsak s kis leányom homloka köré tegyem?

Ezt is megengedem nénikém! Csak amint mondtam, nyugodjék meg. Itt az olló, vágja le azt, amelyik éppen legjobban tetszik.

Vágott is. Az ártatlan kihűlt homlokot, az elsárgult kicsiny arcot színes virágokkal koszorú alakban körülfüzte s újra felsikoltott:

-Drága kicsi Vilmám, édes jó leánykám! - s csókjaival halmozta el. A megtört asszonyt a kis koporsóról újra felsegítettem. Hallgatott megismételt szómra. Csendesebb lett újra. A gyertya, melyet kezébe kért tőlem, reszketve-reszketett.

Aztán a fedél a kis halottat újra lezárta. A kis koporsó mind a négy szöge az édesanya szívébe ment.

E közben a sírásó is a koporsóért megérkezett.

A férfi hóna alá vette. A sápadt, elfáradt asszony zihálva hálálkodott:

-Drága jó T...ő Úr! Jóságát sohasem feledem el. A jó Isten magának mindent fizessen meg! Sűrű könnyeit reám öntötte.

A 14 gyermekes asszony ezt az utolsó legkisebbet is olyan megtört szívvel kísérte a temető felé, mintha az első s egyetlen gyermeke lett volna. Lehetett-e az anyának szebb mintaképe?

A szegény gyászba borult család azóta Isten tudja, hol jár. Fáradt szekerük nyomában, mely mellett annyi a könny, a keserűség, az apai, az anyai, a testvéri kifakadás, zokogás, vigasztalólag a kis angyalka, Vilma, bizony ott jár!

Az alfalvi temető kicsiny hantja felett szakadt már azóta a gránát, döngött az ágyú is!

A sajtó legutóbbi jelentése szerint a község már lángokban ég!

A drága szép Alfalu is temetkezik! Vele mindenünk: otthagyt holmink minden vagyonunk, örömünk, boldogságunk!

Egyetlen kincsünk: Istenünk, hitünk! Feléje sírunk, könnyezünk!” (Közművelődés, Gyulafehérvár XXXIX. évf. 47.sz. 1916. nov. 8. 3.)

Az eddig elmondottakból is látszik, hogy korántsem valósult meg a menekülés folyamata úgy, ahogy azt a hatóságok megtervezték, illetve elrendelték. A hosszú, rendkívül viszontagságos út visszaélésekkel volt terhelt, ugyanis az ügyeskedők még ebben a helyzetben is igyekeztek hasznot húzni mások bajából. Igaz ez az elhagyott falvak ingóságaira nézve is. Sok esetben megjelentek a helyi társadalmak perifériájára szorult fosztogatók, akik a román katonasághoz hasonlóan szabad prédának tekintették a hátrahagyott javakat.

1916 őszén a legnagyobb anyagi veszteséget a megyeszékhely, Csíkszereda szenvedte el. A román hadsereg vad dühvel, gőzhenger módjára zúdult rá erre a gyönyörű városra. Természetesen a lakosság zöme innen is elmenekült. A menekülés oly hirtelen történt, hogy javarészből még az állatokat is otthon hagyták, a berendezett lakások pedig tárva nyitva, teljes felszereléssel várták az ellenséget. Az oláh katonaság tobzódott is kedvére.

Pillantsunk most bele a csíkszeredai római katolikus plébánia történelmi feljegyzéseibe, amely *Dr. Szekeres József* plébános jóvoltából megőrizte az akkori eseményeket:

„Ép vasárnap éjjel volt. A lapok közlései, Főpásztorunk rendelete és a Főispán megkeresése alapján a szentbeszédben aggodalomra okot nem adónak rajzoltuk a helyzetet, sőt energikusan kikeltünk a betörési híreket terjesztők ellen, mindenki fellélegzett és mindnyájunkat teljes nyugalom szállott meg.



Csíkszereda főutcája az 1910-es évek elején, háttérben a római katolikus templommal

Éjjel volt 12 és 1 óra között. Kopogásra ébredtem fel. Öreg szakács néni kopogott és kérte, hogy bejöhessen a hálószobába. Azt hittem beteghez kell mennem. A szakácsnő halk hangon, hogy a mellettem levő, azonban alvó anyámat fel ne ébressze, jelentette, hogy a kántor- csendőrségi helyettesítő tudatja, hogy a románok ma este 9 órakor háborúba léptek, a határon lévő csendőrőrsöket lefegyverezték és harcra készülve átlépték a határt. A csendőrség már pakol. Ezen hír úgy hatott rám, mintha csak egy gonosz álom volna. Hogy a háziakat meg ne zavarjam, egészen csendben felöltöztem és a helyben állomásozó Brigád parancsnokhoz mentem megkérdezni a hír valóságáról. Fájdalom, igaz volt és közölte velem, hogy 24 óra alatt mindenkinek el kell hagyni a várost. Menekülni kell!!! Reggel a Főispán közölte, hogy a város lakosságának Debrecen, és Csík vármegyebelieknek Hajdú vármegye van kijelölve. Még ez kellett! A szintiszta katolikus vármegye a kálvinista Rómába és a pápistafaló kálvinista hajdúk közé!!!

Szomorúan virradt ránk a hétfő. A hír villámgyorsan terjedt el, s már de. 10 órakor megkezdődött a menekülő szekerek hosszú és szakadatlan sorban való elvonulása.

Én a polgármesterrel Dr. Ujjalussy Jenővel a brigadéros egyenes parancsára kedden reggel 9 órakor hagytam el a várost, itt hagyva mindent, amit szorgalmaimmal és takarékoságommal összegyűjtöttem, hogy aztán többé ne is lássam újra.

Hétfőn éjjel kis cselédemmel a templomi értékeket és anyakönyveket egy bőröndbe rakva az udvaron elástam és a kis cselédet, hogy el ne árulhassa a helyet, menekülésbe is magammal vittem. Velem jött az édesanyám is.

Post tot discrimina rerum (különösebb baj nélkül – Szerk.) szeptember 5-én délután értünk Debrecenbe. Szánalmasan nézhettünk ki, mert a városi urak nem fogadtak

valami nagy szeretettel... A Vármegyei urak, a kath. lakosság és a nem debreceni származású tisztviselők nagy szeretettel fogadtak, és mindent elkövettek, hogy enyhítsék a hontalanság keservét.

Október 12-én vettük a hírt, hogy Csík megint szabad. A hivatalos kirendeltséggel én is hazajöttem, hogy az anyakönyveket biztonságba helyezzem. Úti tapasztalataimat a menekülésbe levő honfitársaim vigasztalására a Budapesti lapok közölték, amiért igen sok és megható hálálkodásban volt részem. Keresztúron vettem a hírt, hogy a plébánia lángokban áll, megérkezésünkkel október 17-én Csík-Szereda piac körüli része füstölgő romhalmaz volt. Legelső ismerős, amellyel találkoztam, árván maradt házörző kutyám volt, mely a füstölgő és földig égett parochián hozzám rohant és régi gazdája előtt örömeiben a lábaim előtt hempergett. Az elrejtett tárgyakat: az anyakönyveket és templomi értékeket sértetlenül megtaláltam és reverzális mellett az épp Szeredában levő 6-ik hadtest élelmezési hivatalának gondozására bíztam. Becsületos gondját viselték és végleges hazatérésünk alkalmával Csík-Szentmártonról felküldötték, amely figyelemért Balassa vezérkari ezredes régi barátomnak hálás köszönetet mondottam. Az épen maradt lakások, mint katonai hivatalok által voltak elfoglalva úgy, hogy néhány visszarendelt közigazgatási tisztviselő is alig talált szállást. Élelemmel a katonaság látott el. Profunt (katonakenyér Szerk.) és konzervből állott. 5 napot töltöttem itthon, mely idő alatt bejártam Szereda és Zsögöd területét, aztán a katonaságtól kapott fogaton Középcsíkot és Felcsíkot.

Középcsík - különösen azok a községek, melyek hadműveleti területek voltak - mintha ki lettek volna halva. Csak itt-ott bukkant fel egy-egy katona, vagy az úton hosszú sorba átvonuló trén osztag. Felcsíkban és Alcsíkon egész más

volt a kép! Mintha semmi sem történt volna, folyt a cséplés és a mezei munka, s mikor megláttak, kitörő örömmel rohantak mindenütt a kocsihoz.

Pár nap múlva, az idő esőre fordult s hiányos öltözetben - nem lévén itthon munkám - nem maradtam tovább itthon, hanem egy autón Segesvárig menve - azon innen nem volt vonat - visszatértem Debrecenbe, ahonnan püspöki megbízás folytán a szomszéd közösségben lelkészek nélküli menekült híveinket gondoztam...

Másodszor december 20-án jöttem ismét haza a menekülésből, hogy híveimmel - akik esetleg időközben hazaértek a menekülésből - együtt ünnepelhessem a Karácsonyi ünnepeket, bizony nagyon kevesen voltak... Híveim körében voltam a parochián február 1-ig. Ekkor a végleges hazaköltözés elrendezése végett visszautaztam Debrecenbe. A hazaköltözés azonban csak március 8-án történhetett meg, akkor is nagy nehézségekkel, mert a német katonai parancsnokság azon a címen, hogy hadi terület, a lakosság hazatérése elé akadályokat gördített..."(Csíkszereda, Római Katolikus Plébánia, Domus Historia 1916. 7-12. lap)

Eddig római katolikus lelkészek feljegyzéseiből idéztünk. Most lássunk példát egy református lelkipásztor jelentéséből, melyet menekülésének helyszínén, 1916 őszén Hajdúböszörményben vetett papírra.

Takács Károly lelkipásztorról van szó, aki csíkmegyei református körlelkész volt ebben az időben. Az akkori viszonyok súlyosságára való tekintettel teljes terjedelmében idézzük az általa papírra vetett sorokat.(Ne feledjük, a székely magyarság csaknem teljes egészében római katolikus vallású, ezzel együtt a Róma központú katolikuság legkeletibb bástyája is. Csekély számban ugyan, de akadnak közöttük reformátusok is.)

„Folyó év augusztus 28-án reggel 6 órakor városunk

reggeli csöndjét dobszó verte fel: a városi hatóság ezúton adta tudtul a lakosságnak a riasztó hírt, hogy az oláhok a gyimesi szoroson át betörték vármegyénk területére, s miután így határszéli városunkat közvetlen veszély fenyegeti, igyekezzék mindenki a lehető leggyorsabban menekülni. A hír hallatára a különböző hivatali testületek gyűlésre jövén össze, elhatározták, hogy egy küldöttség útján biztos információt szereznek a helyben székelő dandárparancsnoktól, Szabó Zoltán brigadérostól. A brigadéros a küldöttségnek azt jelezte, „mondják meg az urak küldőiknek, hogy amennyire én látom a helyzetet, közvetlen veszély nincs, de hogy három óra múlva nem áll-e be a veszély?, arról nem állok jól, jó lesz hát vonat után nézni, amelyen elmenekülhetnek.”

Az akkor legilletékesebb ajakról hallott eme információ után a hivatali testületek gyűlése egyhangúlag kimondta, hogy menekülünk. Mindenki hozzálátott a lehető leggyorsabb pakoláshoz.

Én elsősorban az egyházközség értékeit, klenódiumait, úrasztali ruhaneműit, anyakönyveit, jegyzőkönyveit, fontosabb okiratait részint egy tűzmentes ládába, részint az egyház kétkulcsú ládjába elzárva amennyire lehetett biztos helyre tettem. Az értékpapírokat, betéti könyveket, a folyó évi számadási naplót s a pénztárban lévő készpénzt magamhoz véve, 28-án délután 4 órakor egy kézi bőrönddel, melyben egy rend ruha, a palástom és a Bibliám vala, egy hátizsákkal, melybe néhány darab fehérműt gyömöszöltem, 13 éves kisfiammal, aki szintén egy kenyérrel és kevés szalonnával bélelt hátizsákot emelt, elhagytuk az édes otthont, hogy nekivágjunk a bizonytalan jövőnek. Íme 25 évi becsületes munkám után egy kézi bőrönd és egy hátizsák silány tartalma vala összes vagyonom. Családom többi tagja, feleségem és három nagy fiam megelőző este Háromszékre, Étfalvára

utazván, a betörés alkalmával nem lehettek otthon, így részükre megmenteni semmit sem tudtunk.

Elindultunk tehát kisfiammal, hogy gyalog megyünk a Hargitán keresztül Udvarhelyre, ahol aztán vonatra szállhatunk. Útközben azonban tudomásunkra jutott, hogy este 6 órakor indul egy vonat Szeredából menekültekkel Marosvásárhely felé, tehát mi is betértünk az állomásra, ahol már akkor ott volt a város apraja-nagyja és leírhatatlan kétségbeesés, siránkozás, jajveszékélés közepette, ami könnyen érthető, ha elgondoljuk, hogy a hirtelen menekülésre kényszerített lakosság 90%-a minden vagyonát veszítve volt kénytelen koldusbotot venni kezébe.

A legkeservesebb sors itt éppen református testvéreinknek jutott osztályrészül, mivel azok kivétel nélkül tisztviselők, iparosok, kereskedők lévén, fogattal nem rendel-



Csíkszereda vasútállomása az 1910-es évek derekán (Korabeli képeslap)

keztek és így kevés kivétellel vonatra szorultak, ahova pedig egyéb pakkot nem vihettek, mert nem vették fel, csak amennyit a kezükben fel tudtak vinni. A másik része híveinknek gyalogszerrel tette meg az utat Udvarhelyig, akik még a semminél is kevesebbel, s hosszú útban kimerült, összeroncolt, beteg testükkel tudtak csak vonatra szállni.

Két napi és két éjjeli huzamos utazás után megérkeztünk Kolozsvárra: itt bevárván Étfalváról szekéren menekülő családomat, pár napi pihenés után tovább folytattuk utunkat a Csík megyeiek kijelölt helyére, Hajdú megyébe...

Hajdúböszörmény, 1916. október 30. (Idézi Forró Albert, 2009. 252.)

A keleti végek magyarságát ért sorscsapás részletezését követően igazat adhatunk Váczy József gimnáziumi tanárnak, aki a Hajdúnánási Újság 1916. október 19-ei számában e fejezet címébe foglalt szavakkal jellemezte a népvándorlással felérő népmozgást: „*Áradatban vonaglott a székely föld.*”

Az eddig elmondottak zárásaként szóljunk még néhány szót a menekülők ruházkodásáról.

Mondanunk sem kell, hogy a lakosságnak nem volt ideje arra, hogy minden szükséges ruhadarabot összekészítsen, melyekre az út során, vagy a kényszerű áttelepülés napjaiban, esetleg heteiben szükségük lehet.

A gyors lakóhely elhagyás, amint azt fentebb láttuk, kapkodást eredményezett. Tulajdonképpen senki nem számított arra, hogy a telet is az édes otthontól távol kell tölteni. Sőt, sokaknak – amint ezt később látni fogjuk, - két telet is idegen földön kellett tölteniük.

A felnőttek és a gyermekek ruházata tehát főként abból állt, amit a menekülés óráiban magukra kapkodtak. Mivel pedig szép, nyárias idő volt, ennek megfelelően is öltöztek. Olyan nagyon még lábbelire sem volt szükség. Falusi

magyarságunk pedig amúgy sem igen viselt ilyesfélét nyáridőben. Különösen nem a gyerekek, akik a szó szoros értelmében mezítláb keltek útra anyjuk mellett.

Meg is akadt ezen a látványon a korabeli, szenzációra éhes hírlapírók szeme, akik, mint valamiféle csodáról számoltak be olvasóiknak. Felfigyelt ezekre a híradásokra a már többször idézett Betegh Miklós kormánybiztos is, aki visszaemlékezéseiben némi rosszállással illeti ezeket a tudósítókat. Lássuk csak:

„Jellemző, hogy a pesti hírlapírók, kik „csodát látni” jöttek, megvoltak botránkozva azon, hogy a menekülők gyermekeinek nincs cipőjük. Ők persze nem tudták, hogy a falusi gyermekeknek békében sem volt és hogy ezért őrzik a gyermekek télen, századok óta a tűzhely padkáját, s a gyermekcipő csak a tehetősebbeknél használatos.” (Betegh Miklós i.m.: 72.)



Csíksomlyó látképe a Kíssomlyó hegyről letekintve a kegytemplommal, előtérben a pünkösdi búcsúról levonuló zarándokokkal (korabeli fénykép)

*„Régtől fogva Édesanyánk!
Szépen kérünk: Vigyázz reánk.”*

A csodatevő Szűzanya népével menekül

Van egy helye Csíkországnak, melyet székely népünk egyszerűen csak Somlyónak emleget. Az egykoron csendes kis falucska a Kis- és Nagysomlyó hegy lábánál ma Csíkszereda csatolt része. Ez a hely a székely nép és egész nemzetünk történetében mindig kiemelkedő jelentőséggel bírt.

Magyarságunk legáldottabb szentélye ez, amely katolikus hitünknek és egész nemzetünknek örök hivatását hirdeti a katolikus vallású Európa szélén, a Regnum Máriánium peremén. Odaát, a Kárpátok bércseitől keletre már egészen más világ kezdődik.

Nem véletlen hát, hogy ezen a helyen a katolicizmus különös magyar mélységei tárulnak fel. Az élet itt, a székelység szent hegye, a Hargita és a Keleti Kárpátok ölelésében ezredévek óta szent kultusz is egyben.

A székely nép hite szerint itt lakik velük a magyarok ősi istenasszonya, a Babba Mária, a katolikus ajkakon elhangzó Szép Szűz Mária, a Napba öltözött Asszony, népünk égi édesanyja.

Ősidők óta zarándokol már ide a nép, hogy imáiban az égi édesanya segítségét kérje. A csíksomlyói kegyhely jelentőségét a Szűzanya közbenjárására megvalósult csodák és a katolikus világban egyedülálló méretű kegyszobor teszi teljessé, amely még a XV. század elejéről való, s magassága 2.26 méter.



A csíksomlyói Szűzanya kegyszobra a kis Jézussal

Az 1916. esztendei pünkösdi búcsút még békében megtarthatta a székely nép. Ezt az ünnepet 1567 óta minden évben megtartják annak emlékeztére, hogy János Zsigmond erdélyi fejedelem fegyverrel akarta ráerőltetni a székelysége az unitárius vallást, ám a Hargita hágóján, a Tolvajos-tetőn a csíksomlyói Szűzanya iránti ragaszkodás erejével is felfegyverkezett nép megvédte katolikus vallását, akik azóta is megmaradtak őseik szent hitében. (Lásd az elmondottakhoz: Bálint Sándor: 1944. 69.)

Különös kapcsolat fűzi tehát a székelységet a csodatévő Szép Szűz Mária alakjához és a szoborhoz. Nélküle nem hagyhatták el szülőhelyüket. Együtt kellett maradniuk menekülésükben is. Az eddig elmondottakból, az Istenanyához és az őt megtestesítő szoborhoz fűződő különös kapcsolatból érthető tehát, hogy *„1916. őszén, a román betörés elől*

menekülő székelyek nem Szűz Máriának egy népi ábrázolását, hanem magát a csodatevő Szűz Anyát vitték magukkal.” (Tánczos Vilmos: 2008. 18.)

Ebben a szomorú helyzetben, mint annyiszor az elmúlt századok során, nem volt más menedék, csak a Máriához való menekülés és a vele való menekülés útja.

Mindezt azért is el kellett mondanunk, mert a magyar Mária kultusz egészen sajátos Európában.

A szent István királyunk által történt ország felajánlás óta a magyar nép Mária népe. Magyarország pedig Mária Országá. Így tehát Magyarország Regnum Máriánum. Aki pedig Magyarországot bántja, az Máriát bántja, s azt Mária megbünteti. Az ebben való mély, ősi hit vezérelte a székelyeket menekülésükben is, bízva abban, hogy a magyar hadsereg igazságot szolgáltat a betolakodókkal szemben. Ez a mély meggyőződés adott számukra erőt a meneküléssel járó megpróbáltatások elviselésében.

A történések felvázolása végett olvassunk most bele P. Boros Fortunát Ferenc rendi atya feljegyzéseibe:

„1916. augusztus 29-én elmenekültek a csíksomlyói kolostor atyái is és semmi értékes dolgot, hanem csak a legszükségesebb élelmiszereket szállították magukkal. Székelyudvarhelyre érvén ocsúdtak fel szeptember 1-jén, hogy a kegyszobrot a főoltáron hagyták s azonnal a megmentéséről kezdettek gondoskodni. De hogyan? Visszamenni nem lehetett. Szeptember 2-án a Hargítai Hegyi Dandár parancsnoksággal léptek érintkezésbe, amely trén szekereket és katonákat bocsátott P. Sándor Vitális kolostorfőnök és P. Korbuly Ignác volt katonalelkész rendelkezésére s azzal szeptember 4-én ágyútűz és puskaropogások között kihozták a szobrot Somlyóról. A román katonák már a Somlyó-hegyen tanyáztak. Amint meghallották ezt az udvarhelyi katolikusok, a környékről is igen sokan keresték fel a csodatevő Szűz szobrát s

kijelentették, ha itt van a somlyói Mária, ők már nem is menekülnek. Azután csoportosan kerestek az emberek vigasztalást Máriánál. Székelyudvarhelyen nem volt sokáig maradása. Szeptember 15-én éjjeli egy órakor hagyta el az utolsó vonat Székelyudvarhelyt s ezen menekültek a barátok is, magukkal vivén Kolozsvárra a Kegyszobrot, hová másnap megérkeztek. Itt nagy ünnepség keretében s az elmenekült székely nép zokogása között helyezték el a havas Boldogasszony templomának főoltárán. Nem fordult meg katolikus székely Kolozsváron, aki meg ne látogatta volna s bizalmat gerjesztő alakja előtt könyörögve reménységben ne növekedett volna. Itt érzik, hogy Mária minden vigasztalásnak Anyja.” (P. Boros Fortunát: 1926.4.)

Az Alföld felé továbbvonuló székelyek a csíksomlyói Szűzanyától való fájdalmas elválást követően könnyek között énekeltek az őseiktől tanultakat: „*Régtől fogva Édesanyánk! Szépen kérünk: Vigyázz reánk.*” (Lásd: Ipolyvölgyi Németh I. Krizosztom: 1991. 71.)

Menekülteket hoznak a vonatok

A belügyminisztérium Csík- és Maros-Torda vármegye menekültjeinek Hajdú-és Szabolcs vármegyét, a szebenieknek és az alsó-fehérieknek Bács-Bodrog vármegyét, a brassóiaknak és a nagy-küküllőieknek Torontál vármegyét, a fogarasiaknak Csanád vármegyét, a kis-küküllőieknek Csongrád vármegyét, míg a hunyadiaknak Arad vármegyét jelölte ki ideiglenes tartózkodási helyként. A meghatározott kényszerlakhely elérése a közlekedési nehézségek miatt azonban nem minden esetben volt megvalósítható. Mivel sokan rokonainál kerestek menedéket, a sorsüldözött erdélyi lakosság végül szétszóródott

az egész ország területén. (Lásd ehhez Kocsis Lajos: 203. 88.)



Menekülők vonata Brassónál 1916 augusztus utolsó napjaiban (A kép az Erdély története III. kötetből való. 1988. 1701.)

A gazdagabb és tehetősebb polgárság Budapestet választotta, de Miskolcon, Pozsonyban, Komáromban, Győrben, sőt még a Balaton közelében is több száz menekült lelt átmeneti otthonra.

Amint említettük, a Csík vármegyeiek számára Hajdú vármegyét jelölték ki ideiglenes tartózkodási helyül. Debrecen néhány hónapra Csíkszeredává „változott”, hiszen ide vonult vissza a vármegye közigazgatási központja. Mind összességében több, mint 20.000 „földönfutó” érkezett a hajdúk földjére, és annak fővárosába, a kálvinista Rómába. Döntő többségük vonaton, igen gyakran nyitott vagonokban, több napos, olykor heteken át tartó utazással.

„Az egyszerű költözködés is sok bajjal jár – írja Betegh

Miklós - , *hát még egy olyan evakuálás, mely katonai körök véleménye szerint is az egész háborúban a legnagyobb volt.*” (Betegh Miklós i.m.: 58.)

Nagyon nehéz, hihetetlen megpróbáltatással járó utazást jelentett tehát ez az áttelepülés. Ám végső soron a székelység biztonságát szolgálta, arról nem is beszélve, hogy ez a megoldás levette a kormány válláról az ellátottak terhének java részét, amit aztán a befogadó települések közösségeivel valósítottak meg.

Az ország városai közül elsőként Debrecenben születtek tényleges intézkedések a menekülők megsegítésére. Márk Endre polgármester kezdeményezésére szeptember 1-jén megalakult az Erdélyi Menekülteket Gyámolító Bizottság, amely a menekültek elhelyezéséről, ételmezéséről, általában a pillanatnyi szükségleteik kielégítéséről gondoskodtak. (Lásd: Debreczeni Független Újság, 1916. szeptember 7.)

„Debrecen városa elég felkészülten várta a menekülők csapatát. Több napig ételmezte a menekülőket és marháinak ételmezéséről is gondoskodott. Itt osztották szét a Csík megyei menekülteket.” Ezeket a sorokat a szemtanú, Búzás Imre, Csíkcsicsó plébánosa írta az egyházközség Historia Domusában. (Csíkcsicsó H.D. 1916. 32.)

A vonatok pedig továbbra is ontották a menekülő székely lakosságot. 1916. szeptember 25-ig Debrecenben 2421 fő „telepedett le” közülük, miközben további ezrekre újabb vasúti utazás várt, mégpedig a vármegye többi településére. (HBML. IV./b. Debrecen Város Tanácsának Iratai 1914-1918. VII.d.11.) Hajdú vármegyében egyébként 20 000 menekült elhelyezését tervezték. Ebből 6000 főt Debrecenben, a fennmaradó 14 000 főt a megye településein úgy, hogy a városokra 2500-3000 fő jutott volna. (Hajdúnánási Újság, 1916. szeptember 14.2.)

„Mindenki sír, jajgat és panaszkodik...”

Hajdúnánás társadalma a világháború terhe alatt

Mielőtt részletesen szólnánk a székely menekültek Hajdúnánásra településéről, hordozzuk körül tekintetünket a háború súlya alatt nyögő városon.

A XX. század első évtizedében egy mozgalmas, sokszínű, egészséges hajdúváros képe bontakozik ki előttünk. A pezsgő élet lendületét mindjárt a háború első napjaiban lefékezte a férfi társadalom java részének katona mundérba öltöztetése. Előbb a katonaviseltek számára kézbesítették a hatóságok a behívó parancsot. Ezt a tartalékos állományt szinte azonnal a frontra vezényelték, melynek következtében alaposan megtizedelődött a férfi társadalom. Ez természetesen azonnal kihatott az egész helyi közösség megszokott életmódjára, magára a mindennapi gazdálkodásra is, hiszen a település elsősorban változatlanul földművelésből és állattartásból élő paraszti társadalom volt.

Már a háború első évében vége-hossza nem volt a különféle beadványoknak, kérelmeknek, melyeket a gazdálkodás terhével egyedül maradt feleségek nyújtottak be a hatóságokhoz, hogy férjeiket legalább a szezonális mezőgazdasági munkák idejére engedje haza a honvédség.

Egy olyan társadalom képe áll előttünk, amelynek lakossága főként idősekből, asszonyokból, még hadra nem fogható suhancokból és gyermekekből áll. És egyre több özvegyből, akinek a párja életét ontotta már valamelyik hadszíntéren. Természetes hát, hogy a lakosság széles rétegeit a harcterekre vezényelt hozzátartozók sorsa foglalkoztatta. Sorra érkeztek a harctéri tragédiákról szóló értesítések is. 1916 végére 14 hősi halottja volt már a településnek.

Ezt a megfogyatkozott közösséget 1914 őszétől Dr. Berencsy János ügyvéd fogta össze, aki a polgármesteri székéből minden eszközt igyekezett megragadni, hogy a belső rendet fenntartsa, hogy

hitet és lelkerőt támasszon az itthon maradottakban, miközben a város összes erőforrását a háború szolgálatába kellett állítania. (Lásd ehhez Fehér András: 1973. 308)



Egy apa nélküli hajdúnánási család az I. világháború idején

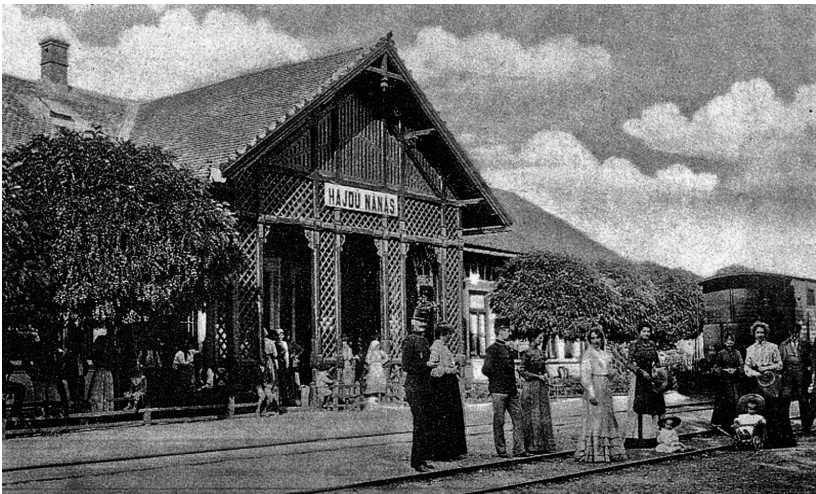
A napi célt a háború átvészélése, a túlélés jelentette. A háború pedig nem csak a harctereken, hanem a hátszágban, így Hajdúnánáson is egyre több áldozatot követelt. Gabona- és tűzifa ínség jellemezte a mindennapokat, mert az összes nyilvántartott mennyiséget elszállították hadi célokra. De fokozatosan eltűnt a hentes üzletekből a zsír, a szalonna, a hús, s kezdetét vette a kukorica, a liszt és természetesen az ígás állatok rekvirálása, azaz hadi célokra történő lefoglalása.

A háború kezdetétől a pusztá létfenntartás gondjai ülték

meg a lelkeket, s felütötte fejét a háborús nyomor is, főként a legszegényebb társadalmi rétegekben.

„Mindenki sír, jajgat és panaszkodik. Amerre járunk, ahol fordulunk, mindenütt csak panaszt hallunk, hogy nem lehet élni”-írta a Hajdúnánási Újság 1916. április 3-án.

E szavak súlyát valamelyest mi magunk is átérezhetjük, ha azt is tudjuk, hogy a nélkülöző lakosság részére bevezették a terményjegyet a közellátás javítása végett, ám ennek ellenére eltűnt a boltokból a cukor, kávé, só és a petróleum is. Az újabb katonai rekvirálások pedig a háború második felében szinte minden élelmet elvittek a városból.



Hajdúnánás vasútállomása korabeli képeslapon az I. világháború előtt

Súlyosbította a helyzetet, hogy a város lakosságát, köztük a sebesülten leszerelt vagy rokkant katonák gyógykezelését mindössze egy orvos, *Khoór Dezső* látta el.

Egy megroppant helyi társadalom képe tehát ez, amelyben egyre gyakoribbak a temetések. Különösen a

gyermek körében, mert nem jutottak időben orvosi kézbe. Gyakori látvánnyá vált, amint az utcán nap nap után „*kisírt szemű, szerencsétlen szegény anya viszi hóna alatt az alig fél méteres koporsócskát korán letörött magzatjának számára.*” (Hajdúnánási Újság, 1917. március 8.)

Nos, ilyen viszonyok jellemezték Hajdúnánás társadalmát azokban a hónapokban, amikor a város indóháza, a vasútállomás elé begördültek Debrecen felől az első szerelvények, telezsúfolva a székely menekültekkel.

„Itt az ős székely nép nem pusztulhat el”

Hajdú vármegye alispánja, Pákozdy László 1916. szeptember 2-án, szombaton értesítette először Hajdúnánás polgármesterét, „*hogy 800-1000 menekült jön városunkba Csikországból és Maros-Torda vármegyéből.*” Egy nappal később, vasárnap már 1500-ra, hétfőn pedig 2500-ra tette a hozzánk menekülők számát. (Hajdúnánási Újság, 1916. szeptember 7.2.)

Berencsy János polgármester a szükségszerű intézkedések megtétele végett, az első értesítést követően, szeptember 2-án délután összehívott előbb egy szűkebb körű, majd a következő napon egy kibővített létszámú bizottságot. Hazafias, lelkes hangulatban foglalkoztak, tanácskoztak a hozzánk menekülő székelyek fogadásáról, elhelyezéséről és ellátásáról. Már ekkor megalakultak a fogadó, elszállásoló és ellátó bizottságok is. Kimondták, hogy a „*semmitlen*” menekülők ellátására általános gyűjtést kezdenek, amire „*azonnal vállalkoztak lelkes honleányok és honfiak úgy, hogy a gyűjtés már nyomban vasárnap délután megindult.*”

(Hajdúnánási Újság u.o.) Adományként elfogadtak pénzt és mindenféle természetbeni javakat, mint például burgonyát, babot, zsírozót (szalonnát), apró jószágot, stb.

A Hajdúnánásra érkező menekültek ügyével foglalkozó bizottságok élén természetesen a polgármester állt. De tagja volt a város főjegyzője, Kovács Ferenc, a gimnázium igazgatója, Otrokócsi Nagy Elek, és a tantestület több tagja. Így például Váczy József, aki egyben a Hajdúnánási Újság felelős szerkesztője is volt, Spániel Vince, Brassay Károly, Király Sándor és mások.

Bekapcsolódott ebbe a munkába a református elemi iskola tantestülete is, élén Bán Géza igazgató-tanítóval és természetesen az egyházak lelkészei és világi vezetői is.

Az akkori események történéseit – a levéltári források szűkössége ellenére – a Hajdúnánási Újság beszámolóí alapján – hitelesen kísérhetjük végig. Főként Váczy József írásai nyomán, aki hétről-hétre tájékoztatta a közvéleményt a menekülteket érintő történésekről, s akinek lelkesítő, hazafias töltetű cikkei megmozgatták a város teljes lakosságát az emberbaráti ügy kiteljesedésében.

Lássunk erre mindjárt egy példát az 1916. szeptember 7-ei szám vezércikkéből: „ **Erdély.** *Elnevezték Magyarország gyöngyének. De a gyöngy elhomályosul annak a dicsőségnek fénye mellett, amely e névhez fűződik: Erdély. A felvilágosodás, a műveltség, a politikai és vallásszabadság és a magyarság jogainak védelme évszázadokon át az erdélyi fejedelmek nevéhez volt kötve...Bocskay, Bethlen, a Rákócziak! Legendás idők, amelyekben egy külön, de magyar ország védte, oltalmazta az anyaországot a veszedelmek árja ellen.*

És most?!

És most az a nép, amelyre a magyar haza, a mi édes magyar hazánk a fergeteges évszázadokban bizton

támaszkodhatott, elvesztette a talajt lába alól. Vad oláh hordák elől menekül, elhagyva bérces, búbájos, szabad hazáját, melynek megszentelt rögén most a rabság láncát zörgeti az ellenség.

De nem büntetlenül!

Addig a mi székelly véreink magyar sziget az idegenség óceánjában, a mi szabadságunk oltalmazói hajlékot kérnek tőlünk és vendégszeretetet. Hajlékot és vendégszeretetet azok, kiknek férfiai a mieinkkel együtt a harctereken vannak, nők, gyermekek, aggok, kik elvesztették a maguk hajlékát, akik az utolsó percben tudták pusztá életüket megmenteni, kiknek minden egyebük elveszett.

Hajlékot és vendégszeretetet kérnek tőlünk, akiket a bölcs Isten ilyen rettentő sorscsapástól megkímélt.

Legyünk most egyek szívben és lélekben... Öleljük szeretettel keblünkre véreinket...

Adjatok, adjatok! Fogadjátok őket atyafiságos, testvéri szeretettel. Tartsunk össze magyarok, legalább a nagy veszedelem idején.

A mindenható óvja meg szép hazánkat minden veszedelemtől.”

Tette tehát a dolgát mindenki a maga helyén. Mielőtt megérkeztek az első szerelvények, döntenie kellett arról is, miként oldják meg a menekültek elhelyezését. E tekintetben az a felfogás alakult ki, hogy a földönfutókká vált családok számára átmeneti lakhelyül ne az iskolákat jelöljék ki, hiszen azokban a helybéli és az ideérkező gyermekeket is tanítani kell, hanem „székely testvéreinket” magán házaknál helyezték el.

A város vezetése meg is fogalmazta erre vonatkozó felhívását a lakosságnak, bízva abban, „*hogy a szállásnyújtás elől még egy kis kényelmetlenség árán is senki nem fog húzódozni. Nem ilyenek ismerjük a hajdúk vendégszeretetét,*

hanem ellenkezőleg, mint amely messze földön híres volt.”-írták a helyi újság hasábjain. „Nyíljanak meg a szívek – szólta a felhívás – és a házak ajtajai őszinte, magyaros vendégszeretettel, ha menekülő székely testvéreink megérkeznek a történelmi nevezetességű Hajdúságba, fehér házas, akác-lombos városunkba! Hogy a későbbi jobb időkben is visszaemlékezve a menekülés nagy nyomorúságaira, hadd emlegessék meg Bocskay népének, a hajdúk ivadékainak barátságát, szeretetét.

Különösen a mi asszonynépeinkhez fordulunk ezzel a kéréssel, nem azért, mintha talán ők kevésbé barátságosak és vendégszeretők volnának, hanem éppen ellenkezőleg, azért, mert nagyon jól tudjuk, napról napra egész életünkön át érezzük, hogy az ő jó anyai és hitvesi szíveikben, az ő nemes lelkeikben él és lobog a hamisítatlan vendégszeretet, a közvetlen melegségű barátság, a szegény szerencsétlenek és szenvedők iránti igaz részvét, a segítségnek, gyámolításnak minden vágya és akarata.” (Hajdúnánási Újság, 1916. szeptember 7. 2.)

Még be sem gördültek a menekülteket hozó vonatok, a felhívás hatására egyre-másra érkeztek a különféle felajánlások. Voltak természetesen „szűkkeblűek”, olyan „gazdag szegények”, akiket nem érintett meg mások sorsa, ám a többség azonnal felajánlotta önzetlen segítségét. Köztök olyan felemelő példákkal is találkozunk, amikor „*az elesett özvegy nő, akinek négy fia és veje küzd a harctéren, nyomorúságban sínylődik, és az utolsó garasát is odaadja, egyetlen szegényes szobáját is megosztja a menekülőkkel.*” (Hajdúnánási Újság u.o.)

1916. szeptember 7-től kezdve a város hetilapjában rendre közzétették azok nevét és adományát, akik felajánlásaikkal hozzájárultak a menekültek helyzetének javításához. Már az első alkalommal közel 150 adakozó nevét olvashatták a helybéliek. A sor elején ott találjuk a

malomtulajdonos Csiha Elek nevét, az ugyancsak tehető családok közül a Csorvásyakat, az Oláhokat és természetesen a város polgármesterének, Berencsy doktornak és nejének a nevét is. Szokták mondani, hogy a példa ereje lelkesítőleg hat. Az ilyen példamutatásra pedig nagyon nagy szükség volt ezekben a napokban.

„Szívet tépő látvány a menekülők érkezése”

Az első, menekülteket is szállító szerelvények 1916. szeptember 8-tól érkeztek meg Hajdúnánásra. Szeptember 17-ig 300-400 főt hoztak a vonatok. Egyértelművé vált az is, hogy a hatóságok „kizárólag” Csík vármegyeiek érkezését engedélyezik. Amint később példát is látunk majd erre, akadt azért közöttük például Brassó vármegyei menekült is.

A megérkezés körülményeit a szemtanú hitelességével örökítette meg Váczy József, a Hajdúnánási Újság szeptember 14-ei számában: *„Természetesen lassan, csak fokozatosan érkeznek szegény székely testvéreink, mert nagyon hosszú az út és szenvedésekkel telített, amely a gyönyörű szép Csikországból a mi alföldi városunkba vezet, ahol az ember hegyet nem láthat. Naponként csoportokban érkeznek a reggeli és esti vonatokkal sok mindenféle holmival, amit tudtak magukkal hozni, bizony legtöbben csak valamit, csak pusztán életüket igyekeztek megmenteni.*

Szívet tépő, lelket marcangoló látvány a menekülők érkezése. Látni az ősz férfiút, aki kenyerének javát megette, s menekülnie kellett megszokott kedves otthonából, ahol hátralevő napjait csendes, nyugodt békességben óhajtotta leélni, az erdőben fát, gombát szedgetni s a hegyeket elnézegetni, hogy soha el ne feledje azt, amelyek a gondtalan

gyermekkornak, az álmodozó ifjúkornak, a férfias küzdelmeknek és a szemlélődő öregségnek oly kedves tanúi voltak egy ezred éven át.

Látni a könnyező, rettenetesen szenvedő, gyermekeiket göcsösen szorongató anyákat, a mit sem sejtő gyermekektől fel egész a mindent átértő és szenvedő ifjakig. Látni az idegenben révetegen és félénken szétekintő serdülő hajadonokat, s látni mindnyájukon a rettenetes szenvedésnek és nyomorúságoknak nyomait; igazán a legerősebb szíveket és lelkeket is megindító látvány.



A Csík vármegyei székelyek menekülési útvonala Erdély országon keresztül Debrecenig, majd onnan Hajdúnánásig

Aki még sohasem érzett megindultságot, annak a szíve kő, lelke gránit. Menjen ki a menekülteket hozó vonat elébe s nem hisszük, hogy el nem lágyul, szeme könnybe nem lábad.

Egyébként városunk egész közössége a menekülők szenvedéseit és nyomorúságait nagyon átérzi, szomorú

sorsukban osztozik és szeretettel fogadja őket. Nem is tehetünk másképpen, mindent, amit teszünk, emberi és hazafias kötelességünk.”

Szeptember 20-a táján még mindig arról szólnak a híradások, hogy folyamatosan érkeznek a menekülteket hozó szerelvények. Ezekben a napokban több mint kétezren vannak már a településen. Olyan zsúfolásig megtelt, nyitott vagonokból álló szerelvények is érkeztek egyenesen a Székelyföldről, amelyekben a menekülők magukkal hozták egy-egy bútor-darabjukat, illetve nagyobb állataikat is. Ezeket a szerencsétlen, kiéhezett, szomjas jószágokat aztán rögtön legelőre engedték, de a helybéli gazdák gondoskodtak istállóban való elhelyezésükről is.

Természetesen a menekülők sem maradtak fedél nélkül, *„mert megnyíltak előttük a jólelkű polgárok szívei és ajtajai is.”* (Hajdúnánási Újság 1916. szeptember 21.)

A nagy kavalkád, a hosszú út bizony megdöbbentő esetek sorát produkálta. Feljegyezték például a Gyimesbükkről érkezett Brassay gyerekek esetét, akik anyjuk nélkül sodródtak el idáig. Történetük így hangzik: *„Öten menekültek az édesanyjukkal: a 14 éves Erzsike, a 12 éves Rózsa, a 9 éves Juliska, az 5 éves Lajos és a 2 éves Imre gyerek. Az édesapjuk katona, az édesanyjukat pedig útközben, a menekülés első napján elvesztették, a rettenetes zürzavarban elcsapódott tőlük s nem tudtak egymásra találni. Az öt gyermeket a falubeliek vették gondozásukba s több mint két heti bolyongó utazás után elérkeztek hozzánk. A 14 éves Erzsike gondozta, dédelgette kis testvéreit. Bizony nagyon szegényesen érkeztek meg, egyik másik gyereknek cipő sem volt a lábán; a ruhájuk is tépett, viharvert volt, amilyennek már csak egy ilyen hosszú út után is el lehet képzelni. Két nagyobbacska kendő volt velük, azokban takargatták a nagyobbak a kisebbeket. Nemigen akadt szem,*

amely ezt az öt kis szerencsétlen gyermeket megkönnyezetlenül hagyta volna. Mindjárt akadtak jószívű emberek, akik melegebb ruhákkal ellátták őket, akik pártfogásukba vették és ellátásukról gondoskodtak. Egy pár éjszaka ott aludtak a gimnázium falai között. Azután két jószívű asszony: Özvegy Lente Józsefné és Rékasi Sándorné elvitte őket magukhoz s így az öt szegény kis menekült minden bizonnyal meleg otthonra talált és várják az édesanyjukat.” (Hajdúnánási Újság, 1916. szeptember 24. 3.)

Sajnos, mindennapi látványt jelentettek a görcsösen síró édesanyák, akik gyermekeiket keresték. Annyi szenvedést láthatott itt az ember, amennyi egy egész életre is bőven elegendő lett volna.

Gyergyóiak, felcsíkiak, gyimesiek Hajdúnánáson

Időben lassacskán 1916 október elején járunk, s bizony még mindig érkeznek a menekültek. Létszámuk ekkorra megközelítette már a 3000 főt. Október derekára aztán 3200 főben állapotodott meg a végső létszám.

Lássuk egy kicsit közelebről is, pontosan mely településekről érkeztek hozzánk. A helybéli gimnázium Értesítőjében olvassuk, hogy „*Csik megye északi részéből telepítette városunkba a menekülteket a belügyminiszter, főként Gyergyószentmiklós, Szárhegy, Szépvíz, Borszék, Ditró, Tölgyes, Taploca, Szentmárton és Madéfalva községekből és környékükről.*” (A Hajdúnánási Ev. Ref. Gimnázium Értesítője, 1916-1917. 5.)

A rendelkezésre álló anyakönyvi források alapján ez a felsorolás még jócskán kibővíthető, s ezáltal lényegében hiteles képet kaphatunk arról, valójában mely településekről menekültek még hozzánk a székely száműzöttek. Lássuk csak: Gyergyóholló, Gyergyóalfalu, Kilyénfalva, Csíkcsekefalva, Csíkszentmihály, Csíkpálfalva, Csíkdánfalva, Csíkszentsimon, Csíkszentdomokos, Csíkszentgyörgy, Csíkmenaság, Csíkjenőfalva, Gyimesfelsőlok, Gyimesbükk, Csíkminsztent, Csík-somlyó, Csíkszereda, Csíkkozmás, Csíkrákos, Csíkborzsova, Csíkvárdotfalva, Csíkbánfalva, Csíkcsicsó, Zsögöd, Tusnád, Zetelaka (Udvarhely vármegye), Székelyudvarhely, Nagykászonaltíz, Nagykászonalfalu, Zalatna (Alsó-Fehér vármegye.), Zabola (Háromszék vármegye), Kiskapus (Kis-Küküllő vármegye), Mocs (Kolozs vármegye), Szászváros (Nagy-Küküllő vármegye) és egy szintén csík vármegyén kívüli nagyvárosból, Brassóból.

A felsorolás valószínűleg így sem teljes, ám ennyiből is látható, hogy a Gyergyói medence és Felcsík területéről, illetve a Gyimesekből irányították ide a székelyeket. Több mint negyven település népéből érkeztek hozzánk. Azt is mondhatjuk, Csík vármegye java része „képviseltette” magát ebben a nyomorúságos helyzetben egyetlen hajdúvárosban, melynek népe eddig legfeljebb hallott róluk, ám soha nem látott addig az életben székelyeket.

Hogy ez a kényszerű együttélés mit jelentett a mindennapokban, arról később megemlékezünk még.



Bivalyt fejő székely parasztember valahol Csíkban



Idős székely gazda székelykapus háza előtt Csíkmindszenten



Balról: kaszálásból hazafelé igyekvő székely család Felcsíkban (1910-es évek) Jobbról: Székely asszonyok mosnak az Olt folyóban. Felcsík.



Borszék, a híres gyógy- és üdülöhely pavilonjai 1910 táján



Csíkszentmihályi képeslap 1912 tájáról



Gyimesi csángó férfi és női viselet (Képeslap az 1910-es évekből) (A nők jellemző viselete a szoknyaként viselt katrinca, ők karincának ejtik . Ennek egyik sarkát oldalt a derekukhoz tűzik.



Gyimesi csángó asszonyok gyerekekkel, legelő juhokkal.
(Korabeli kép)



Ház székelykapuval Madéfalván



Idős székely házaspár Csíkmenaságon



A Csíksomlyói pünkösdi búcsúra zarándoló gyimesi és moldvai csángó magyarok Gyimesbükknél korabeli képeslapon.



A gyimesi vasút vonal egy alagút torkolatánál (Korabeli képeslap)



Üdvözlét Csíksomlyórol
(Fő-ut)

Csíksomlyó főutcája korabeli képeslapon a kegytemplommal



Üdvözlét CSÍKSZEREDÁBÓL
Apaffy Mihály utca

Csíkszereda korabeli képeslapon

Fogadásuk, elszállásolásuk

Fentebb szoltunk már róla, hogy még szeptember elején bizottságok alakultak a menekültek fogadására, ügyeik intézésére. Ennek a hihetetlenül szerteágazó, mondhatni karitatív munkának a zöme a gimnázium tantestületére hárult. Lényegében minden teendő ott összpontosult. Ennek értelmében, mint egyfajta munkamegosztás eredményeképpen az érkező vonatoknál a menekülteket – akiknek a pontos érkezését sok esetben nem is tudták előre - Márk Imre, Magi Antal és Spániel Vince tanárok fogadták, és intézkedtek a beszállításukról.



Hajdúnánás város tisztikarának néhány tagja a vasútállomáson, vonatra várva az 1910-es évek derekán.

Középen Dr. Berencsy János polgármester



Gimnáziumi érettségi tabló 1919-20-ból. Tanárok, ülő sor balról jobbra:
Magi Ferenc, Márk Imre, Otrókoci Nagy Elek igazgató, Lovass Aladár, Lengyel Endre, Szilágyi Dezső

Az intézetben Brassay Károly, ugyancsak gimnáziumi tanár várta őket, „és vette atyai gondjaiba férfiakkól és nőkből álló táborkarával. Brassay Károlyné vezette a konyhát, olykor 500 embernek, sőt többnek is gondoskodva az ellátásáról; a tanárnék közül leginkább Spániel Vincéné, Jókay Lajosné, Király Sándorné segítettek, a kiszolgálásban pedig a városi úrinők, úrileányok is részt vettek. A menekültek összeírásának, útbaigazításának és elszállásolásának munkájában Király Sándor, Lengyel Endre, Lovass Aladár, Magi Antal osztozkodtak a városi képviselő testület néhány buzgó tagjával.” (A Hajdúnánsi Ev Ref. Gimnázium Értesítője, 1916-1917. 5-6.)

Rögtön az első napokban Segélyező Bizottság is alakult, melynek vezetése mindvégig Brassay Károlyra nehezedett. A kenyér és liszt utalványokat Király Sándor

állította ki, a kiutalt állami segélyek számfejtését október elejéig Jókay Lajos végezte, majd a menekültek érkezésének lezárulást követően, október végétől ezt is Brassay Károly vállalta magára. Az ilyen tevékenység együtt járt az anyagiak intézésével is. Ezt a teendőt Spániel Vince végezte.

Változatlan lendülettel folyt természetesen a város lakosságának adakozása, gyűjtése. Ennek következtében a rendes napi 1 Koronás államsegélyen túl az 1916 októberéig befolyt 6000 Koronából, valamint az Est című folyóirat által adományozott 2500 Koronából rendkívüli segélyeket is osztottak, főként szülés, temetés esetén, valamint gyógyszerbeszerzés, kályhavásárlás, lábbelivétel céljára.

És még mindig nincs vége a teendőknek, melyeket a Segélyező Bizottságnak el kellett végeznie. Itt osztották szét a kormány által biztosított ruhasegélyeket, éspedig a legnagyobb körültekintéssel. Ne feledjük, a menekültek leginkább nyári ruhában érkeztek, s bizony lassan ősze fordult már az idő.

El kell még mondanunk, hogy ebbe a rendkívül sokrétű, sok-sok odafigyelést, együttérzést igénylő munkába bevonták a menekültek közül a legképzettebbeket és legfőképpen a helybéli diákságot.

Az alsóbb osztályok növendékei az első szerelvények megérkezésétől kezdődően nagy-nagy szorgalommal közreműködtek a menekült családok vasútállomásról történő beszállításában, főként a csomagok járműre rakásánál, a házhoz szállításnál, a szálláshelyük felkeresésénél. A felsőbb osztályok közül pedig többen az irodai munkában segédkeztek mindvégig. (Lásd ehhez: A Hajdúnánási Ev. Ref. Gimnázium Értesítője 1916-17. 1-8.)

Az eddig mondottak alapján elmondhatjuk hát, hogy a gimnázium szép, új, alig tíz éve emelt épülete, a helyi tudomány palotája a tanítás mellett egy szomorú és megkapó táborhelyhez hasonlított. Tágas udvara zsúfolásig telve volt az

első hetekben, sőt hónapokban is a menekültek siralmas látványt nyújtó ingóságaival, a köztük játszadozó székely gyermekekkel. A tornacsarnok előtt hatalmas üstökben főtt az ebéd, egy-egy osztályteremben friss kenyeret szeleteltek, a tornaterem öltözője éléskamra volt, magában a tornacsarnokban pedig három sor asztal mellett szorongtak az erdélyi „hajótöröttek”.

Gyakran megesett, hogy késő este futott be egy szerelvény, melynek utasait éjszakába nyúlóan kellett ellátni, s bizony ilyenkor a folyosók, osztálytermek mind hálóhelyiséggé változtak.

A gyors szállásnyújtás tekintetében nem volt ez másként a református és katolikus elemi iskolában sem. Az utóbbi mindössze egy tantermes volt, így ott nemigen akadt szálláshely. Maradt hát az előbbi. *”A helybéli Polgármesteri Hivatal megkeresésére egy üres tantermet és a tornatermet a menekült családok számára lakásul adtuk át”* - olvasható az egyházközség jegyzőkönyveiben. (A Hajdúnánási Ref. Egyház. Jegyzőkönyvei, 1916. október 19.)

A menekültek fogadásával, elszállásolásával kapcsolatos ismertetésünk végeztével szólnunk kell még a vasútállomásról történő elszállításuk módjáról is. Erre a célra a város vezetése a helyi gazdáktól igényelt fogatokat, azaz lovas szekereket. Ugyanakkor rendelkezésre álltak az utasforgalmat naponta lebonyolító konflis fogatok és természetesen azoknak a családoknak a fogatai is, akik már a vasúthoz kijöttek „választani” egy-egy menekült családot. Jöttek ők maguktól is, felebaráti szeretet által vezérelve.

Együttélés

A menekültek életének irányítása

Hajdúnánás lélekszáma az I. világháború kitörésekor 17 ezer fő körüli volt. Ebből a hadra fogható férfi lakosság, több mint 3000 fő, a hadszíntereken teljesített szolgálatot. Egy ilyen közösségbe érkezett aztán egy egész falut kitevő népesség, melynek összefogása önmagában is elegendő feladatot jelentett volna a város vezetésének, nem beszélve arról, hogy vezetni kellett a sok-sok bajjal terhelt helybéli lakosságot is.

Jól jöttek hát a menekültekkel együtt érkező, közigazgatás terén jártas szakemberek, községi előljárók, akik *„csaknem minden községből vannak, s irányíthatnák a népet”* - írta a Hajdúnánási Újság. (1916. október. 5. 2.) Annyi azonban bizonyos, hogy teendőjük bőséggel akadt.

Személyükre vonatkozó pontos adatokkal nem rendelkezünk ugyan, ám a gimnáziumi tanulók anyakönyvi adatai között rábukkanunk egy-egy községi előljáró, hivatali alkalmazott nevére, akik családjukkal együtt itt leltek menedéket. Így például Dobribán Jakab községi főbíró Gyergyótölgyesről, Imre Bálint körjegyzői írnok és Hajnód János vármegyei írnok Csíkszeredából, Puskás Antal jegyző Gyergyószentmiklósról, Balogh István községi főjegyző Gyergyóújfaluból és még néhány írnok a különféle települések előljáróságaitól. (HBMLt. HBösz.Flt. VIII. 57/c 9.)

A legsürgetőbb - a hűvös idő beállta miatt – a melegebb ruházattal, lábbelivel való ellátás volt, nem beszélve az ételmezés napi gondjának kezeléséről. Ez utóbbi azért is hangsúlyozandó, mert a háborús viszonyok és ennek nyomán

az általános elszegényedés miatt a helyi lakosság is nélkülözött, így alig-alig volt mit megosztani a menekültekkel.

Ilyen helyzetben fordult, már nem először Hajdúnánás közönségéhez Berencsy János polgármester 1916. október 19-én. Mindenek előtt megköszönte a lakosság önzetlenségét. *„Adta, amit adhatott – írta –, kényszer nélkül, jó szívvel. És meg vagyok róla győződve, hogy adja ezután is amit tőle kérünk, megosztja a szegény menekültekkel, amit csak nélkülözhet...”*

És ismét kérnem kell – hangzik a felhívás.

Az első kérésem a város közönségéhez: adjon ócska ruhát, cipőt, bármely ruházati cikket a szegény ruhátlan menekült asszonyoknak, gyermekeknek. A másik kérésem: adjon ki-ki tehetségéhez képest a kis 1-2 éves székely gyermekeknek tejet. Ez a nép, illetve ezek a gyermekek tej nélkül nem tudnak élni. Majdnem naponta hal a jövő székely nemzedék.

Mentsük meg őket. Nem ingyen kérem, hanem az árát megfizetjük. Jöjjön Hajdúnánás közönsége, mutassa meg, hogy itt az ősz székely nép nem pusztulhat el.”

Természetesen hozta a lakosság változatlanul mindazt, amit hozhatott, amit csak nélkülözhetett. A gyűjtést a református elemi iskola tanítói szervezték, az ügynevezett Székely Bizottság, melynek a tantestületből Falábu Teréz, Szanka Margit, Magi Antal voltak a tagjai. De részt vettek ebben a munkában a Székelyföldről érkezett tanítók is, élen Borka Lajos gyergyóremetei igazgató tanítóval.



A református elemi iskola tantestülete 1913-14 táján. Ülő sor balról: **Falábu Teréz**, a negyedik **Bán Géza igazgató**, az ötödik Farkas József. Tőle jobbra **Szanka Margit** és **Veres Etelka**.

Látogatók Székelyföldről és Budapestről

Az Alföldön szétszóródott székelység lelki erejének táplálása végett nagy jelentősége volt azoknak a látogatásoknak, melyek keretében Csík vármegyei egyházi, illetve közzjogi méltóságok érkeztek egy-egy napra népükhöz.

1916. október 12-én, egy csütörtöki napon *Győrfi Gyula* erdélyi országgyűlési képviselő látogatott Hajdúnánásra, valamint *Majláth Károly* gróf gyulafehérvári püspök megbízásából *dr. Balázs Endre* kanonok. Útjuk során a menekültek helyzete felől érdeklődtek, meghallgatták a panaszokat, de összességében meg voltak elégedve a menekültek ellátásával, életkörülményeik alakulásával. A kanonok úr hívei lelki életének gondozása felől tájékozódott, hiszen tudomása volt

róla, hogy döntő többségében református szigetre érkeztek hívei, s helyben szolgáló lelkésszel sem rendelkezik a település római katolikus közössége. Az itt nyert tapasztalatukat megosztották a város polgármesterével is, akinek fáradhatatlan buzgalma a menekültek érdekében rendkívül mély benyomást tett a vendégekre.

Egy nappal később egy újabb országgyűlési képviselő, *Sümegei Vilmos* látogatta meg az ő Csík vármegyei szavazóit. A legtöbben otthonuk állapota felől érdeklődtek és természetesen a hazautazás várható idejéről. Erre azonban a székelyföldi hadiállapotok miatt egyenlőre megnyugtató választ nemigen adhatott.

A székelyföldi előljárók látogatását megelőző napokban járt a városban a belügyminisztérium képviselője is. *Viczián István* osztálytanácsos *Rásó István* vármegyei főjegyző kíséretében tájékozódott a menekültek körülményeiről. Dr. Berencsy János polgármester társaságában felkerestek több menekült családot a szálláshelyeiken, hogy a lakásviszonyokról is képet formálhassanak. „*Egy s más megjegyzést tettek a menekültek elhelyezését illetően, de különösebb észrevétel nem történt*” - írta a Hajdúnánási Újság. (1916. október 12. 3.)

Panaszok, beadványok, kérelmek

Az együttélés természetéből eredően azért nem ment minden simán a mindennapokban. A panaszok eljutottak az előljárókhoz, de a megyei és minisztériumi szervekhez is. Ezekben főként az általánosan tapasztalható, általában jellemző problémákat panaszolták el. Legtöbb esetben pénzügyi segélyért folyamodtak. Az ilyen jellegű beadványok leginkább a tél folyamán szaporodtak meg, ami érthető is, hiszen a fűtési

és egyéb megélhetési gondok ekkor csúcsosodtak ki igazán.

1917. január 23-án például Fazekas Fehér Ferencné csíki menekült több sorstársa nevében az alábbi kéréssel fordult a belügyminiszterhez: (Ő egyébként családjával a Bocskai utcában lakott.)

„Erdélyi, csíkborszéki menekültek vagyunk, azt hisszük, nem kell ecsetelnünk bővebben, Kegyelmességed mindenről jól értesülve van, hogy mi erdélyiek mi módon menekültünk, hogy úgy szólván abban, ami rajtunk volt.

Most itt vagyunk Hajdúnánáson, és egy Korona segélyt kapunk naponként és személyenként. A drágaság naponta tűrhetetlenebb lesz, képtelenek vagyunk egy Koronából megélni, a gyermekeink mezítláb vannak, a nagy hidegekben, s csaknem ruha nélkül, mert ami volt nekik, csaknem lerongyolott róluk, s újat miből vegyünk?

Tudjuk jól, hogy gondoskodtak a menekült gyerekekről, de csak nyolcvan pár cipőt küldtek, s kétharmada cipő nélkül maradt a gyerekeknek, s mi éppen azok közé tartozunk, akiknek nincs miből újat venni.

Alázattal kérjük kegyelmisségedet, kegyeskedjék bennünket valami segélyben részesíteni, mert ez az élet tarthatatlan így tovább.

Fazekas Ferencné lakik anyjával, s kis leánya férjével, aki rokkant katona, s nem bír munkát vállalni. Krammer Mihályné négy apró gyerekkel, a férje orosz fogoly. Siller Mihályné öt apró gyerekkel, a férjéről már egy éve nem tud.

S végül egy árva, apátlan, anyátlan kislány, 11 éves Dagusztin Mária, akit öt bátyja tartott el, s akik most mind a harctéren vannak.

Nem kételkedünk, hogy Kegyelmességed nem fog hagyni bennünket ily nyomorultul élni, s fogunk némi segélyben részesülni...” (Hbösz.Lt.: V.B 374./C 427.k.)

A fentiekből is érzékelhető, hogy hiába volt a minisztérium és a helyi városvezetés igyekezete, mégsem tudtak minden igényt, főként a lábbelik tekintetében kielégíteni.

Megtett mindet e tekintetben a vármegye alispánja is. Éppen ebben az időben kelt jelentésében például előadja, hogy a lábbeli gondok orvoslására „*Hajdúböszörményben az ottani cipészek bevonásával egy szövetkezetet alakítottam, s a vármegye területére kiadott hadifogoly cipészeket rendelkezésére bocsájtva 2600 pár jó minőségű cipőt készítettem el, amelyeket a menekültek gyermekei között a legnagyobb ellenőrzés mellett osztottunk ki.... S végül a szegedi honvéd kerületi parancsnokságtól kapott mintegy 21 mázsa használt bakancsból a 15 éves koron túl lévő s nagyobb igényekkel nem bíró menekültek lábbeli szükséglete lett kielégítve.*” (HBMLt. IV.B. 901./A 3-4.d.)

A belügyminiszter a különféle segélyezések iránti igények teljesítését visszautalta a helyi polgármesternek, aki igyekezett is teljesíteni az abban foglaltakat. Pénzbeli segélyben részesültek a fenti családok, és még többen mások is. Akadtak azonban olyanok is, akik túlzó igényeket támasztottak a rendkívüli segélyek ügyében. Ilyen volt például a Vadász Sándor és székely menekült társai ügye is, melyet 1917 januárjában maga a tisztügyész vizsgált meg, s tapasztalatairól (Január 31-én) a következőket jelentette a vármegye főispánjának: „*a székely menekültek 1 Korona segélyének emelését indokoltnak nem tartom, mert a menekültek ingyen lakást élveznek, ezenkívül a lakosság a legjobb érülettel van szerencsétlen menekült honfitársaink iránt, akiket minden lehető módon élelemmel, sokszor a szűkiben lévő tüzelőanyaggal is segít, úgy, hogy az 1 Korona segélyből egyes menekültek még meg is tudnak takarítani.*”

Különösen pedig az itteniek hadi segélyével összehasonlítva a menekültek segélyét, ezt teljesen kielégítőnek kell tartani, s így kérésüket nem mondhatom indokoltnak.” (HBMLt. IV.B 901./A 3-4.d.)

Megőrizték még a levéltárak Elekes Istvánné, Ambrus Péterné csíkszeredaiak, valamint Amira Jánosné csíki menekült kérvényeit is, melyeket azért hozunk szóba, mivel ezek nem a belügyminiszterhez, hanem az Est című folyóirathoz érkeztek. Valamennyi 1917 januárjából való. Az ilyen igényeket, amennyiben azok megalapozottak voltak, ebből az alapból helyben elégítették ki, mivel az Est által a menekültek segélyezésére felajánlott összegeket szétosztották a vármegyék, azon belül a települések között. Egyébként valamennyien a napi segély összegének emelését kérvényezték. (HBMLt. u.o.)

Bekapcsolódásuk a mindennapi életbe

Természetszerűleg vetődik fel a kérdés, hogy maguk a menekültek miként vették ki részüket a mindennapi életből. Egyáltalán be tudtak-e valamelyest illeszkedni a kényszer lakhely mindennapi menetébe. A válasz erre a kérdésre igen is, meg nem is.

Nézzük előbb az utóbbit.

A megérkezés első pillanatától a hazatérés gondolata foglalkoztatta a menekülteket, ami kihatott a legtöbbjük napi viselkedésére. *„Mint ősszel a vándormadarak, menekültjeink úgy sereglenek, úgy csoportosulnak az utcákon, a piactéren, keserű sóhajtások és édes reménységek között tárgyalják, beszélik a visszatérés, a hazamenetel napját.”*

Ezeket a sorokat valószínűleg Váczy József felelős szerkesztő vetette papírra a helyi újságban, mint olyan jelenséget, amely az itt tartózkodás mindennapjainak természe-



Hajdúnánás főtere a református templommal egy piaci napon, az 1910-es évek derekán. (Korabeli képeslap)

tes velejárója volt. (Hajdúnánási Újság, 1916. november 9. 2. Itt jegyezzük meg, hogy a város piactere ebben az időben a jelenlegi Köztársaság tér helyén volt.) Ez az állandó bizonytalanság kihatott a munkakedvre még azok esetében is, akik munkaképesek voltak. Ennek következtében sokan csak nehezen találták helyüket ebben a megváltozott világban.

A többség természetesen így vagy úgy, de megtalálta a helyét Hajdúnánás társadalmában. A polgármesteri hivatal már a megérkezést követő napokban ellátta cselédkönyvekkel az azt igénylőket, hogy munkát vállalhassanak, s ezáltal némi keresethez is jussanak. Az asszonyok, nagyszülők idejét lekö-



A polgármesteri hivatal épülete Hajdúnánáson 1916 táján (Korabeli képeslap)

tötték a háztartás körüli teendők, hiszen a székely családok sokgyermekesek voltak, csakúgy, mint a helyi társadalom. Kevés szabad idejükben segédkeztek a szállásadók gazdaságában, egyáltalán a ház körüli teendőkben. Az idősebb férfiak, ha futotta erejükből, a háborúban lévők helyére álltak, segédkeztek a mezőgazdasági munkákban, azaz tették azt, amit otthon is tenniük kellene. Különösen is igaz volt ez azokra a családapákra, akiket megkímélt a háború, vagy kisebb sérüléseik miatt leszerelték őket.

A generációkat átívelő emlékezet példával is szolgál erre. Balla Lászlóné Vad Katalin (sz.: 1927) meséli: *„Az én nagyszüleim is befogadtak egy székely családot. Ők Gyimesbükkről érkeztek. Öten voltak. Tatár Istvánné a három gyerekével, ebből az egyik fiú és a családfő sógora, akit Nagy*

Istvánnak hívtak. Tatár István nem jött a családjával, mivel katona volt.

A nagyszüleim azért választották őket, mert hoztak magukkal egy tehenet is, amit a nagyapám el tudott helyezni az istállójában. A nagyapámék a Toldi utca 14. szám alatt laktak. A velük szemben lévő házban, ugyanazon a portán az idős keresztszülők éltek. Ennek a háznak a végéhez volt ragasztva egy nyári konyha. Ebben lakott a Tatár család. Nagyapám, Vad Imre gazdálkodó ember volt. Nagy István vele egy korú lehetett, így besegített neki a mezőgazdasági munkába. Ez könnyen ment neki, mert ő is parasztember volt. Értett minden



*Idős székely férfi hétköznapi viseletben, vállán borjúbőr tarisznyával
(korabeli fénykép)*

munkához.

A nagymamám, Fekete Zsuzsanna téli estéken fonta a szalmát. Nagy érdeklődéssel figyelték a vendégek is. Annyira megtanulták, hogy ebben is segíteni tudtak. Ez is hozott egy kis

pénzt a házhoz.”

Az élő emlékezet megőrzött még egy esetet a sok közül. Kovács Ágoston György (Hajdúnánás, Honfoglalás u. 60., sz.: 1924.) említi, hogy a szüleinél és a nagyszüleinél egyaránt voltak kitelepített családok. A szülők, Kovács Lajos és családja Tedejen laktak, s két család kapott szállást náluk. A nagyszülők a Mátyás király utcai házban húzódtak meg, akik szintén két családról gondoskodtak. *„Úgy hallottam az apámtól, hogy életerős férfi nem volt velük, csak gyermekek, meg öregek az asszonyokkal. Azt nem tudom, honnan, melyik erdélyi településről voltak, csak azt, hogy ameddig itt tartózkodtak, segítettek a gazdálkodásban, meg a jószágok körül.”*

Igavonó állat alig-alig volt már a városban, hiszen a rekvirálásokat is elvitték, maradt hát sok esetben a kétkézi munka a földeken. A település utcái és a határ pedig tarkállott a székely harisnyás férfiaktól és munkára fogható nagyobbacska fiúktól.

A menekültek iskoláztatása

Elemi iskolások

A háború miatt rendkívüli időket élt a város iskolai oktatása is, benne az elemi szintű képzés. 1916 őszén egyik felekezeti iskolában sem tudták megnyitni az iskolai évet a szokásos időben.

A római katolikus iskolában mindössze egy tanterem szolgálta az iskolai képzést, melyben osztatlan formában délelőtt és délután is folyt a tanítást 80-100 gyermek részére.

Valamivel jobb volt a helyzet a református egyháznál, ahol több mint 20 tanterem szolgált tanítás céljára, osztott oktatási rendben. Ebben az időben az iskolának 1610 körül

mozgott a tanulói száma, 50-60 fős osztálylétszám mellett.
(Lásd ehhez: Buczkó József: 208. 49.)



A hajdúnánási Bocskai utca részlete korabeli képeslapon a római katolikus templommal és az elemi iskolával

Hasonlóan zsúfolt volt az izraelita egyházközség három tantermes iskolája is.

Ilyen helyi adottságok közepette érkeztek a városba az erdélyi családok egy egész iskolányi tanköteles gyermekkel.

A város polgármestere mindhárom felekezet segítségét kérte a menekült gyermekek oktatási gondjainak orvoslására.

A legtöbb teher e tekintetben, a jobb tantermi ellátottság miatt a református egyházra hárult. Az oktatási gondok megoldása végett a város polgármesterén kívül Csík vármegye tanfelügyelősége is segítséget kért az egyházközség vezetőségétől.

Ebben az ügyben 1916. október 10-én Hajdú Ferenc Hajdú vármegyei tanfelügyelő társaságában *dr. Berze Nagy*

János Csík vármegyei tanfelügyelő is járt a városban. „Iskolaszékünk szíves készséggel ad helyt a kérelemnek – áll az egyházközség jegyzőkönyvében – s erdélyi menekült testvéreink gyermekeinek iskoláztatása céljára a Csiha -féle telken 2 tantermet és 1 tanítói szobát, a központi fiú iskolánál 1 tantermet s 1 tornatermet az összes általunk nélkülözhető felszerelésekkel s taneszközökkel bocsát rendelkezésre egyház-tanácsunk jóváhagyása mellett, miről Csík vármegye királyi tanfelügyelőisége és az ide kinevezett menekült iskolai tantes-tület végzésileg értesítendő.” (A Hajdúnánási Ref. Egyh. Presbiteri Jkv. 1916. október 19. 8.)



A hajdúnánási református elemi iskola legrégebb épülete. Ebben is tanultak a csíki menekült tanulók.

A menekültek iskoláját a város és az egyház segítőkészségének köszönhetően október 23-án, a helybéli felsőbb osztályokkal egy időben nyitották meg nyolc tanteremmel. A tantesület természetesen csíki menekült tanítókból állott,

élen Borka Lajos gyergyóremetei igazgató tanítóval. A csíki falvak népével menekültek a tanítók is, így hát jutott belőlük Hajdúnánásra is. Csíkszentdomokosról Gál Márton és Kantus Ambrus, Csíkdánfalváról Imecs Tamás, Csíktaplocáról Xantus Dávid, Csíkszentgyörgyről Király István, Gyergyószárhegyről Trombitás László és Zaboláról, Mikes Kelemen szülőhelyéről Balogh Albert. A tanítás osztatlan képzési formában vette kezdetét, délelőtt és délután egyaránt négy-négy osztállyal. (HBMLt.HBösz.FLt. VII.57/c 9.)

Sok egyéb mellett az egyik legfőbb gondot a taneszközökkel való ellátás jelentette. A református iskola igazgatója, Bán Géza október 18-án a helyi elemi iskolák vezetőinek, valamint a menekültekből álló tantestület számára közös értekezletet hívott össze. Ezen úgy határoztak, hogy a menekült tanulókat a helyi gyűjtésből befolyt 350 Korona segélyből legelőször is a legszükségesebb tankönyvekkel látják el. (Hajdúnánási Újság, 1916. november 23. 4.) A gyűjtést egyébként az iskolák tanulói, és a szülők körében szervezték, s nagy segítséget nyújtottak ebben a munkában az egyházközségek lelkészei is. E szorgos, önzetlen adakozás eredményeként az iskolai felszerelések nélkül érkezett székely gyermekek szinte minden szükséges taneszközhöz hozzájutottak, amire tanulmányaikhoz szükségük volt.

Az eddig elmondottak után hátra van még az egyik legfontosabb kérdés megválaszolása: mekkora létszámú tanköteles gyermekről lehetett szó? Nos, erre a választ, még ha nem is teljes pontossággal, ismét a helyi újságban találjuk meg, amely 500 tanulót említ. Ennyinek az oktatásáról kellett tehát gondoskodni, legfőképpen helyet biztosítani számukra a város iskolarendszerében. (Hajdúnánási Újság u.o.)

Ekkora gyermeklétszám oktatása a kilátásba helyezett négy tanteremben óriási feladatok elé állította a tanítókat. Minimum 70-80 tanuló zsúfolódott össze egy teremben, ami

rendkívüli módon megnehezítette az oktató-nevelő munkát. Ezt látva október 28-án a református iskola iskolaszéke úgy határozott, hogy az eddig átadott tantermeken túl még két tantermet enged át a menekültek iskolája számára. A most már hatból kettőt egész napi, négyet pedig csak délutáni használatra. „*A főgondnok a fűtéshez szükséges fát is utalt ki gondos megtakarítás kötelezettsége mellett.*” (A Hajdúnánási Ref. Egyház Jkv. 1916. november 26.)

Sajnos, csupán a menekültek iskolájának vezetője és a tantestület nevét ismerjük, ugyanis a levéltári anyagok iratpusztulása miatt a tanulók névsora nem maradt fenn. A megőrződött irattári mutatók alapján tudható, hogy különféle összeírások születtek nem csupán őket érintően, hanem a menekült családok névsorára vonatkozóan is, ám sajnos ezek sem őrződtek meg.

Egy menekült gyermek, aki püspöknek született

Mondottuk korábban, hogy a székely családok közös jellemzője a sok gyermek volt. Ezek a gyermekek általában az édesanyjukkal, illetve az idős nagyszülőkkel érkeztek Hajdúnánásra, hiszen az édesapa valahol a fronton teljesített szolgálatot.

Közöttük volt a Gyergyói medencében, Gyergyószentmiklóstól kevéssel délre, a Visszafolyó-patak két oldalán fekvő Kilyénfalváról való Jakab család is. A település Historia Domusában olvassuk: „*A falu odaadta fiait a harctereknek, pénzét a hadikölcsönökre, most pedig menekül.*” Azon a végzetes augusztus végi napon nekik is menekülniük kellett gyalogosan, szekéren Székelyudvarhely, majd onnan az ország belsejébe, a hajdúk földjére.

Az édesanya, György Rozália is férje, Jakab Antal földműves és ácsmester nélkül érkezett öt gyermekkel..

Jakab Antal húga, a Gyergyóditróban élő Jakab Berta (sz. 1921) a következőket hallotta szüleitől: „Édesapám ebben az időben az olasz fronton teljesített szolgálatot. Volt két tehenünk, meg hozzá a szekér, azon menekült édesanyám az öt gyermekkel. Az út heteken át tartott, egészen Hajdúnánásig. A fogatot a mama hajtotta. A tehenek közben tejlettek, ellátták a családot. A háznál, ahol befogadták őket, még örültek is a két tehennek, mert így tejhez jutottak. Amikor édesanyámék útra keltek, a gyerekek közül Menyhért volt a legkisebb, még pólyás kisbaba. Sokat sírdogált, különösen korán reggel. A gazda jó szándékú huncutsággal szólt rá ilyenkor : Te kis piszok, mindig ilyen korán nyavalogysz!

Azt mesélte édesanyám, hogy nagy békességben éltek együtt a gazda családjával. Csak arra emlékszem az elmondásokból, hogy nem parasztemberek voltak.

Édesapám az olasz fronton harcolt. Ő mesélte, hogy egy alkalommal a tábornok öt nap szabadságot engedélyezett egyik katonájának, aki azt nem fogadta el, mert, ahogy ő mondta, ennyi időre nem érdemes hazamenni. Aztán megkérdezte Jakabot: Magának megfelelne-e? Apám ezt válaszolta: Tábornok úr, nekem annyi idő is elég, hogy láthassam egy pillanatra a családomat, hogy tudjam, jól vannak-e? Nagy nehézségek árán, de felkutatta, hogy a családja egy Hajdúnánás nevű helyen van, ahol a tábornok jóvoltából többször is felkereshette őket.

Valamikor 1917 nyarán tértek vissza a menekülésből, azzal a két tehenel. A szüleim a jószágokat sokáig megtartották. Nem tudtak megválni tőlük, mert velük menekültek, ellátták őket élelemmel, meg haza is hozták őket.”

A szekéren ott volt tehát az 1909. március 3-án született Antika is, akit születése pillanatában nagy feladatra hívott el a jó Isten. 1972-től ő lett ugyanis Márton Áron gyulafehérvári

püspök segédpüspöke, majd 1980-tól 1990-ig utóda is. Ez a kisfiú 1916-17-ben Hajdúnánáson élt tehát, mégpedig egy Kiss Ernő utcában lakó római katolikus vallású családnál, a részes munkás, gyermektelen Dominkó Istvánéknál. Minderre Papp



Dominkó István egykori lakóháza a Kiss Ernő utca 20. sz. alatt, ahol a Jakab család lakott 1916-17-ben. (Fotó B.J. 2011)

Géza egykori hajdúnánási plébános hívta fel a figyelmem még 2001-ben, amikor a helyi római katolikus egyházközség történetét kutattam. Ő 1960-1980 között szolgált Hajdúnánáson, s magától Jakab Antaltól értesült a család nánási tartózkodásáról az 1970-es évek második felében. Az akkor már püspökhelyettes Jakab Antal ugyanis egy magyarországi útja során felkereste azt a várost, ahol annak idején befogadták őt a családjával. (Lásd ehhez: Buczkó József, 2001. 56.) (Ennek a történetnek nincs levéltári forrása, ám valódiságát egy Kárpátalján, Beregszászban szolgáló plébános, Bohán Béla is megerősítette. Arról tájékoztatott ugyanis, hogy 1978-79 táján felkereste egy alkalommal az akkor még Hajdúnánáson szolgáló Papp Géza plébánost, aki elmesélte neki, milyen előkelő vendége volt Gyulafehérvárról. E beszámolóból értesült például arról, hogy a püspökhelyettes úr milyen gyermekkori emlékeket őrzött meg az itt-tartózkodás idejéből.

Amint korábban említettük, a menekült gyermekek és a helybéli református tanulók egy iskolaudvarban játszadoztak a tanórai szünet idején. Előfordult hát – mesélte a püspök-helyettes úr Hajdúnánáson - , hogy incselkedtek egymással. A kis Jakab Antikával így csúfolkodtak például: „*Jakab, törjön ki a nyakad!*” Megesett ilyenkor természetesen, hogy öltre is mentek a nebulók.)

Papp Géza plébános úr egyéb adalékkal nem tudott már megajándékozni, mert halála megakadályozta ebben, az élő emlékezetet pedig régen elmosta az idő.

A részletek pontos ismeretének hiánya azonban semmit nem von le a valóság hitelességéből.

A Jakab Antal életútját bemutató, minden tekintetben kiváló monográfia nem említi ezt a bő évet, ezért a magunk ismereteivel ezzel is hozzá kívántunk járulni a róla megalkotott életrajz teljesebbé tételéhez. Már csak azért is, mert mindaz, amit ezekben a hónapokban át kellett élnie, életre szóló hatást tehetett rá. Ezek közül ilyen maga a menekülés, az iskolába járás egy távoli, idegen városban, reformátusok között és a szeretetteljes befogadás, benne a menekültek karácsonyával, melyről később bővebben is szólunk még.

Édesanyja a menekültek iskolájának 2. osztályába íratta a gyermeket. Az elsőt ugyanis szülőfalujában már elvégezte, s minden bizonnyal itt is kiváló tanulmányi eredménye lehetett, hiszen a kilyénfalvi elemi iskolai eredményei ilyenről tanúskodnak. (Varga Gabriella - Vencser László, 2009. 36.)

A menekülésből való visszatérés után szülőhelyén folytatta az iskolát.

A gimnáziumot Gyergyószentmiklóson végezte. Az érettségit követően papi pályára lépett, 1929 őszén ugyanis a gyulafehérvári Hittudományi Főiskola hallgatója lett. 1934-ben szentelték pappá, s ezt követően megkezdte életre szóló

szolgálatát az ő székely népe között. Előbb káplán volt Gyergyóditrón, majd Gyulafehérváron lett zárdalelkész. Márton Áron püspök itt figyelt fel a lelkiismeretes és szorgalmas fiatalemberre. 1942-ben a római Magyar Pápai Intézetben doktorált, s 1946-tól a gyulafehérvári Hittudományi Főiskola tanára. Hamarosan kezdetét vette azonban az üldöztetések kora. 1951-ben letartóztatták. 13 évet töltött börtönben. Vállalta népéért a kereszthordozást, pedig sokat éhezett és verték, vallatták, de hitét megtörni nem tudták.

Szabadulása után bujdosnia kellett, ám nagy nehézségek árán ismét oltár mellé állhatott. Kerelőszentpálon, egy székely falucskában szolgált, amikor az ugyancsak sokat szenvedett és a román diktatúra által meghurcolt Márton Áron kinevezte Gyulafehérvárra az egyházjog tanárává.



Az I. éves teológus 1929-ben



Az áldást osztó püspök bérmaúton

Innen vezetett az út a segédpüspöki, majd Márton Áron halála után a püspöki hivatalig. Csakúgy, mint elődjének, a

legsötétebb ceausescui diktatúra éveiben kellett vezetnie egyházát. Olyan időkben, amikor embert próbáló volt megmaradni hívő kereszténynek és népét szerető, azt mindhalálig szolgáló székely magyarnak. Az egyházmegye vezetése a börtönéveknél is nehezebb volt számára. Istenben fogant szolgálat volt az övé, aki valóban püspöknek született. Mindvégig vallotta az általunk is vállalható intelmet: *„Akinak hite nincs, nem is tudja, hogy ő mennyire szegény, és még azt se, hogy legtöbb bajának, panaszának ott van a gyökere.”*

(Varga Gabriella-Vencser László, i.m. 43.)

1993. május 5-én hunyt el. Teste a gyulafehérvári székesegyház kriptájában pihen.

Egy néprajztudós Hajdúnánáson

Korábban említettük, hogy 1916. október 10-én látogatást tett Hajdúnánáson a menekültek iskolájának létrehozása végett Csík vármegye királyi tanfelügyelője, dr. Berze Nagy János (1879-1946).



Csík vármegye királyi tanfelügyelője, dr. Berze Nagy János

Mielőtt a menekült gyermekek gimnáziumi oktatásáról is szót ejtenénk, illendő megállnunk, hogy bepillantunk ennek az akkor már ismert néprajztudósnak az életébe, hiszen művei ebbe a városba is eljutottak.

Mondhatni, gyermekkorától nagy hatással volt rá a néphagyomány, s már 14 éves korától nyelvészeti és mesegyűjtéseket végzett. A Budapesti Egyetemen Katona Lajos professzor tanítványa volt, aki rábízta a magyar népmesék tanulmányozását. Ettől kezdve élete összekapcsolódott a népköltési gyűjtéssel és a népnyelvi kutatással.

Nagy tisztelője volt Kodály Zoltánnak, s egész munkássága során nagy szerepet tulajdonított az énekkaroknak az iskolai oktatásban és nagy hangsúlyt fektetett a zenei nevelés megreformálására.

Mindezek megvalósítására volt is némi lehetősége, hiszen 1905-től, friss bölcsész doktorként a tanfelügyelői pályára lépett, s három és fél évtizeden át szolgálta a magyar közoktatás ügyét.

Dolgozott például Nagyenyeden (1908-tól), majd Csíkszeredában (1915-1917 között). Ez utóbbi állomáshely különösen is fontos most számunkra, hiszen az 1916 augusztus végi román betörés hivatalában érte. Családjával együtt neki is menekülnie kellett. Ekkor veszett oda több mint 800 kötetes könyvtára és a kéziratban maradt Meseszótár című munkája is.

Egy esztendőn át Debrecenben kapott menedéket családjával, valamint állást. Itt is a csíkiak oktatásának ügyét képviselte. Az ide települt csíkszeredai közigazgatósági elöljáróság utasításait követve kereste fel többek között Hajdúnánást is, ahol nem csak a helyi szakemberekkel, hivatali vezetőkkel tanácskozott, hanem Nagy Károly énekevezérral is. Mint kántor, ő tanította ugyanis a református elemi iskolában az éneklést, sőt, a gimnáziumban énekkart is vezetett.

Ahogy a hadi állapotok megengedték, visszatelepült a közigazgatással együtt Csíkszeredába, ám innen 1917 végén a Délvidékre, Pancsovára helyezték, ahol a hatalmat átvett szerbek börtönbe vetették. Élete Trianon után a csonka országban folytatódott, munkásságát Pécsen fejezte be.

Főbb művei, melyek Hajdúnánás iskoláiba is eljutottak: Magyar népmesetípusok I-II. (1958), Égig érő fa (1958), Régi magyar népmesék (1960; 1961)

Menekült diákok a helyi gimnáziumban

A tanköteles korosztály mellett menekült fiatalok is érkeztek a városba, aki itt kezdték, vagy itt folytatták gimnáziumi tanulmányaikat.

A hajdúnánási nyolc osztályos főgimnáziumban – a Vallás és Közoktatási miniszter rendelete alapján, a súlyos gazdasági okok miatt – 1916. október 1-jén kezdődött el az új tanév. A főhatóságok felhívták a tanári kar figyelmét arra, hogy *„az erdélyi menekült középiskolai tanulókkal szemben a legmesszebb menő jóakarattal járjanak el.”* (A hajdúnánási Ref. Egyh. Jkv. 1916.december 20.)

A tanári kart azonban nemigen kellett minderre figyelmeztetni, hiszen – amint láttuk – éppen ő maga járt elől példamutatással a menekültek ügyében.

De lássuk, milyen létszámról volt szó és miféle kedvezményeket biztosítottak számukra ebben a nagy múltú iskolában.

Az intézmény tanulóinak száma ekkor 244 fő volt (ebből mindössze 7 leány). Közülük a menekült tanulók száma 62 fő, akik egy leányka kivételével valamennyien fiúk voltak.



Az 1907-ben emelt hajdúnánási főgimnázium épülete korabeli képeslapon

A kedvezményt az jelentette például, hogy minden gimnáziumba jelentkezett tanulót felvettek abba az évfolyamba, ahová kérte magát, annak ellenére, hogy egyikük sem tudott felmutatni korábbi tanulmányairól semmiféle okiratot. Hogy is tudtak volna, hiszen a menekülés zűrzavarában nem ezek beszerzése volt a legfontosabb. Jelentkezésüket követően valamennyiüket ellátta a tantestület ingyen tankönyvvel, melyeket az iskola tanulói gyűjtöttek számukra. De az is említésre méltó, hogy tandíjat sem igényelt tőlük az intézmény. (Hajdúnánási Ref. Egyh. Jkv. 1916. dec. 20.)

Lássuk a továbbiakban név szerint és évfolyamonként, kikről is van szó. A személyes adataikat, származási helyeiket megőrizték ugyanis az intézmény anyakönyvei. (Forrás: HBMLt. Hbész. Flt. VIII. 57/c 9.)

*I. osztály**Osztályfőnök: Király Sándor*

Ágoston András	Csíkjenőfalva
Benedek Sándor	Gyergyószentmiklós
Ferencz Károly	Csíkszépvíz
Gál Péter	Csíkdánfalva
Kari Antal	Gyergyószentmiklós
Kemechey Ágoston	Mocs (Kolozs m.)
Király Aladár	Csíkszentgyörgy
Kirják Károly	Csíkszentgyörgy
Minky József	Kiskapus (Kis-Küküllő m.)
Puskás István	Gyergyószentmiklós
Ruffel Zoltán. izr.	Gyergyótölgyes
Schmidt Béla	Csíkszereda
Selyem István	Csíkszentmiklós
Trombitás László	Gyergyószárhegy

*II. osztály**Osztályfőnök: Márk Imre*

Balogh László	Gyergyóújfalu
Gergőfy Sándor	Csikmenaság
Csép István	Zetelaka (Udvarhely m.)
Ferencz Ernő	Csíkkozmás
Hajnód István	Csíkszereda
Imre Lajos	Csíkszereda
Kovács Béla	Brassó (Brassó m.)
Kuna Benedek	Zsögöd
Márk Margit	Székelyudvarhely
Pál Antal	Csíkborzsova
Péter Jeremiás	Csíkrákos
Puskás Antal	Gyergyószentmiklós
Salamon Lajos	Csíkpálfalva

Kantus László Csíkszentdomokos

III. osztály Osztályfőnök: Brassay Károly

Botár Bálint	Csíktaploca
Czirják Lajos g.k.	Gyergyószentmiklós
Dajbukát Gerő	Gyimesbükk
Dajbukát Jenő	Gyimesbükk
Gergely Viktor g.k.	Székelyudvarhely (Udvarh. m.)
Kary Sándor	Gyergyószentmiklós
Nagy Ödön	Szászváros (Nagy-Küküllő m.)
Schmidt Gyula	Csíkszereda
Vitos Rezső	Csíktaploca

IV. osztály Osztályfőnök: Magi Antal

Balogh Zoltán	Gyergyóújfalu
Dobribán Lukács örm.	Gyergyótölgyes
Ferencz Sándor	Csíkszépvíz
Imre Elek	Csíkszereda
Márk Albert	Székelyudvarhely
Sztojka István	Nagykászonaltíz

V. osztály Osztályfőnök: Váczy József

Hajnód Mihály	Csíkszereda
Imecs András	Csíkdánfalva
Márk Mihály ref.	Székelyudvarhely
Merovics Mór izr.	Gyergyótölgyes
Sándor János	Csíkszentgyörgy
Schlosser Vilmos ev.	Székelyudvarhely

VI. osztály Osztályfőnök: Szilágyi Dezső

Antal Dezső	Csíkdánfalva
Fazakas József	Csíkszépvíz
Gergely György g.k.	Székelyudvarhely
Sánta Imre g.k.	Csíkpálfalva
Xantus Vilmos	Csíktaploca

VII. osztály. Ebbe az osztályba nem iratkozott Erdélyből menekült tanuló.

VIII. osztály Osztályfőnök: Spánier Vince

Balogh Albert ref.	Zabola (Háromszék vm.)
Fazakas Ignác	Gyergyószárhegy
Imecs László	Csíkdánfalva
Mihalovics Géza	Zalatna (Udvarhely vm.)
Wolmann Árpád ev.	Gyergyószentmiklós
Zakariás Béla	Csíkszépvíz

(HBMLt, HbőszFLt. VIII.57./C 9.)

A felsorolt nevek mellett csak azoknak a vallását tüntettük fel, akik nem római katolikusok voltak. Ennek alapján látható, hogy a négy görög katolikus, a két evangélista, illetve egy izraelita, egy református és egy örmény katolikust leszámítva a menekült gimnáziumi diákok római katolikusok voltak. Azt is mondhatjuk, Csíkország nem csupán településeinek nagy számával, hanem vallásával is átfogó képet „nyújtott” saját társadalmáról.

Az első osztályosok természetesen származási helyük elemi iskolájából érkeztek a hajdúnánási gimnáziumba. A felsőbb évfolyamok döntő többsége a csíkszeredai Római

Katolikus Főgimnáziumból jött, néhányan a gyergyó-szentmiklósi Római Katolikus Gimnáziumból, illetve az egyetlen református tanuló a székelyudvarhelyi Református Kollégiumból.

A tanulók többsége már szeptember derekán itt volt a városban, mert a szeptember 28-29-én tartott javítóvizsgákon 10 erdélyi diákot vizsgáztattak le. (A Hajdúnánási Ev. Ref. Gimn. Értesítője, 1916-1917. 10.)

A 62 diák azonban csak részben fejezte be itt a tanévet, ugyanis közülük 54-en elhagyták időközben (főként 1916 november-decemberében és 1917 tavaszán) szüleikkel a várost, azaz visszatelepültek a román megszállástól szabaddá vált szülőhelyeikre.

Akiből a csángók apostola lett

A menekültek között volt egy fiatalember, aki tanítóképzős hallgató volt Csíksomlyón, ám szüleivel ide vetet-



A csángók apostola, Domokos Pál Péter

te a sors. A később tudós néprajzkutatóvá vált Domokos Pál

Péterről van szó.

Visszaemlékezéseiben így ír az akkori napokról:

„Édesapámmal szénát voltunk gyűjteni egy reggel, nyári reggel. Jöttünk haza a szénával, s halljuk, hogy a dobos ezt dobolja: - Álljanak meg! - s mondja, hogy Románia megtámadta Magyarországot, s mindenki meneküljön az Olton túlra.” Egy másik visszaemlékezésében így folytatja: *„Százezren haladtunk a Hargitán átívelő országúton úgy, hogy az úton négy szekér ment egymás mellett egy irányba. Rendkívül nehéz volt. Különös valami ekkora tömeget és ráadásul menekülőben, gyermekfejjel és -ésszel látni. Csik vármegye menekülési központja Hajdú vármegye volt. Így jutottam Hajdúnánásra, ahonnan a debreceni Tanítóképzőbe kerültem. Ott végeztem a 2. osztályt.,* (Domokos P. P. elmondja életét, 1988. 16., Csonka Judit, 1996. 32.)

És ez így is van, ugyanis 1916 őszén 12 csíksomlyói tanítóképzős növendék kérte a felvételét, köztük Domokos Pál Péter is. Csak érdekességként jegyezzük meg, hogy ebben az időben tanult itt egy hajdúnánási diák is, Bán Géza elemi iskolai igazgató-tanító fia, Bán Ernő. Ő egy évfolyammal járt feljebb. A fiatalok Hajdúnánáson ismerkedtek össze. Valószínűleg a Domokos család éppen Bán igazgató úrnál kapott szállást, a Kiss Ernő utcai házukban. Négyen érkeztek ugyanis: a két szülő és egy leány testvére. (Lásd az eddigiekhez: Domokos P. P. elmondja életét, 1988.16., valamint A Debreceni Ref. Tanítóképző Intézet Értesítője az 1916-17-es iskolai évről)

Domokos Pál Péter néhány hetet tölthetett csupán Hajdúnánáson, hiszen az erdélyi diákok lakás céljára *„elfoglalták az egész kollégiumot”*, tehát ő is beköltözhetett Debrecenbe.

De lássuk most már, ki is volt ő.

Hat gyermekes székely földműves családban született Csíksomlyón, a székelyek ősi kegyhelyén, 1901-ben. Itt

találkozott először a pünkösdi búcsúba zárandókló székelyeken kívül a Kárpátok túloldaláról, Moldvából, közelebről Bukovinából érkező csángó magyarokkal.

1919-ben Csíksomlyón szerzett tanítói, majd Budapesten kiállított tanári diplomájával a kisebbségi sorsra jutott népével maradt. Tanított előbb Csíkkarcfalván, majd Csíkszeredában, aztán Kézdivásárhelyen, a legkeletibb magyar városunkban, közel a csángókhoz. Ám a román impérium eltiltotta tanári pályájától, a csángókhoz való járástól, így kántor-tanítóskodott Gyergyóalfaluban. Közben gyűjtötte a csángó néphagyomány gyöngyszemeit. Moldvában gyűjtött anyagát bemutatta Bartóknak és Kodálynak, akik nagy elismeréssel szóltak munkásságáról és további kutatásokra ösztönözték. Olyan vidékeken gyűjtött, ahová Bartókék népdalgyűjtő útjuk során soha nem jutottak el. Munkásságáért még életében megtisztelték a Csángók apostola jelzővel.

1940-ben, amikor Észak-Erdély ismét visszakerült Magyarországhoz, Hóman Bálint közoktatási miniszter kinevezte a Kolozsvári Állami Tanítóképző igazgatójává. 1944 őszén Budapestre menekült. Megpróbáltatásokkal teli életét a csonka országban élte le. 1992-ben hunyt el. Szülőhelyén egész alakos szobrot állított számára az utókor.

Néhány fontosabb műve: A moldvai magyarság (1931), Moldvai csángó mese és négy csángómagyar ének (1941), Moldvai útjaim (2005)

Karácsony idegenben

A menekültek iránti figyelem, önzetlenség egyetlen pillanatra sem lankadt. A szeretet ünnepének közeledtével pedig különleges tartalommal telítődött, amely a lélek előkészületének időszakában csodát varázsolt a szülőhelyüktől

messze vetődött lelkekben. A jótékonyság ugyanis kiterjedt a kis Jézus születésének ünnepére is. Hogy miként zajlott mindez, lássuk a Hajdúnánási Újság 1916. december 21-ei tájékoztatóját (8.o.): „Éppen ezekben a napokban kell nekünk minden erőnkől arra törekednünk, hogy a szeretet ünnepén a szeretet hiányát ne érezzék menekültjeink... S amint a tettek és a jelek mutatják, nem is fogják érezni. A vármegye útján már különösen a menekült gyerekek részére nagy mennyiségű ruhaanyag érkezett és vagy 4-500 pár cipő. Ezeknek kiosztását nagy körültekintéssel és nem kisebb fáradtsággal most végzi Brassay Károly gimnáziumi tanár a főgimnáziumban úgy, hogy az ünnepekre minden gyermeknek jó meleg új cipő lesz a lábán.

Berencsy János polgármester pedig kedden a helyi Hadsegélyező választmányát hívta össze, amely elhatározta, a menekült gyerekek részére szombaton délután karácsony estét rendez a gimnázium tornatermében. A jelenlévő úrhölgyek, a mi áldott szívű asszonyaink mindjárt fel is ajánlották gazdag adományaikat különféle édes süteményekben. Maga a Hadsegélyező pedig kis cukorka csomagokat fog adni minden gyermeknek a feldíszített karácsonyfa lángjai mellett. A menekült gyerekek karácsonyfájára szánt ajándékokat pénteken délelőtt lehet és kell felküldeni a városi kised óvóba. Ott történnek ugyanis az elosztások és csomagolások.

A menekültek megsegítése, szenvedéseik enyhítése a legszebb hivatás. Az élő és éltető szeretet nagy ünnepén gyönyörű cselekedet. Azoknak a kis gyermekeknek, de szüleiknek is kitörölhetetlenül emlékezetükbe vésődik ez a karácsony, nem csak a nyomorúságokért, amelyeket a hontalanság alatt szenvedtek, hanem a szeretet is, melyet a hontalanság alatt részünkről tapasztaltak és éreztek, mikor

hosszas bolyongás után végre közöttünk megtelepedtek és otthonra találtak.

Az a karácsonyfa szombaton délután az élő szeretetet fogja hirdetni, a hitet és bizalmat éleszteni, hogy mindnyájan testvérek vagyunk, ennek az egy hazának édes gyermekei, amelyn kívül nincs számunkra hely...”

Nos, ilyen lelkületben és előkészületek után köszöntött be karácsony szent estéje, a Hajdúnánás népe által teremtett Menekültek karácsonya. Ennek lefolyásáról Váczy József készített beszámolót, melyet annak felemelő és megható sorai miatt csaknem teljes terjedelmében közlünk.

„Egy kedves, meleg és bensőséges délutánról számol be az újságíró. Mintha a papírra szedett ólomkatonáknak szívük dobbanna, mintha a borongós téli estére a szeretet napja sugározna, mintha a lelkek elveszett harmóniája térne vissza, olyan benyomást szereztünk a szent este előnapján...”

Pénteken délután készen állott ... egy szépen megrakott karácsonyfa, mellette egy asztal tele egyenlően megtöltött papírzacskóval. Ebben cukor, sütemény, mézeskalács, s más egyéb, ami a gyermeknek kedves...

Fél négy tájban elsötétült a terem, ki gyulladt a karácsonyfa sok apró gyertyája, pattogott a csillaggyújtó, pazar fény fogadta a csengetés hangjára kinyílt ajtón besereglő gyermekhadat...

A székely menekültek apróságait, mintegy ötszáz gyermeket...

Csak látni kellett azt az örvendő, megilletődött gyermeksereget, amint ragyogó szemekkel, boldogan nézték Krisztus fáját.

Brassay Károly néhány szíves szóval elmondta az egybegyülteknek, hogy Hajdúnánás társadalma szeretettel veszi körül szegény, hajléktalan felebarátait, s kis gyermekeik

számára a szeretet ünnepén a szeretet fájának lángjait meggyújtotta.

Két kis apró gyermek imája után az elemi iskola igazgatója (Bán Géza – szerk.) mondott tartalmas, de különösen szívből jövő, hatásos beszédet, amely bizony kicsalta a könnyet még az edzettebb lelkek tulajdonosainak szeméből is.

-Lássátok gyermekeim, - mondá – a Krisztus fáján mennyi piros szalag van! Azt jelenti ez, hogy szeretnek titeket, minket, szegény bujdosókat itt.

Igaza van a tanító úrnak... Csak látni kellett, amint társadalmunk jótékony női készítették a különféle édességeket lelkesen, szeretettel! Csak látni kellett, hogy mily örömmel, boldogan osztották ki a ragyogó arcú gyermekeknek a Jézuska ajándékát. Nem volt fásult lélek, amely ne érezte volna a szeretet ünnepének melegét ott a tornacsarnokban.

Jól beszélt az igazgató tanító úr. Mégis, mintha egyet elfelejtett volna. A karácsonyfán nem csak piros szalagok, hanem zöld szalagok is, a fa maga is örökzöld fenyő. Ez meg a reménység színe. Azt jelenti, hogy lesz még igazi ünnep is a világon, amikor a mai idők zordonságát a béke tavasza váltja fel...

Ez a gondolat is rajta van a karácsonyfán, ezt is kifejezik annak színei.

A karácsonyfa emléke maradjon meg a székely szívekben. Nem sok volt, szót sem érdemel: igaz. De a bujdosás ridegségét felenyhítette egy pillanatra, az elhagyatottság érzését elűzte egy estére...”

Ennek az estének a szorgalmazója a város polgármestere volt, akiről a cikk írója nem felejtette el megjegyezni, hogy „nemcsak fejjel, de szívvel is dolgozni szokott”. „A székely ügyek melegszívű intézője” pedig ki más lehetett volna, mint a fáradhatatlan Brassay Károly.

Fentebb jeleztük, hogy a gyermek Jakab Antalra tett maradandó hatásokra, melyek egy része éppen itt érte őt, később kitérünk még. Ennek éppen most van itt az ideje. Ez a hét éves fűcska is ott örvendezett testvéreivel és édesanyjával a félezer gyermek között. Talán nem állunk távol az igazságtól, ha feltételezzük, hogy a testvéri szeretet örök életre szóló példája éppen itt és éppen ekkor érte a puritán lelkeknek gondolt hajdúk közösségében. A szeretet mindenek, vallások feletti megnyilvánulásának csodáját vihette magával abba a világba, amelyből később, nehéz napjaiban, a börtönévek alatt meríthetett. Püspökké formálódásának minden bizonnyal fontos állomása, vagy talán stációja volt ez. A jellem kiképződésének egy stációja, amikor először vésődött lelkébe, hogy a közösség legfőbb megtartó ereje a szeretet, amely mindent elvisel. Amit ez a gyermeki lélek itt átélt, abból a szeretetből még évtizedek múltán is juttathatott a rászorulóknak.

1917. január 17-én levél érkezett Berencsy János polgármester számára. Feladója Berze Nagy János Csík vármegye királyi tanfelügyelője volt, melyben köszönetet mondott a város vezetésének azért az önzetlenségért, melyet a menekültek karácsonyának megrendezéséért tett. Ebben a levélben többek között ez áll: *„Borka Lajosnak, a hajdúnánási menekült elemi iskola vezetésével megbízott gyergyóremetei állami elemi iskola igazgató-tanító jelentéséből arról értesültem, hogy a Hajdúnánáson tartózkodó csíkvármegyei óvó- és tanköteles gyermekek az 1916 év karácsonyi időszakában nagyságod buzgó kezdeményezése és megértő szeretettel teljes közbenjárása folytán karácsonyfai ünnepélyben és karácsonyi ajándékokban részesültek s így e hajléktalanná vált gyermekek a szomorúan nélkülözött otthon melegét a karácsonyfa gyertyái alatt nemes szívek*

gondoskodásából újra érezhették. A székely gyermekek ártatlan lelke mindenkorra meg fogja őrizni e kegyes cselekedetnek emlékezetét, s hálájukat majdan felserdülve azzal fogják legméltóbban leróni, hogy a Nagy Magyar Alföld kapuját: a szép Erdélyt, a vagyonnak és életnek éppen olyan elszánt feláldozásával fogják védelmezni, mint a jelenben babérszörűs apáik.

Engedje meg Nagyságos Polgármester úr, hogy nemes fáradozásáért úgy a magam, mint a karácsonyi örömben örvendező gyermekek nevében is mély és hálás köszönetemet nyilváníthassam. Debrecen, 1917. január 12.” (Hajdúnánási Újság, 1917. január 18. 3.)

E fejezet zárásaként álljon itt Szélyes Sándor verse, melynek címe: *Székely karácsony*. A verssorok közül előtűnik a székelység küldetéses sorsa is, melyet a fenti esemény kapcsán nem formálhattunk meg eléggé.

*„Hóba temetkezett csiki havasokon
Áron egymagában, fõnn a Madarason.
Uram, fohászokodik, Fiad megszületett.
Karácsony este van, hogyha megteheted
Te, aki rendezed ezt a nagy világot,
Juttass nekünk is egy kicsi boldogságot.
Hallottalak Áron, de nem mondtad, kinek.
A népemnek, Uram, szegény székelyeknek.
Az Úr kicsit hallgat, majd így szól:
Áron, jókedvemben kaptál,
Legyen úgy, nem bánom,
De még mielőtt a kérést teljesíteném,
Valamit meg kéne magyarázni nékem.
Én a székelyekről hallottam eleget,
Mondtak már rólatok hideget, meleget.
Tudom, hívők vagytok, sokat imádkoztok,
De szidásomban is világelsők vagytok.*

*Hallom, magatokat székeleyeknek valljátok,
S kiválasztott népem neveit hordjátok.
Áron, Ábel, Mózes, Dániel és Dávid,
Az egész Biblia egész Ábrahámig.
Ha jól meggondolom, szinte már
Úgy vélem, hogy Csicsó Názáret
S Ditró Jeruzsálem.
Aztán, ha jól értem, magyar beszéded,
S mégis a székeleyek boldogságát kéred.
Miféle náció, mert a nyelve magyar?
Ó, Uram, szólt Áron, hisz a székeley is magyar;
Csak egy kicsivel több,
Úgy legalább három vagy négy fokkal.
Ott állnak a fenyők, keményen vigyázva,
Gyertyák pislákolnak ezer csíki házban,
Megkondult Csíksomlyó Máriás harangja:
Jól van Áron fiam, és most tartsunk rendet.
Ez a kicsivel több megmagyaráz mindent.
Én megértettelek, és most érts meg Te is,
Kicsit ezért több a szenvedésetek is.”*

Hitélet protestánsok között

A megérkezés nehéz óráiban és az azt követő hetekben-hónapokban a sírdogáló székeley asszonyok ajkáról fel-felszakadt egy-egy gyönyörű ének, amely különösen a puritánabb lelkületű Hajdúnánás reformátusságának nem csupán ismeretlen, de erősen misztikus is volt.

Ezek az asszonyok egy ősi csíksomlyói búcsús ének néhány verssorát énekelgették, melyet szüleiktől, nagyszüleik-

től tanultak, s nehéz pillanataikban, munka közben vagy nagy fájdalmukban el-el dúdolgattak. Mert így is tud imádkozni a lélek.

Mostanában pedig nagy volt a fájdalmuk. Lássuk csak ezt a fájdalomoldó néhány sort:

*„Van egy égi anyám nékem,
Ki el nem hagy soha engem!
Neve Mária!
Aki az én életemnek
Vezérlő csillaga.”*

Korábban szoltunk már arról, mit jelentett a székely magyarság számára a Szép Szűz Mária, a Boldogasszony alakja. Hitük és reménységük szerint az Égi Édesanya itt is velük maradt, s mint hithű katolikusok Hajdúnánás római katolikus templomának szent helyén keresték a vele való lelki találkozás alkalmait. Merthogy otthon is hűséges templomos nép volt a székely, s az ma is. A vasárnapok és az egyházi ünnepek szent napok számára. Az a nap a Máriával való találkozásé is. Eljártak hát itt is hűségesen Isten házába.

Hajdúnánás katolikusságának lélekszáma ebben az időben 1400 fő lehetett, ebből a római katolikusoké 1200 fő. (Lásd ehhez: Buczkó József, 2001. 29.) Az 1896-ban épült templomcska ennek a közösségnek a lélekszámát fejezi ki.

Mondhatnánk, akkor meg lehetne nagyobb is, hiszen ennyi hívő léleknek még a fele sem fér el egyszerre benne. Tényleg nem, hiszen 160-170 ember megtölti. Csakhogy a mi katolikusaink nagy többsége a város határában, a Réten lakott, tanyás gazdálkodást folytatott, így 8-10 kilométerről nemigen tudott bejárni a szentmisékre. A pap ment ki hozzájuk.



Hajdúnánás római katolikus temploma az 1910-es évek derekán. (Korabeli képeslap)

Így volt 1916 táján is, amikor a szép új templomot egyszerre székely ruhás felnőttek és gyermekek töltötték meg vasárnapról vasárnapra, ünnepnapról ünnepnapra.

Képzeljük csak el. Hajdúnánás katolikus népességének több mint a duplája érkezett a városba. Itt volt egyszerre Székelyföld vallásos, hithű lelkülete a maga templomba járó, imádságos buzgalmával.

És természetesen ennyien nem férhettek el ebben a kis hajlékban, amelynek ráadásul még helyi lelkésze sem volt. Novák Géza hajdúdorogi plébános látta el a nánásiakat, mint filiális, oldallagos, tehát kapcsolt egyházköztséget. Az ő feladata volt tehát, hogy minden templomba igyekvő katolikus, legyen az helybéli vagy székely menekült, részese lehessen a szentmiséknek.

Ahhoz azonban, hogy mindenki részesülhessen a miseáldozat szentségében, egymaga nem tudta volna teljesíteni, hiszen el kellett látnia mindenképp előtt a hajdúdorogiakat és persze a Nánás városiakon kívül a tanyán élőket is.

Ebben a munkában siettek segítségére a menekültekkel érkezett lelkészek, akikkel megoszthatta a feladatot. Ehhez a munkához a gyulafehérvári püspökség és az egri érsekség felhatalmazásával egyaránt rendelkeztek.

Híveit vezetve érkezett Hajdúnánásra Kádár József csíkmindszenti esperes plébános és Felcser Miklós áldozár, azaz áldozópap, aki Csíkdelnéről menekült a falu hűségese katolikus népével.

Amennyiben a szükség úgy hozta, ugyancsak misézett Hajdúnánáson Salati Ferenc gyergyóalfalui káplán is, aki ugyan a Hajdúböszörményben befogadott hívei között húzódott meg, ám itteni híveihez is átjárt lelki gondozásra. (A hajdúnánási katolikusoknak nem csupán helyi lelkészüket nem volt, de plébánia épületük sem, nem volt hát hol elhelyezni a székelyföldi lelkészeket.)

Közöttük, az egyetlen „hazai” és a három menekült lelkész között oszlott hát meg minden lelkipásztori teendő. Ahhoz pedig, hogy a katolikus templomi szentmisében részesülhessen, vasárnaponként 3-4 istentiszteletet kellett tartaniuk. Mondanunk sem kell, hogy minden alkalommal színültig megtelt a templom. Isten háza menedék és egyben a vigasztalódás helye is volt.

Falai között rendre felhangzottak a gyönyörűséges székely Mária énekek, köztük a fentebb idézett, melyek Csíksomlyó titkát hozták el az idegen földre. A székelyföldi templomos napok igézete ide is elkísérte a menekülteket. Valahogy úgy, ahogy Nyirő József írta *Az én népem* című

elbeszélésében: „*A vasárnap tiszta illata áradt mindenből*”.
(Nyirő József, 1999. 6.)

És fel-fel hangzott a székely ajkakon az ősi Székely Himnusz is, a csíksomlyói Mária siralom, melynek szövegét 1350-ben jegyezték le először, s maga Bartók Béla is a Csíki medencében bukkant rá gyűjtései során. Csakhogy ezt az éneket errefelé nemigen ismerték még a katolikusok sem, hát még a református népesség.

Hallhatták ezekben a hónapokban templomban és otthon a családoknál, egy-egy imádságos estén, s bizony annak megrázó tartalmát együtt könnyezte meg katolikkal a kálvinista lélek is.

Most figyeljünk mi is ennek az éneknek a tartalmára!

*„Én istenem, jó Istenem,
Oltalmazóm, segedelmem,
Vándorlásban reménységem,
Ínségemben lágy kenyérem.*

*Vándor fecske sebes szárnyát,
Vándorlegény vándor botját,
Vándor székely reménységét,
Jézus áldd meg Erdély népét.*

*Vándor fecske haza talál,
Édesanyja fészkére száll,
Hazamegyünk, megsegít a
Csíksomlyói Szűz Mária.”*

Ennyiből is látható, hogy Hajdúnánás társadalma nem csupán sokat adott, mert odaadta mindenét a menekülteknek, hanem sokat, maradandót, életre szólót, életutat, kéréses lelkületet formálót kapott is székely testvéreitől.

Az ősi székely nemesi és az ugyancsak nemesi hajdú lélek találkozott itt össze. Egykoron mindkét nép nemesi társadalom volt ugyanis. A régibb természetesen a székelyeké, a határvédő hűséges katonanépé. Bocskai István, a székelyek ispánja, valamint Magyar- és Erdélyország fejedelme éppen e nép kiváltságainak, előjogainak mintájára adományozott kollektív, mindenkire kiterjedő nemesi szabadságjogokat „*angyalainak*”, a hajdúknak. S most e két katonanép fiai együtt ontják vérüket a haza oltalmáért.

Nem járunk messze az igazságtól, ha azt gondoljuk, erre a hasonló múltra, mint talapzatra épült rá a befogadás szeretete. Az emberbaráti segítségnyújtáson túl ez lehetett az a többlet, melynek áldásaiból egyformán gyarapodott lélekben mindkét „*nemzetség*”.

Az itt szolgált székelyföldi lelkészeknek eddig csupán a nevüket említettük meg. A menekültek idegen földön zajlott hitéletét zárjuk a róluk szóló rövid életutak ismertetésével.

Kádár József esperes plébános.

1862. november 11-én született a Háromszék vármegyei Gelencén. A gimnáziumot Kézdivásárhelyen és Kolozsváron, teológiai tanulmányait Gyulafehérváron végezte.

1885. július 16-án szentelték pappá. Pályáját Székelyudvarhelyen kezdte, itt szolgált káplánként 1892-ig. Innen Máréfalvára vezényelte az egyházmegye püspöke, ahol öt évig vezette a plébániát, majd tíz éven át Csíkmindszenten. Itt érte a menekülés keserű időszaka.

Amikor Hajdúnánásra vezette népét, 54 esztendő volt már. Érett, tapasztalt egyházi és lelki vezető egyaránt. Hitet és erőt sugárzott hívei felé a hontalanság napjaiban is. Mindszenti küldetéses munkájáról későbbi utódja, Lajos Balázs a következőket jegyezte fel róla: „...*az utolsó 323 esztendőben a legnagyobb mindszenti papnak tekintek. Feddhetetlen pap volt.*”



Kádár József esperes plébános arcképe

Kormányzása, irodája, lelki vezetése, hitoktatása példás.” (A Csíkmindszenti Római Katolikus Egyházközség História Domusa, 1969) Két évtizednyi szolgálat után pályája Magyarigenben, szülőhelyéhez közel folytatódott, s Székelyudvarhelyen fejeződött be 1941-ben. Itt fejezte be földi pályafutását, s itt nyugszik földi maradványa is. (Ferenczi Sándor, 2009, Kádár József szócikk)

Felcser Miklós 1883. augusztus 21-én született. Az elemi iskolába szülőhelyén, Ozsdolán járt. A középiskolát Kézdivásárhelyen, Székelyudvarhelyen és Gyulafehérváron végezte. Itt nyert felvételt a teológiára is, ahol 1908-ban szentelték pappá. Ezt követően két évig Gyergyószárhegyen szolgált, 1910-11-ben pedig Gyergyóalfaluban. Az egyházmegye püspöke innen Csíkdelnére vezényelte. 1911-től 1929-ig káplánkodott itt, éppen abban az időben, amikor ennek a

településnek is menekülnie kellett a román betörés miatt. Híveivel maradt, s vissza is vezérelte őket a száműzetés leteltével falujukba.



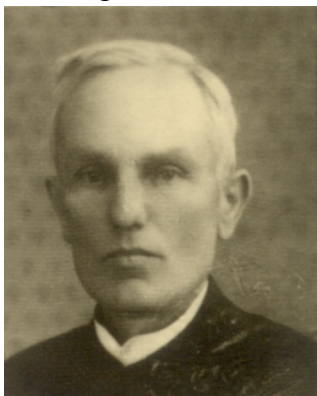
Felcsér Miklós arcképe utolsó szolgálati idejéből, Tekerőpatakról

1929-től haláláig Gyergyótekerőpatakon szolgált, mint plébános. Itt fejezte be földi küldetését is. Sírja is e falu temetőjében található.

Salati Ferenc Baróton, Háromszék vármegyében született 1890. május 17-én. (Érdekessége ennek a településnek, hogy a környék református tengerében egyedül maradt meg katolikusnak. Ennek oka az, hogy a reformáció idején a baróti asszonyok dorongokkal felszerelve kergették el a protestáns prédikátorokat. De ez az egyházközség arról is nevezetes, hogy napjainkig 44 egyházmegye és 9 szerzetes pappal ajándékozta meg a római katolikus egyházat.) (Szirmai Béla: Salati Ferenc. Kézirat. Gyulaféhevári Érseki Lt. 6.d.)

A középiskolát Székelyudvarhelyen végezte, s innen

útja a gyulafehérvári teológiára vezetett. Elöljárói a kiváló képességű fiatalembert kiküldték a híres bécsi Pázmáneumba. Az itt töltött tanulmányi idő alatt évfolyamtársai voltak például Hamvas Endre kalocsai érsek, Pobožnszy Róbert rosznyói püspök. Pappá szentelése is a Monarchia fővárosában történt, 1913 július 5-én. Első állomáshelye Csátószeg volt. Innen Brassóba került ugyancsak káplánnak. 1916-17-ben viszont már Gyergyóalfaluban szolgált.



Salati Ferenc plébános gyergyóalfalui szolgálata idején

Mint frissen kinevezett lelkész kísérte el híveit a Hajdúságba. A háború utáni forradalmi láz elmúltával a plébánia vezetése a fiatal Salati Ferencre maradt. 1922-ben Lengyelfalvára, a legnagyobb székely, Orbán Balázs szülőhelyére kapott kinevezést. Itt is kemény, katonás fegyelmet tartott, ám mégis nagyon szerették hívei. Papi szolgálati és egyben földi útja Szászrégenben ért véget 1966. augusztus 23-án. Holttestét a szülőhely, Barót földje ölelte magába.

Székelynek születtek a hajdúk földjén

A menekült édesanyák között sokan voltak olyanok, akik áldott állapotban érkeztek meg Hajdúnánásra. A hosszadalmas utazás körülményeit, megpróbáltatásait tekintve különösen nehéz helyzetben voltak azok, akik előrehaladott állapotuk miatt, akár útközben is világra hozhatták volna gyermeküket. (Egyébként erre is volt számos példa másfelé.)

Hajdúnánáson 28 székely gyermek született. Az első 1916 augusztus 31-én, pár nappal azt követően, hogy szülei átmeneti fészekre letek ebben a városban. Az utolsó kisbaba pedig 1917 július 22-én látta meg a napvilágot.

A két egyházközség keresztelési anyakönyvei, valamint az állami anyakönyvek részletesen tájékoztatnak bennünket nem csupán a családok létszámában bekövetkezett gyarapodásról, hanem arról is, mely településről érkeztek a szülők, milyen foglalkozásuk volt. Az egyházi anyakönyvek pedig még arról is, ki volt például a szülésnél segédkező bába, illetve melyik lelkész keresztelte meg az újszülöttet.

Ezek alapján tudjuk, hogy világra jöttük felett három bába asszony örködött: Hadadi Lászlóné, Zágonyi Jakabné és Ács Imréné. A kereszteleseket Novák Géza hajdúdorogi plébános, Kádár József csíkmindszenti esperes plébános, Felcser Miklós csíkelnei áldozár (áldozópap) és a helyi református lelkészek, Hajdú Árpád és Benkő Lajos végezték.

A tényleges számadat a három anyakönyvi forrás egybevetésével alakult ki. Érdekes, hogy voltak olyan katolikus családok, akik nem vallásuk szerint, hanem a református egyháznál kereszteltették meg gyermeküket. Az egyházközség anyakönyvében öt ilyen esetet is találunk. Ilyen az első napokban történt, valószínűleg azért, mert nem volt

még helyben elérhető katolikus lelkész. És volt néhány ilyen eset 1917 első felében is, valószínűleg hasonló okok miatt, hiszen az erdélyi lelkészek nevével 1917 januárjától már nem találkozunk az anyakönyvekben. Ez azt jelzi, hogy visszatértek egyházközségükbe, hogy fogadják a lassan visszatelepülő híveket. Novák Géza hajdúdorogi plébános pedig éppen nem volt elérhető, hiszen Hajdúdorogon is menekültek százai éltek ekkor.

A csecsemőket általában egy hetes korukban tartották keresztvíz alá, úgy, ahogy ez népünkénél szokásban volt. Néhány gyermek nevével a halotti anyakönyvekben ismét találkozunk, ami jelzi, hogy vele született gyengeség, vagy egyéb ok miatt néhány hetes, esetleg néhány hónapos korban elhaltak.

Az anyakönyvi bejegyzések alapján arról is képet formálhatunk, milyen foglalkozást űztek a szülők. Döntő többségük földműves volt. Mindössze egy cipész, egy üvegyári munkás, egy csendőr és egy iparos volt közöttük. Vallásukat tekintve az egy református és egy görög katolikus kivételével minden család római katolikus volt.

Most pedig lássuk, kikről is van szó valójában.

Szül. idő	Név	Szülők	Szárm. hely	Keresztelte
1916				
Aug. 31.	Albert Vilmos	Albert Márton Honyat Vilma	Borszék	Kádár József esp. pléb.Szf.
Szept. 1.	Bíró Anna	Bíró Béla Imre Anna	Tusnád	Hajdú Árpád ref. lelk. Hn.
Szept. 19.	Péter Mihály	Péter József Bartos Lúcia	Madéfalva	Kádár József esp. pléb.Szf.
Szept. 20.	Péter Ignác	Péter Imre Miklós Mária	Madéfalva	u.a.

Szept. 24.	Ferencz Róza	Ferencz József Erger Terézia	Borszék	u.a.
Okt. 13.	Fülöp Mihály	Fülöp István Kari Julianna	Gergyó- szentmiklós	u.a.
Okt. 16.	Ambrus Sándor	Ambrus József – Péter Erzsébet	Csíkmind- szent	u.a.
Okt. 25.	Ambrus Béla	Ambrus Regina	Gyimes- felsőlök	u.a.
Nov. 15.	Puskás András	Puskás János Kecseti Ilona	Gyergyóditró	u.a.
Nov. 27.	Erős József	Erős Dénes Tamás Róza	Gyergyó- szentmiklós	Benkő Lajos ref. lelkész
Dec. 19.	György Károly	György Kár. Domokos Anna	Csík- várdotfalva	Felcser Miklós Erd. áldozár
Dec. 26.	János Erzsébet	János Antal Török	Csík- mindszent	u.a.
1917.				
Jan. 6.	Kémenes Sándor	Kémenes Gáspár-Blán- csi Rozália	Gyergyó- szentmiklós	Novák Géza Hajdúdorogi lelkész
Jan. 8.	Lukács Margit	Lukács Ferenc– Veres Mária	Csík- várdotfalva	u.a.
Jan. 23.	Bartalis Mária	Bartalis Dén.- Farkas Rozália	Gyergyó- szárhegy	u.a.
Jan. 23.	Farkas Mária	Farkas Imre Szabó Julian.	Gyergyó- szárhegy	u.a.
Jan. 31.	Sándor Terézia	Sándor Lázár Bíró Terézia	Csíkbánfalva	u.a.

Febr. 28.	Kolbert Terézia	Kolbert György– Siller Terézia	Borszék	u.a.
Márc. 4.	Kereső József	Kereső Ferenc– Szócs Julian.	Gyergyó- szentmiklós	u.a
Márc. 19.	Bartis Matild	Bartis József Erős Jozefina	Gyergyó- tölgyes	Otthon ker.
Márc. 27.	Jónás Domokos	Jónás Dom. Bedő Mária	Csík- mindszent	Otthon ker.
Márc. 29.	Szőke Ilona	Szőke Béla ref. Salló Anna	Csík- szereda	Benkő Lajos ref. lelkész
Ápr. 1.	Székely Borbála	Székely Ferenc– Ágoston Jul.	Csík- szentmihály	Otthon ker.
Ápr. 15.	Magyari Julianna	Magyari Fer. Benka Anna	Gyergyó- alfalu	u.a.
Máj. 2.	Lukács Sándor	Lukács Katalain g.k.	Gyergyó- holló	Benkő Lajos ref. lelkész
Jún. 19.	Talmajer Mária	Talmajer Sándor- Kolozsi Róza	Borszék	Otthon ker.
Júl.15.	Fodor László	Fodor Mihály Molnár Antónia	Borszék	u.a.
Júl 21.	Hörincs Imre	Hörincs Ágnes	Gyergyó- ditró	BenkőLajos ref. lelkész
Júl 22.	Spajda Erzsébet	Spajda Ödön Ferencz Ilona	Gyergyó- tölgyes	Novák Géza Hdor. pléb.

(Forrás: a Hajdúdorogi Róm. Kat. Egyh. Születési Anyakönyve II.k., a Hajdunánási Ref. Egyh. Szül. Anyakönyve IV.k., Hnánás város Szül. Ak.

Akiknek örök nyughelye lett a hajdúnánási föld

A székely menekültek itt tartózkodása idején, 1916 ősze és 1918 tavasza között összesen 39-en fejezték be ezen a földön az életüket. Tizeneggyel többen, mint ahányan születtek. Az legkorábbi haláleset rögtön az első csoport megérkezését követő napokban, 1916 szeptember 25-én történt. Egy 14 hónapos leánykát, János Rózát veszítették el a szülei. Az innen 700 kilométerre lévő Csíkszépvízen kellett volna ringani a bölcsőjének, ám az utazás rettenetes megterhelését a kisbaba nem tudta átvészelni. Amint az a másik négy gyermek sem, akik a következő négy napban haltak el.

A legnagyobb veszteséget a kisgyermekes édesanyák szenvedték el. Az összes halálesetből 28 volt gyermek. Ebből csecsemő korú 6, 2-14 év közötti 22. A 17-33 év közötti korosztályból elment a minden élők utolsó útján 5, a 65 év feletti legidősebb korosztályból pedig 6 fő.

Lássuk a továbbiakban azoknak a nevét, akik Hajdúnánáson fejezték be földi életüket.

Elhalt	Neve	Életk	Szülők, szárm. hely	Betegség	Temette
1916					
Szept.25.	János Róza	14 hó	János Gergely Balázs Erzsébet Csíkszépvíz	idült bélhurut	Kádár József esp. pléb.
Szept.26.	Balló Dávid	4 év	Balló Dávid Csilló Veron Csíkcsicsó	tüdőlob	u.a.
Szept.27.	Tatár	10 é.	Tatár György	tüdőlob	u.a.

	Mária		Antal Anna Gyimesbükk		
Szept.29.	Sárpataki Istv.	3 év	Sárpataki Péter Ferencz Rozália Borszék	bélhurut	u.a.
Szept.30.	Salló Margit	4 hó	Salló Albert Fülöp Anna Zsögöd	bélhurut	u.a. bv
Okt.2.	Simon Erzs.	9 hó	Simon Róza Gyergyószárhegy	bélhurut	u.a.
Okt. 4.	Erger Terézia	5 év	Erger Antal Kolozsi Terézia Borszék	tüdőlob	u.a.
Okt. 5.	Tamás Lajos	75 év	Gyergyóditrói földm.	tüdőlob	u.a.
Okt. 9.	Domokos Anna	74 év	Sugár Antal felesége Csíkmindszent	végelgy.	u.a.
Okt. 13.	Holló Dénes	2 év	Holló Dénes Mihály Julianna Csíktaploca	bélhurut	u.a.
Okt. 21.	Bege József	1 év	Bege Ferenc Vargyas Katalin Gyegyóalfalu	bélhurut	u.a.
Nov. 4.	Dobribán Ilona	10 év	Dobribán Jakab Lengyel Veron Gyergyótölgyes	agyhártyalob	u.a.
Nov. 10	Erős Ferenc	78 év	Erős Zsuzsanna fia Csíkdánfalva	vízkór	u.a.
Nov. 13.	Gábosy József	65 év	Gábosy József Csontos Rozália Csíkcekefalva	máj-sorvadás	u.a.
Nov. 21.	Szemes	7 év	Szemes István	tüdővész	u.a.

	Anna		Fodor Borbála Gyergyószentmiklós		
Nov. 28.	Bartos István	47 év	Molnár, Csíkszépvíz	tüdődőlob	u.a.
Dec. 10.	Bartalis Péter	6 év	Bartalis Dénes Farkas Róza Gyergyószárhegy	veselob	Szappanos András kántor
Dec. 17.	Portik Balázs	3 év	Portik József György Julianna Gyergyószentmiklós	tüdőhurut	u.a.
Dec. 22.	Polgár Klára	2.5 é.	Polgár Imre Kozma Anna Gyergyószárhegy	tüdőlob	u.a.
Dec. 26. karácsony	Márk József	2 év	Márk József Ferenc Anna Gyergyótölgyes	kanyaró	u.a.
Dec. 31.	Pál Karolin	10 hó	Pál Dénes Tatár Karolina Gyergyószentmiklós	görcs	u.a.
1917 Jan. 8.	Imre Ilona	5 év	Imre Gergely Gál Karolina Csíkmindszent	tüdőlob	
Jan. 9.	Erős Juliann.	2 év	Erős Dénes Tamás Róza Csíkszentmiklós	bélhurut	
Jan. 11.	Eiger Klára	3 év	Eiger Károly Sillódi Marcella Borszék	kanyaró	
Jan. 15.	Szűcs Anna	5 év	Szűcs Tódor Kolcsár Virág Gyimesbükk	tüdővész	
Jan. 16.	Jánosi Anna	3 év	Jánosi Karolina Gyergyószentmiklós	kanyaró	

Jan. 16.	Szász Sándor	2 év	Szász Antal Angi Erzsébet Csíkcsicsó	tüdőlob	
Jan. 20.	Gergely Bertala.	9 hó	Gergely Alajos Albert Rozália Csíkszentsimon	kanyaró	
Febr. 8.	Csíki Berta	3 év	Csíki András Péter Róza Gyergyóholló	kanyaró	
Febr. 21.	Polgár Zsófia	65 év	Özv. Sajgó Józsefné Gyergyószárhegy	bélhurut	
Márc. 3.	Ambrus Gizella	2 év	Ambrus József Péter Erzsébet Csíkmindszent	gümőkór	
Márc. 9.	Sugár Gyula	9 év	Sugár FerencTerézia Csíkmindszent	tüdővész	
Márc. 8.	Duduj Margit	28 év	Bartos Istvánné Csíkcsicsó	tüdőlob	
Márc.14.	Erős Terézia	5 év	Erős Dénes Tamás Róza Csíkszentmiklós	tüdővész	
Márc.19.	Sándor Juliann.	34 év	Balla Józsefné Csíkcsicsó	tüdővész	
Ápr. 2.	Simon Borbála	11 év	Simon János Lukács Julianna Gyergyóholló	tüdővész	
Ápr. 17.	Jánosi Vencel	19 év	Jánosi György Kovács Katalin Gyergyószentmiklós	szívbjaj	
Máj. 12.	Szabó Róza	17 év	Szabó Károly Lukács Terézia Gyergyóholló	tüdővész	

Jún. 27.	Csibi Antal	14 év	Csibi István Balázs Karolina Gyergyótölgyes	Agyhártya- lob	
----------	-------------	-------	---	-------------------	--

(Forrás: Hajdúdorogi Róm. Kat.Egyh. Halotti Ak. II.k., Hnánás város Halotti Ak.)

A halálesetek időpontjai alapján az látható, hogy a legtöbb temetés az érkezés utáni első két-három hónapban történt, s három eset kivételével valamennyien gyermekek voltak. Ezen nem csodálkozhatunk, hiszen ők voltak leginkább kitéve a fáradságos, sok nélkülözéssel járó, megfázásokkal terhelt utazásnak például a nyitott vagonokban, stb. Az édesanyák nem tudtak útközben megfelelő élelemről, és ami ennél is fontosabb, megfelelő minőségű ivóvízről gondoskodni gyermekeik, különösen a csecsemők számára. Így aztán ezeket az apróságokat végül a leggyakoribb betegségben, bélhurutban veszítették el.

A jó minőségű ivóvíz tekintetében Hajdúnánás sem büszkélkedhetett. A mi alföldi vizünk szinte fogyaszthatatlannak bizonyult a sok ezer forrás hazájában a földből felfakadó borvizetekhez képest. Még a helyi újságban is a rossz minőségű ivóvizet jelölték meg a bajok okozójaként.

Természetesen az 1916. évi megyei közegészségügyi jelentés kitért a hajdúnánási egészségügyi állapotokra is, benne az „*erdélyi menekülteknél előfordult halálokokra*”. Ennek alapján a leggyakoribb a bélhurut, a tüdőlob (tüdőgyulladás), valamint az ebben az időben legjellemzőbb gyermekbetegség, mint járvány, a kanyaró volt. (HBMLt. IV.B.905./b 153.cs.)

Ezekben a hónapokban megindító látványt jelentett az utcán tébolyultan bolyongó édesanya, hóna alatt egy aprócska koporsóval. Ebben a rettenetes megpróbáltatásban pedig nem lehetett mellette a hitvese, aki fölött meglehet, magasra tornyosult már a tömegsír hantja Európa valamelyik hadszínterén.

Amint láttuk, a felnőtt korosztályból is többeknek Hajdúnánás földje lett végső nyughelye. Az idős, meggyötört szervezet sok esetben ugyanúgy nem tudott ellenállni a betegségnek, mint a gyermeké. Gyomorbetegség és tüdővész okozta leginkább halálukat.

Attól függően, hogy a város mely részén laktak, vagy a régi Alsó Temetőben vagy a Felsőben hantolták el őket. Sírjukon a kor szokásának megfelelően fakereszt jelezte, hogy székely magyar lélek pihen alatta. Tudvalévő, hogy a fából való sírjelek csupán egy-két emberöltőt bírnak ki. Addig emlékeztetik az élőket, amíg élő az emlékezet, amíg személyes még a kötődés.

Bizony, mi több mint három emberöltőre vagyunk már tőlük, s a sírjeleket is régen elmosta az idő. Helyüket a sírhanttal együtt visszafoglalta a burjánzó természet. Amint ez a *„külsőleg rideg és oly nehezen hevülő hajdú keblére ölelte, átfonta karjaival a földönfutóvá vált székely testvért”* (Hajdúnánási Újság, 1917. május 24.5.), úgy ölelte magába a zsiros alföldi anyaföld a hajdúk mellé a székelyeket is.

Visszatelepülés Csíkországba

Amikor ezeket a sorokat írom, a keresztény világ a feltámadt Krisztust ünnepli. Családommal már fogyasztottunk a húsvéti eledelekből, melyeket évről-évre abban a templomban szenteltetünk meg, ahová őseik hagyományát követve a székely menekültek is elvitték kis kosaraikban a szentelni valót.

A hajdúnánási római katolikus templomban a pászkás kosarak most megfértek a szentély előtt. 1917 húsvét

vasárnapján azonban annyi volt belőlük, hogy kinn a szabadban valósággal körbe érték, körbe ölelték a templomot. S ott álltak a kosarak mögött a mi helybéli és székely katolikusaink. A szertartást akkor Novák Géza plébános úr végezte, hiszen a székelyföldi lelkészeink hazautaztak már, hogy a visszamerészkedett híveiket nyitott ajtóval várhassák Isten házában.

Ez a szülőföldről messze töltött húsvét csak tovább fokozta a hazavágyódás állandóan gyötrő érzését, hiszen megérkezésük óta minden percben „...*útra készen égnek a vágtyól, hogy haza mehessenek erdős, bérces, ligetes szép hazájukba... Hiába, hogy itt nálunk is szeretettel és jóindulattal találkoztak, mégis az igazi otthont, ahol az erdőnek minden fája, a mezőnek minden bokra, minden szikla s az utolsó göröngy is édes emlékekről beszél némán és szótalánul is, ahol a szülők, ősök és gyermekek sírjai porladoznak, most a tavasz jöttével kiszökdülnek, azt az otthont felejtetni nem lehet.*” (Hajdúnánási Újság, 1917. március 22. 2.)

A bátrabbak közül néhányan nem sokkal megérkezésük után hazautaztak, pedig biztonságukat, életüket kockáztatták, annak ellenére, hogy a hatóságok ezt kifejezetten tiltották. A hazautaztatás azokat érintette elsőként, akik Alcsíkból, illetve a Csíkszereda környéki településekről menekültek el, ugyanis 1916 októberétől ezek a területek fokozatosan felszabadultak a román megszállás alól. Felcsík és a Gyergyói medence azonban továbbra is hadszíntérnek minősült, így oda még hónapok múltán sem engedélyezték a visszatelepülést.

A híradásokból arról értesülünk, hogy „*Az első nagyobb menekülő sereg múlt év november 18-án tért vissza hazájába, de a másodiknak még öt hónapot kellett várakoznia...*” (Hajdúnánási Újság, 1917. május 24. 3.) Ez az első csoport valójában nem is családok közösségéből állt, hanem olyan munkabíró férfiaktól és nőktől, akik lehetőleg

gyermektelenek voltak, s akiket tulajdonképpen a román pusztítás miatti romok eltakarításában kívántak foglalkoztatni, hiszen a nagyobb városok, élen Csíkszeredával, nagyrészt romokban heverték. Ekkor hozzávetőleg egy 300 fős csoport utazott el Székelyföldre kifejezetten ezzel a feladattal. (Hajdúnánási Újság, 1916. november 16. 2.)

1917 április derekán aztán megindulhattak végre-
valahára a szerelvények Csíkország felé. A helyi lap tudósítója mint mindig, most is megindítóan szemléletes sorokban számolt be az eseményekről. Természetesen Váczy Józsefről van szó, aki ott volt a vasútállomáson is a búcsút intők között. A következőkről számolt be: „*Kedden délután - április 15-én fél három órakor indult el az első különvonat 474 menekülttel, szerdán pedig ugyancsak ebben az időtájban ment a másik vonat 482 menekülttel. A rideg teherszállító kocsikat feldíszítették zöld gallyakkal és ágakkal, melyekben 20-30-an foglaltak helyet, két-három család az összes cókmókokkal, miket azokban a kegyetlenül zivataros időkben el tudtak hozni magukkal, meg tudtak menteni. Mindnyájuknak arcát édes öröm öntötte el, hogy végre ismét megláthatják kedves otthonukat, de egyszersmind mindenik szemben könny csillogott, a hálának, a köszönetnek tiszta harmatcseppje, amely városunk közönségének szólott a szíves vendéglátásért, hogy a nehéz időkben hajlékot nyújtott nekik Nánás városának jószívű lakossága.*

Ennek a hálának, ennek a köszönetnek hangos szavakkal is kifejezést adtak, éltették városunknak az állomáson jelenlévő polgármesterét, Berencsy János dr-t, valamint Brassay Károlyt és a tanári kart, melynek egyes tagjai igazán fáradhatatlan buzgalommal és kifogyhatatlan türelemmel intézték a menekültek ügyes-bajos dolgait és mindenben támogatására voltak Berencsy János dr. polgármesternek. De igaz köszönetet küldtek a város egész

közönségének. Még most, az elutazás alkalmával is csaknem egész délelőtt künt volt az állomáson Brassay Károly gimnáziumi tanár; ott járt-kelt, intézkedett, rendelkezett, aki mondhatni, minden menekültet az utolsó gyermekig személyesen és név szerint ismert. Az indulás előtt egy fél órával előbb a polgármester is künt volt s minden után személyesen érdeklődött. Miután mindennel, kenyérrel, szalonnával elláttattak a menekültek, elindult lassan, csendesen a hosszú vonat. Könnyek harmatoztak, fenn és lenn egyaránt lengett a zsebkendő és hallatszott az Isten hozzátok és Isten veletek...

Jól esett látni azt a hálát, köszönetet, amely a könnyeken át csillogott a távozók szemeiben... A mi népünknek lehet sok hibája, de hogy jóindulat, szeretet is nagymértékben lakozik a szívében, az kétségtelen. Három-négyezer menekült elhelyezése nem kis feladat, s ez városunkban mondhatni egész simán ment... Amint lehetett, segítettünk egymáson. Megértésben, bizalomban erősödtünk úgy, hogy most könnyező szemekkel váltunk el egymástól.” (Hajdúnánási Újság, 1917. április 19.2.)

A tavaszi elutazás előtti napokban 1600 főnyi menekült tartózkodott még a városban. A második nagyobb hazautazási hullámmal 950-960 fő távozott, ami azt jelenti, hogy 550-600 fő várakozott még az utazási engedély megérkezésére.

„Isten fizesse meg!”

A visszatelepülés egyik székelyföldi szervezője, lelki segítője az a Salati Ferenc római katolikus káplán volt, akiről korábban említettük, hogy többször megfordult Hajdúnánásra települt hívei között. Most is itt volt velük. Elējük utazott

Csíkdelnéből, hogy haza terelgesse szétszéledt nyáját. Az elutazó székelyek nevében ő búcsúzott el a nánásiaktól a helyi újságban azzal a címmel, melyet e fejezet elé írtunk.

Figyeljünk most az ő szavaira:



Salati Ferenc atya. Ilyennek láthatták hívei és a hajdúnánásiak egyaránt
(Forrás: Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár.)

„Elmentek! Robogó vonatokon mentek el! Olyan vonatokon, amelyeknek két mozdonyában az öröm a gőz fokán állt!... Amelyeknek fakó, sötét oldalai magukra a határtalan öröm színességeit ültették ki...

...Virágos, zöld gallyas volt mind a kettő! S majdnem minden kocsi oldalán vörösre kigyúlt nemzeti színű zászlócska

lengedezett!

...Aztán, mikor megindult, úgy robogott, úgy szágult, hogy az erdélyi bérci hon is szomorkodásaiból felvidámult, öröme gyúlt!...

...Pedig...pedig...azokon a bizonyos szeptemberi napokon!...

Azokon a nehéz éjszakákon!..., amelyeknek sötétségében a vonat a bérci gyermekeket a nagy Magyaralföld anyai ölébe oly vékonyon hozta és osztotta szét!... Óh! Azokon minden, de minden milyen szomorú gyászos is volt! Úgy-e jó Nánásiak emlékeztek?

...Elmentek! Olyan nagy volt az örömük, mintha az elmúlt időkben nem is lett volna semmi keresztjük!...

A legsápadtabb arc is úgy nekigyúlt!...

Minden ajak mosolyon állott!...Csukódní nem tudott!...

Danolt a gyermek is. Kicsi vesszőjével a vonat oldalát lovasdi módra úgy veregette:... Tombolt a lelke! Égett a szeme!

...Pedig...pedig!...

Úgy-e jó Nánásiak!, ti is nagyon jól tudjátok hogy szegények nyolc hónap alatt sokat, de sokat szenvedtek?!...

...Az a nagy út, amelyre a lélek augusztus 28-án hajnalban kimozdult, s amelyet a bércék tövétől az Alföld öléig tett meg sírva, ríva, mindenéből kiforgatva, úgy-e valóban nehéz Kálvária volt?...

Igaz, hogy ti jó Nánásiak! minden összetört menekültet szívre ölelő karokkal fogadtatok! Igaz, hogy mindannyinak menedéket, pihenő helyet, ellátást a legnagyobb készséggel nyújtottatok; de úgy-e mondani sem kell, hogy ezek az otthon sorsáért folyton aggódó, s a visszatérhetés napja után nyolc hónapon át epekedő lelkek jóságos kezetek között sem szabadulhattak meg a kálváriás szenvedésektől?

Keresztjük könnyebbedett. Ti sokat emeltetek rajta. Ez

igaz!...

Hanem azért a lélek mégis viselt, túrt, szenvedett, hordott így is igen nehéz, de nehéz keresztet!...az otthonért!...

Látjátok! ezek a szegény lelkek tőletek utólagosan is engedelmet kérnek mindazokért, amiket e hosszú idő szenvedése alatt gyöngeségből, gyarlóságból itt is – ott is elkövettek! Ugy-e megengedtek?...

...Elmentek! Cókókjukat a kocsikba oly könnyedén hányták fel. Semmi, semmi se jutott eszükbe a mult időből!...

...Pedig!...pedig!...hányszor futott össze előbb szemükben a könny, amikor látták, érezték, tudták, hogy e batyus csomagba szorult az egész vagyon, az a sok minden!... Igen! - az a sok minden, amelyet jó Nánásiak! Ti is megértetek, ha kamarátok, konyhátok rakottságaitól szalonotok gyönyörűségéi meleg otthonotokban mindent végig néztek!... Aztán udvaraitokon, az egész vagyoni állományon!...

Hisz mennyi minden az, mi vonz, köt, ami nehéz szerzemény, kedves gyűjtemény! Ami egy ilyen hirtelen menekülésnél az emberrel úgy visszasír! Amikor marad minden!

...Elmentek!...Nem gondolkoztak azon most, hogy „mire” is mennek?!...

Tudták, hogy „hová”?! Vagy e nagy örömben inkább érezték! S nekik több nem kellett! Semmi, de semmi!...

...Pedig!...pedig!... az ősz óta mennyit aggódtak, hogy ha majd vissza is mehetnek, a nagy rombolás, a nagy veszteség helyén a munkát hogyan is kezdjék?... Ugy-e jó Nánásiak elképzelitek?

Hányszor szorulhatott össze a szívük, hogy otthon semmi sincs!... Nemcsak valami bútordarab, de még ajtó és ablakráma sincs! Minden oda!... elveszett!

...Elmentek!... Keserves könnyeiket otthon hullatták

ki!... Szegények! - szegények!... a veszteségeken!...

Jó Nánásiak! - ezek az elröpült lelkek minden hálójukat e szókbán hagyták nektek: Isten fizesse meg!... Azt a sok jót összesen-összesen, amit nekünk adott jóságos szívetek!...

Ezt rebegik könnytől csillogó szemekkel a legelőkelőbb szalonok úri hölgyeitől kezdve a legegyszerűbb vályogos épületek szíves asszonyáig az egész Nánásra szét...

Ezzel köszönnek sok, de sok mindent Dr. Berencsy polgármester úrnak is, aki a mai nehéz élelmezési viszonyok között csodaszamba menő fennakadás nélkül, páratlan körültekintéssel és eléggé meg nem hálálható gondos meleg szívvel viselte gondját nyolc hónapon át az erdélyi bércek gyermekeinek mindenben, de mindenben!...

„Isten fizesse meg” a vele dolgozó városházi munkatársaknak is!...

Ezt rebegik a gimnázium tanári kara felé is! Különösen, de különösen a jó Brassay tanár úrnak, kinek neve a legkisebb gyermek ajkán is emlékül visszamaradott!...

„Isten fizesse meg” Király és Spánuel kartársainak, akik a szegény menekültek boldogítására ő utána a legtöbbet tettek!...

Aztán Váczy tanár és szerkesztő úrnak, aki egyéb szívességei mellett szegények ügyeit, sorsait e lapban is oly figyelmes kedvességgel vette tollára fel!...

„Isten fizesse meg” a város minden de minden polgárának, aki egyszer csak jótékonykodó gondolatát, karját menekültek felé irányította!...

...Elmentek! Nincsenek itt. Szegények otthon sok könnyeket hullattak a pusztulásukon szét!...

Jó Nánásiak! - ugy-e elképzelitek?...

... Most otthon mindenki fut! Szalad! Tesz! Vesz! Küzd!... Fárad!... Dolgozik!... „ut aedificentur mur Jerusalem”

-hogy az ellenség romboló nyomai után felépüljenek Jeruzsálem falai!... a kifosztott, összetört hajlék, az udvar gazdasága s aztán minden, de minden!...

Május kihasadásával annyi a feszülő energia!...

*És ezeknél, akik még mindig nem mehetnek építeni?...
Akiknek Jeruzsáleme még alább romlik?...*

Ezeknél annyi a keserűség, a Golgota tetején keresztfák előtt reszkető remegő lélek!...

Jó Nánásiak! - csak gondoljátok el!...

Ugy-e a botlásaikért ezeknek is szívesen megengedtek?...

Látjátok! ők is e bocsánat nyújtásotokért, jó szívetek minden jótéteményéért melegen hálálkodnak:

Isten fizesse meg!...

Salati Ferenc

a menekültek római katolikus lelkesze”

(Hajdúnánási Újság, 1917. május 3. 1-2.)

Salati Ferenc tisztelendő úr utolsó soraiból is kicsengett, hogy a nagy hazautazási hullám nem érinthetett mindenkit.

A félezer főnyi menekültek ugyanis még a következő esztendő tavaszáig, nyaráig kellett várakoznia a visszatelepüléssel. Ők voltak azok, akik a Gyimesekből, illetve a Gyergyói medence északi-északkeleti vidékének falvaiból menekültek. A Kárpátok gerincén a harcok egészen eddig elhúzódtak, a terület hadszíntérnek, katonai felvonulási övezetnek számított, így oda visszatelepülni egyelőre nem lehetett. Az őket szállító szelvények majd csak 1918 májusában, illetve a tanév végén, június elején indulhattak útnak.

Az eddig elmondottak valódiságát erősíti meg a helyi

emlékezet is, amely három generáció óta őrzi az emlékeket. „*A Gyimesbükkről származó tatár család egészen 1918 nyaráig lakott a nagyapáméknál, Vad Imre gazdálkodónál. Mivel ez a település az egykori román-magyar határ közelében van, oda a harcok miatt nem mehettek vissza,*” - mondja Balla Lászlóné Vad Katalin (1927).

Akik nem indulhattak útnak, le kellett hát küzdeniük magukban ismételten az otthon utáni vágyakozást. A hajdúk kései ivadéka pedig továbbra is „...*letörölte a menekültek könnyeit, betakargatta a didergőt, megétette az éhezőt és inni adott a szomjúhozónak.*” (Hajdúnánási Újság, 1917. május 24. 5.) Segített tehát változatlanul mindenki ott, ahol csak tudott. 1917 májusáig egyébként, döntően a helybéli lakosság adakozásából a következő segélyekben részesülhettek a menekültek: „*Kiosztásra került szeptember óta mintegy félmillió korona, 580 pár cipő, 1000 méter női ruhának való velen, 1000 méter vászon, 205 télikabát, 80 nadrág, 70 sapka, és emellett igen sok ócska ruhanemű és cipő. Sokan kaptak télire kályhát, rendkívüli segélyt és a betegek valamennyien ingyenes orvosságot, a rászorultak temetkezési segélyt.*” (Hajdúnánási Újság, 1917. május 24. 5.)

Az otthon „...kifosztva, kirabolva, összetörve...”

Most, hogy elbúcsúztunk a székely menekültektől, őket követve tekintsünk szét a kényszerűségből elhagyott otthon állapotán. Hordozzuk végig tekintetünket a csíki tájakon, településeken, hogy képet alkothassunk arról, milyen látvány tárult a hazatérők elé.

Az eddig elmondottak alapján már lehet némi képünk arról, mekkora pusztítást végzett Székelyföldön a román katonaság a betörés utáni hetekben. 1918 októberére az

osztrák-magyar haderők teljesen kiszorították ugyan Erdélyből a románokat (Erdély története, 1988. 3. köt. 1696.), ám ennek ellenére a korábban hadszíntérré vált Csík vármegye, élen Csíkszeredával, igen nagy pusztulást szenvedett. „1916 őszén a visszavonuló román csapatok felgyújtották a várost. 44 kőház, 104 faház, 15 kő- és 242 fa melléképület égett le.” (Szöcs János, 1988. aug. 8.)

Felégetett falvak, lerombolt városrészek, kifosztott otthonok jelezték az ellenség ténykedését.

Egyébként az agresszor is nagy árat fizetett ezért a hadjáratért. Románia ugyanis csaknem 150 ezer hadifoglyot és több mint 100 ezer halottat veszített a megszállás idején. (Erdély története 1988, 3-köt. 1697.)

Mivel a vármegye jelentős része tehát felszabadult néhány hónap múltán, ezért, ahogy erre fentebb példákat is láthattunk, sokan próbáltak a tiltások ellenére visszaköltözni. A székelyföldi lelkészek is vissza-vissza tértek szolgálati



A lángoló Csíkszereda 1916 őszén, a román csapatok kivonulása után
(A Csíki Székely Múzeum fotóarchívumából)



Csíkszereda főutcája a román hadsereg pusztítása után 1916 őszén



Egy kiégett, romba döntött lakóház 1916 őszén Csíkszeredában
(A Csíki Székely Múzeum fotóarchívumából)

helyükre, hogy figyelemmel kísérjék a változásokat, számba vegyék a kártételeket, és hogy előkészítsék a hazatérést.

Így cselekedett Felcser Miklós csíkdelnei plébános is, aki tapasztalatairól a következőket jegyezte fel: „*Lakásom teljesen kifosztva, kirabolva, összetörve. Gabonám, takarmányom, fám elszállítva... Istennek hála, égetés nem volt. Kerítések eltűzelve... Időközben a nagy erdőről is jöttek visszafelé, akik szomorú napokat éltek, mikor az ellenség menekült... Mire a menekülésből hazajöttek az emberek, üres volt itthon minden. December hónap közepe felé, mivel nem volt élelem, visszamentem Hajdúböszörménybe, s onnan jártam Hajdúdorogra misézni a szegény menekülteknek. Hamvazószerdára végképpen hazajöttem.*

Kevés és félnék volt a nyáj... Lassan-lassan kezdtek hazajönni híveim. Jöttek vonaton és jöttek saját megőrzött marháikkal. Nehezen ment az élet... Tavasz felé mindjobban



Magyar és német katonák pihenőben valahol Csíkbán, 1916 őszén

megindult a visszajövés, míg május hónapban mondhatom, mindenünnen hazajöttek. Mondanom sem kell, hogy őszi vetés nem volt sehol. A tavaszi vetésben segített a katonaság. Mindenki kapott segítséget, így mondhatom, hamar elvégződött. A mezőnek nagyobb részét maga a katonaság vetett be kölessel, meg borsóval...” (Részlet Csíkdelne Historia Domusából, 1916-1917.)

Hasonló tapasztalatokról számol be Kilyénfalva plébánosa, Pál Dénes is:

„Az egyesült német, magyar, török és bolgár hadak alaposan megverték a románokat. Erdély megtisztult... November 24-én Kilyénfalvára jöttem. Minden üres. Kirabolva, kifosztva... Nincs kenyérem, nincs fám, nincs ruha, nincs ágynemű, nincs állat. Üres és üres minden...

Iskolánk ki van fosztva, ablakai betörve... A plebánia könyvtára ki van hordva a trágyára, lehetetlen állapotban, elázva. Megpróbálom összeszedni, de nem bírom, mert éjjel nagy hó esett rá... Ímé a pusztulás. Nincs könyvtár, nincs levéltár... Kántorom és tanítóm nincs. Bort miséhez a katonák adnak...

Kevesen vagyunk otthon, az ünnepeket is csendes misével ünnepeljük.

Szomorú karácsony, szomorú új év... A románok 17 itthon maradt öreg embert elhurcoltak. Karácsonyra visszatért Ferenci Ferenc. Hírül hozza, hogy a többi talán mind elpusztult...

1917. Mindinkább térnek haza híveim a menekülésből – a semmire.” (GyFL. GyGyL. Kilyénfalva plébánia iratai, Historia Domus 1916-17.)

Takács Károly Csík vármegyei református körlelkész – aki Csíkszeredából menekült el – sorai hasonlóan beszédesek a hátra hagyott otthont illetően: „... a híveink pusztta életükön kívül minden vagyonukat elvesztették; az oláh vandalizmus

igen sokaknak porrá égette házát, kirabolta üzleteit, a véletlenül épen maradt házából minden fellelhető elvittek, úgy hogy ha visszakerülünk Csikszeredába, romokon és megmaradt szobáink négy falán kívül egyebet nem találunk. Égbekiáltó nyomorúság várakozik mireánk, amit még tetézni fog a küszöbön álló tél rettenetessége is. Isten jó Atyánk a megmondhatója, mi lesz velünk. De erős a hitünk, hogy akinek gondja van az égi madárra, aki a benne bizókat soha el nem hagyja, most is meg fogja dicsőíteni az ő népét a mi erőtlenségünkben s a mi nyomorúságunkban meg fogja mutatni az ő szabadító kegyelmét.” (Idézi Forró Albert...)

Csikmadaras plébánosa, Balló János a települést ért román és helybéli rombolásokon túl a visszavonuló románok túszedéséről is megemlékezik. Ezek a sorok bizonyosságai annak, hogy nem csupán az ember alkotta világ pusztult, hanem maga az ember, a civil, vétlen lakosság is.

„A románok ugyan csendesen és óvatosan jövén, így történt meg az, hogy szeptember 6-án jöttek be Madarasba, ... kik nagyobb részét feldúlták és elrabolták a távollévők házait... Mintegy 70-80 embert beparancsoltak a karakói hídhöz munkára, kiket a románok a visszavonulásuk alkalmával Romániába hajtottak, kik közül többen ott el is vesztek” (Részlet a Csikdelnei Római Katolikus Plébánia Historia Domusából. Idézi: Pál Antal Sándor, 1996, 114.)

A visszavonuló román csapatok előszeretettel „gyűjtötték” a különféle javakat, melyeket kényszermunkára fogott szekérfogatokkal szállítottak Románia területére. Gyergyótekerőpatak Historia Domusában olvassuk, hogy 21 személyt hurcoltak magukkal, zömmel idős 70-80 éves embereket, akiket „...szekereikkel és marháikkal vagy lovaikkal mentek részint román sebesülteket, részint lopott holmikat kényszerítettek vinni Romániába. Szekereik és állatjaik oda maradtak.”

Olvassuk itt is a szomorú sorokat, miszerint. „*Iskolánkban úgyszólván semmi nem maradt épen... padokat, könyveket, természettani felszereléseket, szekrényeket mind összetördelték. Még a kályhát is elvitték és az iroda szoba kályhája is oda lett.*” (GyFl.GyGyL: *Tekerőpataki plébánia iratai, Historia Domus, 1916-17.*)

Végezetül pedig álljon itt Salati Ferenc feljegyzése:

„*Mi történt itthon addig, amíg a menekült nép a számkivetés útján hontalanul oly keserű szívvel tévelygett? A szegény menekültek, amikor hazajőnek, az ingatlanaiknál egy fogpiszkálóval se kapnak többet. Tönkre ment mindenük egészen. Ajtójukat, az oláhoktól levert ablakaikat később a mi katonáink (leginkább csehek, kik szövetségeseink) hordották, vagdalták össze és hányták a tűzre.*

Kerteket lerontottak, szalmát, ételneműt kegyetlenül lopkodtak. Igen keményen viselkedtek és míveletlenül, nemcsak itt, de más helyeken is...” (GyFl.GyGyL, *A gyergyóalfalusi plébánia iratai. Historia Domus 1916. 80.*)

Az idézett példák beszédesen vallanak arról, hogy a hátra hagyott otthon óriási pusztulást szenvedett. A hazaérkezőknek előlről kellett kezdeni sok esetben mindent. Házat rendbe tenni vagy építeni, állatokat szerezni akkor, amikor szinte senkinek sem volt. Állatállomány nélkül pedig nincs paraszti gazdaság. Keveseknek adatott meg ugyanis, hogy marháikkal térjenek vissza is falujukba.

Szomorú tragédiája a sorsnak, épp hogy talpra állt a székely nép az első háború által okozott menekülés megpróbáltatásaiból és a trianoni országvesztésből, negyed század múltán, a második háború végén szintén menekülnie kellett. Akkor is a magyar Alföld felé, a csonkává tett ország belsejébe.

A szálak a mába vezetnek

Amikor ennek a kötetnek a fejezeteit átgondoltam, szerettem volna egyet azoknak az visszaemlékezéseknek is szánni, amelyek az élő emlékezet útján kötik össze a szálakat a 95 évvel ezelőtti történetekkel. Már-már úgy tűnt, végleg megszakadt minden kapocs a székelyekkel, amikor előbb Balla Lászlóné Vad Katalin, majd Vitányi Sándorné Péter Erzsébet tárta ki az emlékezés kapuját.

Ez a most már létező fejezet a két történet által valóságos tartalmat nyer. Hozzásegítenek ahhoz, hogy magunkhoz egészen közelinek érezzük azt, amitől több generációnyi idő választ már el.

„A szeretet soha el nem múlik”

(I.Kor.13.)

Él közöttünk egy most megözvegyült asszony, akinek Gyergyóhollón, Csík vármegye északi csücskében, innen 650 kilométerre ringott a bölcsője. Ám szülei révén ide vetette a sors.

Vitányi Sándorné Péter Erzsébetről van szó (sz.: 1928, lakás: Mátyás király u. 29/a). Ennek a székely családnak a története részben Hajdúnánás XX. századi sorstörténete is. Figyeljünk csak szavaira:

„Az én anyai nagymamám, Péter Antalné Oláh Róza Gyergyóhollóból menekült a románok elől 1916-ban. Három gyermekével érkezett Hajdúnánásra. A nagyapám ekkor katona volt. Egy Csuja nevű család fogadta be őket. Úgy emlékszem, az Árpád utcában laktak. A gyerekek már nagyok voltak. Regina 1901-ben, József 1904-ben, Mária pedig 1909-ben

született. József az én édesapám, aki nagyobbacska fiú volt



Péter Antalné Oláh Róza, aki 1916-ban három gyermekével menekült Hajdúnánásra. A fénykép az 1950-es évek derekán készült Gyergyóhollón, a hegyoldalnak támaszkodó kertben



Apa és fia. Péter Antal az 1940-es évek elején, aki a háborúban harcolt, amikor családja 1916 őszén menekülni kényszerült. Mellette fia, Péter József 1923-ban, román katonai mundérban, első katonai szolgálata idején.



Aratás Gyergyóhollón az 1920-as évek végén. Balról a 2. Péter Mária, a 4. pedig Péter Regina. Mindketten megjárták menekültként Hajdúnánást.

már ekkor, s hogy segítsen a család megélhetésén, elszegődött segédnek egy halottszállító vállalkozóhoz. Vitéz Mátyásnak hívták, aki a Jókai utca derekán lakott.

A románok miatt csak 1918 nyarán tudtak visszamenni Gyergyóhollóba, addig együtt éltek a Csuja családdal. Nagyon szerették egymást. A nagymamám, meg édesapám mindig emlegették otthon is a nánási emlékeiket.

Aztán az élet otthon is ment tovább. Édesapám a román hatalom alatt kitöltötte a két év katonaidőt, majd megházasodott. Az ugyancsak hollói születésű Puskás Katalint vette feleségül. Mivel nem lehetett gyermekük, engem családon belül örökbe fogadtak, ők neveltek fel, de én édes szüleimnek szólítottam őket.



Családi kép 1942-ből. Balról Péter Erzsébet, mellette a nevelőszülők, Puskás Katalin és Péter József (Fotó: Molnár Elemér)

A két háború között a románok nagyon kizsigerelték a falunkat, amit tovább tetézett, hogy amikor 1940-ben visszacsatolták Erdély egy részét, akkor meg a bevonult magyar katonaság élelmezése miatt végleg semmije nem maradt a lakosságnak. A mi családunknak sem.

Emiatt 1941-42-ben többen el is hagyták Hollót. 1941-ben az én édesapám, Péter József is így döntött. Úgy gondolta, visszamegy Hajdúnánásra, ahol befogadták már egyszer a családját, ahol volt megélhetésük és ahol szerették őket.

A szüleim és én, a 13 éves nagylányy érkeztünk Hajdúnánásra. Ekkor láttam először életemben ezt a várost,

amelyről olyan sok szépet hallottam.

Édesapám első útja a Jókai utcába vezetett a Vitéz családhoz. Csak az özvegyét találta már a házban. Felfedte, ki és honnan jött, aki e szavakkal fogadta: - Fiam, sokat beszélt rólad a férjem. Az idős asszony nagyon segítőkész volt, így már az első estétől albérlethez jutottunk.

Édesapám ácsmester volt, ezzel kereste a kenyeret a család számára. Balogh Miklós és Kökényesi János ácsokkal dolgozott. Most is van még olyan ház ebben a városban, amelynek a tetőszerkezetét ők készítették. De az ő kezük munkája a Csepűs szőlő kerítése is, melyet 1942-ben állítottak, de még mindig dacol az idővel.

Ekkor ismét háborúban volt már az ország. 1943-ban ő is behívót kapott. Erdélyben, egy Majszin nevű helyen szolgált, mint munkaszolgálatos. A szovjetek elől való visszavonuláskor, 1944 őszén Nyíregyházán tartózkodott az alakulatával, ahol fogságba esett. Nagy nehézségek árán innen valahogy megszabadult, hazajött végre a családjához.

Alig hogy megpihent, november 3-án éjjel őt is bevágták a málenkij robotra elhurcoltak közé. Foksániban, a romániai nagy elosztó táborban kötött ki. Akik évek múltán hazatértek Benderiből, a munkatáborból, azok mesélték, hogy Foksániban látták utoljára. Soha többé nem hallottunk róla. 40 éves volt. Édesanyám itt maradt 44 évesen, özvegységben.

A szó szoros értelmében is itt maradtunk aztán, hiszen 1945-ben lezárták a határokat, nem mehettünk már vissza. De nem is akartunk. Édesanyám itt élte le az életét. 1978 óta a nánási földben nyugszik.

Én is itt maradtam. Itt lettem asszonnyá. Férjemmel, Vitányi Sándorral itt alapítottunk családot is. Három gyermekünk már hajdúnánási, de ereikben székely vér is folyik.

A kapcsolat soha nem szakadt meg a szülőhelyemmel.



A nánási és a hollói rokonság a hollói ház előtt 1986-ban. A kapuban Vitányi Sándorné Péter Erzsébet, balról a féltestvérek, Erős Mária és Matild



A hajdúnánási és hollói rokonság együtt a hollói ház kertjében, 1986-ban

Először 1942-ben jártam otthon, Hollóban. Elmentem meglátogatni a nagymamámat. Amikor visszaindultam, elkísért egészen Hajdúnánásig. Azt mondta, találkozni szeretne még egyszer azzal a családdal, amelyik olyan jó volt hozzájuk annak idején. Első útja a Csujá családhoz vezetett. Elvitt magával engem is, és bemutatta nekem őket. Emlékszem, milyen nagy örömmel fogadták. Mintha egy rég látott testvér tért volna haza. A szeretet most is olyan volt, mint akkor.



Rokonok között Hollón, 1962-ben. Jobbról Péter Mária (gyermekkorában menekültként járt Hajdúnánáson), mellette leánya, Vitányi Sándorné Péter Erzsébet és a férje, Vitányi Sándor. Balról Erős János, Péter Mária férje

Mára csupán én maradtam a székelyek közül Hajdúnánáson. Am őrzöm lelkemben a gyergyói hegyek szépségét és a nánásiak szeretetét, ahol házra és házára leltünk. Én már itt vagyok otthon.”

Köztünk él egy olyan család is, melynek tagjai immáron negyedik generáció óta ápolják az egykori menekült

család leszármazottaival a kapcsolatot. A szálak az emlékezésen túl egy ma is élő kapcsolat révén ugyancsak a mába vezetnek.

A már többször említett Vad Imre (1869-1946) egykori Toldi utcai gazdálkodó családjáról van szó, akinek fia, az ugyancsak Vad Imre (1900-1945), majd leánya, Vad Katalin (sz.: 1927) Balla Lászlóné és az ő fia, Balla László (sz.: 1954) tartotta, illetve tartja életben az itt szövődött családi kapcsolatot, amely tehát nem csupán az akkori generáció, hanem az azt követők életét is átfonja a soha el nem múlt szeretet és hála által. Az akkori együttélés hónapjaiban a barátságnak olyan magvai csíráznak még ma is, melyeket 95 esztendővel ezelőtt vetettek el.

Erre a mába érő kapcsolatra a ma 84 éves Balla Lászlóné Vad Katalin így emlékezik: *„Az én édesapám 1900-as születésű volt, tehát a 16. évében járt, amikor nagyapám befogadta a Gyimesbükkre menekült Tatár családot. Nekik is volt egy legény sorban lévő fiúk, ifjabb Tatár István, aki a 18-19. évében járt akkor. Nagymamám és az ő édesanyjuk nagyon jól kijöttek egymással, a két fiú is, meg az ő lányuk édesapám húgával, aki szintén hasonló korú volt. Az itt töltött idő alatt komoly barátság szövődött a két család között.*

Ezeket a szüleimtől hallottam. 13 éves koromban aztán én is találkoztam a Tatár családdal, amikor Erdély egy része és a Székelyföld visszakerült Magyarországhoz. Ifjabb Tatár István ugyanis rögtön 1940 őszén felkereste Hajdúnánáson a szüleimet, meg a nagyszüleimet, akiknél 1916-18-ban laktak. Ő érkezett a testvérével, meg a feleségével. Nem jöttek üres kézzel. Hoztak a családunk számára három szép kis ezüstfenyőt, a székelyek jelképét. El sem tudom mondani, milyen nagy volt az öröm. Egy hétig tartózkodtak itt és természetesen ők is meghívtak magukhoz Gyimesbükkre.

Mi a szüleimmel 1942 júliusában keltünk útra. Édesapámnak ebben az időben volt 3 pár ökörfogata. Ebből eladott egy párat és annak az árából utaztunk el két hétre Tatárékhöz. Nánástól Gyimesbükkig végig ugyanazzal a vonattal tettük meg az utat. Ez a vonat különben pontosan ugyanolyan volt, mint a mostani Székely Gyors. Az elejét a Szent Koronás nemzeti címer díszítette. Egyik oldalán Széchenyi István arcképe, a másikon pedig a Szent Korona volt látható. Már ez az élmény is leírhatatlan, és feledhetetlen volt számomra.



Elöl balról jobbra: Tatár Anna, aki 1916-18 között kislányként volt Nánáson, mellette Mikházi Edit Hajdúnánásról és Vad Imre. Mellette Tatár István és Vad Katalin, legszélén Görbe Anna, Tatár István nevelt lánya. Hátul balról jobbra: Vad Zsuzsanna, Nagy Róza (Gyimesbükk), és Mikházi Erzsébet.

Mondanom sem kell, hogy testvérnek kijáró szeretetben részesítettek mindvégig. Ennek egyik első jele az volt, hogy

ránk adták a gyimesi csángó magyarok ruházatát. Ebben pontosan úgy néztünk ki, mint ők maguk. Ezeket a ruhadarabokat az ő asszonyaik szőtték, s azzal, hogy ránk adták, azt akarták kifejezni, hogy közülük valók vagyunk, hogy egyek vagyunk velük.

Azt sem tudták, mit tegyenek értünk örömükben. Mindent meg akartak nekünk mutatni abból a mesés Paradicsomból, ahol ők élnek. Bebarangoltuk a Gyimeseket, a Hargitát, elmentünk az ezer éves határon álló Rákóczi-várhoz. Ez utóbbi közelében készült is egy csoportkép, amelyen valamennyien a gyimesi csángó viseletben vagyunk.



Egy képeslap, melyet a Tatár család küldött a Gyimesekből, az 1960-as években

Egy alkalommal felvittek például egy egész napra egy kalibához, a juhászok nyári szállására. Sosem láttam még ennyi juhot, lehetett több ezer is. Zsendicével fogadtak, a

hatalmas nyájból pedig kifogtak egyet és nyársra húzva megsütötték számunkra.

Az ifjabb Tatár István egy kis kocsmát működtetett a házánál, amely a főutcán állt, és még ma is áll. Ez az egykori szülői ház, ahonnan menekülniük kellett annak idején.

Mielőtt visszautaztunk, a házigazdáék nekem ajándékozták a teljes csángó öltözetet, amit ott viseltem. A blúz ma is megvan, a szoknyáját viszont elhasználtam, mert olyan jó erős szövésű anyagból volt.

A két család közötti kapcsolat azóta is fennáll. Eljöttek látogatóba az 1960-70-es években is. Ekkor már a mérhetetlen szegénység is hajtotta őket. Náluk, a Ceausescu - rendszerben hiánycikk volt a cukor, a liszt, étolaj, meg mindenféle élelem. Mi édesanyámékkal rendszeresen bevásároltunk egy-egy ilyen látogatáskor és ezekkel jól felpakolva indítottuk útra őket. Istenem, a sors úgy hozta, hogy ismét nekünk kellett segíteni rajtuk. De mi szívesen tettük. Ők pedig minden egyes utazással kockáztattak, hiszen abban az időben a határon túli magyarokkal kapcsolatot tartani nagy veszélyekkel járt.

Egy alkalommal elmesélték, hogy amikor 1916-ban menekülniük kellett, a magyar nemzeti színű zászlót a derekukra tekerve a ruhájuk alá rejtették, hogy a románok meg ne találják, mert agyonverték volna miatta őket.

Utoljára 1982-ben járt a Tatár család nálunk. Ekkor például hoztak számunkra egy szép vállra akasztható tarisznyát. Ők készítették ezt is, amely egy kicsit a csángó magyarság jelképe is, mert a hegyek között mindig úton van, vállán a háziszóttas, bőrvarrásos eleséges tarisznyával.

Az egykor Hajdúnánáson megszálltak közül természetesen senki nem él már; az én szüleim sem. Jelenleg az



A gyimesbükki Tatár család ajándékai a hajdúnánási Vad család számára.
Balról a Vad Katalinnak ajándékozott gyimesi csángó női blúz 1942-ből.
Jobbról az 1960-as években ajándékba hozott tarisznya

unokák szintjén zajlik a kapcsolattartás. A fiam is többször járt már Gyimesbükkön.

Szomorú tragédiája a sorsnak, hogy édesapám életét éppen a románok oltották ki Hajdúnánáson. Az történt, hogy amikor a megszállók 1944 őszén bejöttek, az egyik szomszéd a szovjetekkel betóduló román katonák előtt bevádolt bennünket, hogy mi nagyon gazdagok, burzsujok vagyunk. Ezért apámat a Tiszavasvári út 2. szám alatt lévő házunkban a katonák közül néhányan saját családjá szeme láttára úgy megverték, hogy ő ebbe egy esztendő múlva bele is halt.

Szenvedett a mi magyarságunk éppen eleget tőlük Erdély földjén, aztán az elűzetés idején, s még itt is vért ontottak. Mint mélyen vallásos embernek egyetlen „bűne” volt

csupán, a felebaráti szeretet, amely az ütlegetések miatti szenvedéseivel együtt elkísérte a sírba is.”

Néhányan a „székely ügyek intézői” közül

A székely menekültekről elmondottak végére érve illendő megállnunk legalább egy főhajtásnyi időre, hogy megemlékezzünk azokról, akik önzetlenségükkel példát mutattak Hajdúnánás társadalmának, egyszersmind örökre bevették nevüket a székelyek szívébe.

A szervező tevékenység, a napi szintű kapcsolattartás, az ügyes-bajos dolgok állandó intézése elsősorban is a gimnázium néhány tanárának vállán nyugodott.

Arra kerestem a választ, amikor az ő önzetlenségükkel találkoztam, hogy az akkoriak lelkében lakozó felebaráti szereteten túl mi lehetett az a többlet, ami alázatos szolgálatra készítette ezeket a kiváló emberi tulajdonságokkal bíró tanárokat?

A választ – legalábbis részben – a származási helyükben találtam meg. Azok ugyanis, akik minden idejüket, energiájukat a menekültek megsegítésére áldozták, zömmel erdélyiek voltak. Ha valakinek, nekik igazán sokat jelentett a szülőföldről történt elűzetés fájdalma. Így hát a hozzánk menekülteket testvérként ölelték magukhoz, miközben osztozni tudtak a szülőföld utáni vágyakozásban. Már csak azért is, mert a sorsüldözöttség szinte valamennyiük családját érinthette.

A korábbiakban - feladatuk végzése során - említettük már néhányszor a nevüket, most azonban lássuk, milyen életút rejlik ezek mögött.

BRASSAY KÁROLY református lelkész, főgimnáziumi

tanár.

A menekültek ügyének támogatására alakult bizottság elnöke volt. „*A székely ügyek melegszívű intézője*” - írta róla a Hajdúnánási Újság. (1916. december 28. 1.) Az 1916-17-es tanévben ő volt a III-osok osztályfőnöke, melynek élén 9 menekült diák előmenetelét is felügyelte.

1860-ban született Nagyenyeden, tizenegy évvel azután, hogy román ortodox papok vezetése alatt karókkal, vasrudakkal felfegyverzett móc parasztok végigpusztították a környékbeli településeket, s 1849. január 8-án álmában verték agyon Nagyenyed magyarságának nagy részét is.

Erről az eseményről, mint magyarirtásról –, amely egyszerre megváltoztatta e vidék etnikai arányait - a szüleitől, nagyszüleitől értesült, hiszen ennek fájdalma mélyen átítatta az akkori generációk életét. Ennek tudata neki is életre szólóan lelkébe vésődött.

Ezen a településen járt elemi és középiskolába is, a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem nevét viselő Református Kollégiumba. Ez az intézmény az ő idejében még nem volt újjáépítve, ugyanis a szabadságharc alatt a településre rontott románság kifosztotta és felégette.

Élethivatásul a lelkészi, lelkésztanári pályát választotta. Erről szóló képesítést a Debreceni Református Kollégiumban szerzett. Felszentelését követően, 1898-ban foglalta el helyét a hajdúnánási főgimnáziumban, mint lelkész segédtanár. Egy esztendő múltán filozófiából és pedagógiából szerzett tanári oklevet. Tanított magyar nyelvet, valamint németet és gépírást.

Tagja lett az intézmény igazgató tanácsának, de szerepet vállalt a helyi közéletből is. Több cikluson át városi képviselő volt, abban az időben is, amikor megérkeztek a székely menekültek.

Foglalkozott újságírással, lapszerkesztéssel is. A

Hajdúnánási Függetlenségi párt által 1911-ben útjára indított Hajdúnánás című lap felelős szerkesztője lett. Az 1918-as polgári demokratikus forradalom győzelme után a Hajdúnánási Nemzeti Tanács elnöke és a város helyettes polgármestere volt. A Tanácsköztársaság idején a település közoktatásügyi biztosává nevezték ki. A bukás után elhurcolták, egy éven át fogva tartották, és tanári állásából is felfüggesztették. 1920-ban ismét letartóztatták, majd hét hónapi börtönre ítélték. Szabadulása után haláláig, 1925-ig alkalmi munkából tartotta el családját.

Az utókor olykor könnyen formál ítéletet egy-egy szerepvállalásért. Ezt mi nem tesszük. A menekültek érdekében szerzett érdemeiből semmit nem von le ennek a 133 napnak a története. Meggyőződésünk, hogy később is ugyanaz maradt aki volt: önzetlen, a közösségért tenni akaró személyiség.

65 éves korában hunyt el, sírja a hajdúnánási régi köztemetőben lelhető fel. (Forrás: A Hajdúnánási Ref. Gimn. Értesítője 1916-17, 18., valamint Rigó Tamásné (szerk.) 2001. 202.)

Harasztosi KIRÁLY SÁNDOR főgimnáziumi tanár.

A menekültek támogatására alakult bizottság tagja.

Ő is Nagyenyeden született s éppen egy generációval volt fiatalabb Brassay Károlynál. Alapfokú iskoláit helyben, a középiskolát Szatmáron végezte, ott is érettségizett. Útja a Kolozsvári Tudományegyetemre vezetett, ahol 1904-ben görög-latin szakos oklevelet szerzett. Egy évig Szászvárosban, majd három esztendőn át szülővárosában, Nagyenyeden, a Bethlen Kollégium Főgimnáziumában tanított, mint helyettes tanár. Ekkorra már romjaiból újjáépült a kollégium impozáns, neoklasszicista stílusú épülete.

1908 augusztusában került Hajdúnánásra, előbb mint helyettes tanár. Rendes, azaz kinevezett tanárrá egy év múltán léptették elő. Huszonhét éven át szolgált ebben a városban. Az



Király Sándor 1933-ban

1916-17-es tanévben ő volt az I. évfolyam osztályfőnöke, s a menekült szülők 15 gyermekét írtatta a keze alá, akiket ellátott tanszerrel, miközben atyai gondoskodásban részesítette valamennyiüket

Bő egy évtizeden át volt a református egyház presbitériumának jegyzője, emellett az Alsószabolcs-hajdúvidéki egyházmegye világi aljegyzője, majd főjegyzője. Magyar nyelvet, latint, természetrajzot és görögöt is tanított.

Végső nyughelye Hajdúnánás földje lett. Sírkövén a következő felirat olvasható, melyet az utókor is megerősíthet valamennyiükre kiterjesztve: „*Sírotok felett az örök szeretet őrködjön.*”

SPÁNIEL VINCE főgimnáziumi tanár.

Ő volt a menekültek támogatására alakult bizottság pénztárosa.

1876-ban született. Erdély ország fővárosában végezte tanulmányait. Tanári diplomát is itt szerzett 1900-ban, a

református kollégiumban torna, mennyiségtan és természettan szakokon. Kolozsváron a református kollégium által 1899-ben emelt, ma is álló tornaterem avatásakor ebben tartotta tornaóráit, s ő volt az avatáskor bemutatott gyakorlatok szervezője is.

1902-ben nyújtotta be pályázatát a hajdúnánási középiskolához. 16 éven át tanított városunkban. Agilis, kitartó, kiváló szervezőkészséggel bíró személyiség lakozott benne. Ő volt az intézmény tornatanára, de tanított mennyiségtant és természettant is. Városi képviselőnek is megválasztották, s tagja volt az intézmény irányító testületének, az igazgató tanácsnak is. Az 1916-17-es tanéven a VIII. évfolyamosok osztályfőnöke volt, s 6 erdélyi menekült tanítványának előmenetelét is figyelemmel kísérte.

1918-ban a Marosvásárhelyi Református Kollégium választotta meg rendes tanárnak. Életének további szakasza már ehhez a településhez, a „székelyek fővárosához” kötődik. Aktivitása itt sem lankadt. Ő volt az alapítója például az iskola híres tanulójáról, Bólyai Farkasról elnevezett cserkészcsapatnak, melynek egészen 1937-ig vezetője is volt.

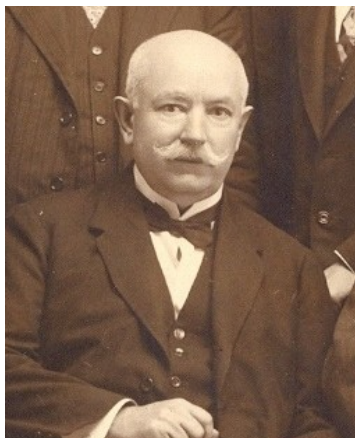
Maradandó érdemeket szerzett 1929-ben, amikor az Erdélyi Magyar Múzeumi Egyesület (EME), az erdélyi tudományos akadémia kihelyezett vándorgyűlését Marosvásárhelyen tartották. Tagja volt ugyanis az Előkészítő Bizottságnak, s fáradságtalanul dolgozott a tudományos ülés sikerén. (Forrás: A Hajdúnánási Ref. Gimn. értesítője 1916-17, 19., valamint Theologia Biblica 276, In.: Református Szemle 2008.)

MÁRK IMRE református lelkész, főgimnáziumi tanár, igazgató.

Tagja volt a menekültek ügyének támogatására szervezett bizottságnak.

1868-ban született a székelyföldi Kovásznán. Ha valaki, ő aztán igazán mélyen át tudta érezni a menekültek fájalmát,

hiszen 1916 őszén az ő szülőhelyének népe is vándorbotot fogott, köztük a rokonai.



Márk Imre arcképe 1927-ből

Tanulmányait Székelyudvarhelyen, a székely anyavárosban és a Debreceni Református Kollégiumban végezte. Az utóbbi helyen szerzett lelkészi képesítést. Előbb Szikszón tanítóskodott, majd 1897-ben visszatért Kolozsvárra, ahol tanári diplomát szerzett.

Egy esztendő múltán „*a nemes székely vérből származó*” férfiút már „*a büszke szabad hajdúk földjén*”, Hajdúnánáson találjuk, s 1933-ig, nyugállományba vonulásáig hűséges szolgája volt a helyi oktatásnak és a közügyeknek. A Gimnáziumi Értesítő 1932-33. évi számában eképpen méltatták: „*Erdélyben a politikai és lelkiismereti szabadság klasszikus hazájában nevelkedve-tanulva telt meg lelke a hazaszeretetnek, mély vallásosságnak nemes érzésével. Magas tudással, széleskörű ismeretekkel felkészülve, bőséges tapasztalatokkal ellátva, mint bérci sas szállott le a hegyek közül a síkság és az egyenesség hazájába, a búzatermő*

rónaságra, s e város falai között ütött fészket 1898-ban...” (A Hajdúnánási Ref. Gimn. Értesítője 1932-33, 52.) Tagja volt az egyházközség presbitériumának, és az igazgató tanácsnak. De szerepet vállalt a közügyekből is, városi önkormányzati képviselő volt. Az iskolában az ifjúsági könyvtár felügyelő tanára és vezette az önképző kört is. Magyart, latint és görög nyelvet tanított.

Az 1916-17-es tanévben a II. évfolyam osztályfőnöke volt, amelyben ekkor 15 menekült diák sorsa felett is örködött.

Szerkesztőségi tagja volt a Hajdúnánási Újságnak, melyben gyakran jelentek meg írásai. Egyik lelkes tudósítója volt ő is a menekültekkel kapcsolatos történéseknek.

Gyermekkel nem áldotta meg a Teremtő, így hát tehetségét és vagyonának jelentős részét is az iskolának szentelte. 1920-1933 között állt az intézmény élén, akiről az őt követő Váczy József így emlékezett: *„...35 évből 33 évet szolgáltam Márk Imrével, az ő irányítása, útmutatása, vezetése mellett. Valóban vezetőm volt...Mint egy élő fáklya lobogott előttem a lelkiismeretes munkában, a kötelességteljesítésben, a kitartásban, a fényből sohasem veszítve.”*(Forrás: A Hajdúnási Ref. Gimn. Értesítője 1916-17, 19., 1932-33, 52., valamint Péteri Lajosné, 2006. 108.)

VÁCZY JÓZSEF főgimnáziumi tanár, igazgató

A menekültek ügyének támogatására szervezett bizottság tagja.

1878-ban született az egykori Szatmár vármegye központjában, Szatmáron. A pályakezdő, 23 éves latintanár pályafutása 1900-ban vette kezdetét Hajdúnánáson. Tanári munkája mellett az első évtizedben egyházi jegyzőként is dolgozott, nyolc éven át pedig a Hajdúnánási Újság felelős szerkesztője. Ő volt legfőbb krónikása a menekültek itt-tartóz-



Váczy József 1928-ban

kodásának. Megszerette ezt a várost és az is befogadta egy egész életre. Az iránta való tisztelet megnyilvánulásának szép példája, hogy hosszú időn át képviselő lehetett, emellett pedig tagja volt a megyei törvényhatósági bizottságnak is. Természetesen az iskola kormányzó testületébe is beválasztották.

Négy évtizedes szolgálata alatt minden fontos helyi vagy megyei eseményből kivette a részét. Az intézmény irányítását 1933-ban vette át, s bár nyugállományba szeretett volna már vonulni, ám a sors úgy hozta, hogy három éven át neki kellett azt vezetni. Így jellemezte önmagát: *„Egész tanári pályámon... a szigorú valláserkölcsei nevelésnek voltam... a híve. Nem a sokféle tudománnyal teletömött, hanem becsületesen érző és nemesen gondolkodó, őszintén hazafias és mélyen vallásos polgárokra... van szüksége lesújtott hazánkunk. Előszeretettel szoktam hivatkozni az utolsó polihisztornak, Brassay Sámuelnek mondására, hogy többet ér egy véka becsület, mint egy köböl tudomány. A mi nagyon*

megromlott világunkban különösebben is kell ezt az elvet vallani és követni.” (A Hajdúnánási Ref. Gimn. Értesítője 1933-34. 15.)

Ezek az intelmek bizony közel nyolc évtized távolából is aktuálisak. Vagy talán most még inkább, mint akkoron.

Szeretete, gondoskodása iskolája, második otthona felé abban is megnyilvánult, hogy 1935-ben feleségével, a hajdúnánási Csohány Irénnel két hold földet hagyományozott az iskolának azzal a céllal, hogy annak évi jövedelméből két szegény sorsú, tehetséges református tanulót jutalmazzanak a hetedik, nyolcadik osztályból.

1916-17-ben egyébként az V. osztályt vezette, melyben 6 erdélyi menekült számára biztosította a tanulás lehetőségét.

1941-ben hunyt el. Végző nyughelye a hajdúk földje lett. Sírja a régi felső temetőben található. (Forrás: Péteri Lajosné, 2006. 110.)

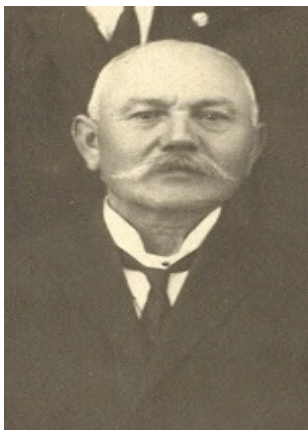
E szavak bevégeztével, 2011. május 4-én, a délutáni órákban valóságosan is fejet hajtottam a hajdúnánási köztemető régi parcellájában azok sírja előtt, akik a fent megörökítettek közül ebben a földben nyugsznak.

Betekintettem a Berencsy család kriptájába, melynek félhomályában egy fekete márvány táblára a következő betűket vésték:

*„Dr. Berencsy János ügyvéd
Hajdúnánás volt polgármestere
1881. jan. 25.- 1930. jún. 16.
Béke poraira”*

Igen, arról a Berencsy doktorról van szó, aki oly sokat tett a székely menekültekért, s akinek könnyek között ejtették ki a nevét a vonatablakokból integetők, amikor elindultak

Székelyföld felé a menekülteket hazaszállító szerelvények.



Otrókócsi Nagy Elek arcképe 1920-ból

És elálldogáltam Otrókócsi Nagy Elek királyi tanácsos sírja mellett is, akinek földi maradványait hatalmas fekete gránit obeliszk őrzi. *„A tanügyi férfiú érdemeit pedig ősrégi középiskolánk 8 osztályos főgimnáziummá fejlesztése s új hajlékának felépítése körül kifejtett buzgósága és az intézet évkönyvei örökítik meg.”*- hangzik a talapzaton olvasható felirat, mely kőbe vésve emlékezteti az utókort e férfiú elévülhetetlen cselekedeteire.

1859-ben született és 1937-ben hunyt el. 1896-tól 1920-ig állt az intézmény élén. Két korszakos dátum. Az első az Árpád fejedelem által vezetett „honfoglalás”, a Kárpát-medencébe történő betelepülés millenniumának ünnepe. Az utóbbi pedig Szent István király államának darabokra hullása a trianoni békediktátum következtében.

Ő állt tehát 1916-ban is a gimnázium élén, amikor egymás után hozták a szerelvények a székely menekülteket. Főként az ő tanári kara vette vállára ügyüket a helyi közép-

szintű oktatás épületében, amely ragyogó szépségével ekkor csupán a tizedik esztendejében járt még.

1937-ben e szavakkal kísérték utolsó útjára: *„Hű fia voltál szülőföldednek, s miként Sokrates, te is elmondhatod, hogy teljes életedben polgártársaidnak művelésén dolgoztál, a kultúra templomának kiépítése volt munkád.”* (A Hajdúnánási Ref. Gimn. Értesítője, 1937-38. 5.)

Tantestületével példát mutatott nekünk, maiaknak is, miként kell kereszthordozásában magunkhoz ölelni magyar véreinket, éljenek bármely szegletében is a Kárpát-medencei hazának.

Ebből a szeretetből, melyet az akkori nánásiak mutattak fel, ma is bátran építkezhetünk. Nem más ez, mint olyan kőszikla, melyen felépülhet egy másik templom, a nemzeti összetartozás temploma. Boltozata alatt pedig ismét összeölelkezhet a karddal szerzett nemesi múltjára oly büszke hajdú és székely magyar egyaránt.

Adatközlők voltak

Vad Katalin (Balla Lászlóné) (1927) Hajdúnánás
Kovács Ágoston (1924) Hajdúnánás
Molnár Antal (1927) Hajdúnánás
Papp Géza plébános (1929-2007) Hajdúnánás
Varga Gáborné (1965) anyakönyvvezető, Hajdúnánás
Vitányi Sándorné (1928) Hajdúnánás (Gyergyóholló)
Erős Matild (1943) Lugos (Temes m.)
Erős Mária (1938) Lugos (Temes m.)
Somodi József (1912) Madéfalva
Pulika Anna (1924) Madéfalva
Nagy József plébános (1953) Csíkcsicsó
Borka Sándor (1923) Kilyénfalva
Kolumbán Lajos (1933) Kilyénfalva
Szűcs János (1942) Gyimesbükk
Antalbíró Gergely (1963) Csíksomlyó
Szócs János történész, muzeológus (1937)
Csíkszereda (Gyimesbükk)
Nagy Gyöngyvér(1955) fotográfus, Csíkszereda
Darvas-Kozma József plébános (1951) Csíkszereda
Fejér Lajos plébános (1974) Kilyénfalva
Borbély Anna (1937) Csíkkozmás (Csíkcsomortán)
Jakab Berta (1921) Gyergyóditró
Kolumbán Csilla (1978) Gyergyótekerőpatak
Horváth István plébános (1953) Gyulafehérvár
Borka Ernő plébános (1972) Marosfő
Réthi György (1955) Csíkdelne
Demeter Gergely (1954) Csíkmindszent
Bohán Béla plébános (1936) Beregszász

Irodalom

- Ajtay Endre (szerk.)
1943. A magyar katona. Századunk legszebb magyar csatái. Bp.
- Barcsa János
1900. Hajdú-Nánás város és a hajdúk történelme. Debrecen
- Betegh Miklós
1924. Erdély a világháborúban. Néhány erdélyi adat az 1914-1917. évek történetéhez. Dicsőszentmárton
- P. Boros Fortunát dr.
1926. A csíksomlyói kegyszobor története. Kolozsvár.
- Buczko József
2001. A hajdúnánási római katolikus egyház története. Hajdúnánás
2008. „Akin átsugárzott az Evangélium ereje” Mikó József 1881-1959 hajdúnánási református igazgató-tanító emlékezete. Hajdúnánás
- Csonka Judit
1996. Édes hazámnak akartam szolgálni. Domokos Pál Péter, a csángók apostola. Bp.
- Darvas-Kozma József
2010. Czenstochowa – Csíksomlyó 1484-1567. Csíkszereda
- Domokos Pál Péter elmondja életét.
1988. I.n: Életutak. Az én erdélyem. Oral History Annales
- Endes Miklós dr.
1994. Csík-, Gyergyó-, Kászón-szék (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig. Bp.
- Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár.
Igazgatótanács levéltára. I/63/1916. Oláhország rablótámadása folytán menekülni kényszerültek

- jelentéseiről és kapcsolatos intézkedésekről.
- Fehér András
1973. A tőkés rendszer érdekharca. In.: Hajdúnánás története. Szerk. Ráczy István, 278-332.
- Forró Albert
2009. Jelentés az 1916. évi román betörés csíkszeredai eseményeiről. In.: A Csíki Székely Múzeum Évk. 2009. I. k. 249-256. Csíkszereda
- Fráter Olivér
2003. Erdélyi magyar helyzetkép 1916-1919-ben. h.n.
- Galántai József
1974. Magyarország az I. világháborúban. Bp.
- Gazda József
1998. A Székelyföld XX. századi történetéből (1916). In.: Székelyföld, 1998. 9. sz. 73-81.
- Incze Dénes
2003. Erdély katolikus nagyjai. Tusnádfürdő
- Julier Ferenc
1933. 1914-18. A világháború magyar szemmel. Bp.
- Kocsis Lajos
2003. Erdélyi menekültek Debrecenben 1916. In.: Erdélyi Múzeum 65. k., 3-4 füz. 88-95., Kolozsvár
- Nyiró József
1999. Az én népem. Kairosz Kiadó
- Pál-Antal Sándor, Ördögh Imre, Balázs Dénes, Miklós Márton
1996. Csíkmadaras. Egy felcsíki falu hét évszázada. Marosvásárhely
- Péteri Lajosné
2006. A hajdúnánási Református Gimnázium története 1656-1848-ig. In.: Emlékkönyv a hajdúnánási 350 éves évfordulójára 1656-2006. 8-161.
- Raffay Ernő
1989. A vajdaságotól a birodalomig. Az újkori Románia története. Szeged
- Rigó Tamásné (szerk.)
2000. Hajdúnánási Almanach. Hajdúnánás
- Szász Zoltán (szerk.)
1988. Erdély története 1830-tól napjainkig. III. k. Bp.

Szőcs János
1988. Csíkszereda – 440
I.N: Hargita Népe, 1988. aug.8.)
Varga Gabriella – Vencser László
2009. Megalkuvás nélkül
Száz éve született Jakab Antal. Kairosz Kiadó

TARTALOM

ELŐSZÓ

Lángba borul a világ	11
„Mindent meggondoltam, mindent megfontoltam”	11
Román támadás Magyarország ellen	13
„Áradatban vonaglott a székely föld”	15
„Mint Jeremiás Jeruzsálemben...”	18
„Régtől fogva Édesanyánk, szépen kérünk, vigyázz reánk”	41
A csodatévő Szűzanya népével menekül	
Menekülteket hoznak a vonatok	43
„Mindenki sír, jajgat és panaszkodik...”	44
Hajdúnánás társadalma a világháború terhe alatt	
„Itt az ős székely nép nem pusztulhat el”	50
„Szívet tépő látvány a menekültek érkezése...”	54
Gyergyóiak, gyimesiek, felcsikiak Hajdúnánáson	57
Fogadásuk, elszállásolásuk	67
Együttélés	71
A menekültek életének irányítása	71
Látogatók Székelyföldről és Budapestről	73
Panaszok, beadványok, kérelmek	74
Bekapcsolódásuk a mindennapi életbe	77
A menekültek iskoláztatása	81
Elemi iskolások	81
Egy gyermek, aki püspöknek született	85
Egy néprajztudós Hajdúnánáson	90
Menekült diákok a helyi gimnáziumban	92
Akiből a csángók apostola lett	97
Karácsony idegenben	99
Hitélet reformátusok között	105
Székelynek születtek a hajdúk földjén	114
Akiknek örök nyughelye lett a nánási föld	118

Visszatelepülés Csíksországba	123
<i>„Isten fizesse meg”</i>	127
<i>Az otthon „...kifosztva, kirabolva, összetörve...”</i>	132
A szálak a mába vezetnek	139
<i>„A szeretet soha nem múlik el”</i>	139
Néhányan a „székely ügyek intézői” közül	152
<i>Adatközlők voltak</i>	163
Irodalom	